

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

RIGORÓZNÍ PRÁCE

**Právní postavení poddaného na smiřickém panství
ve světle pozemkových knih z let 1590 až 1848**

Legal Status of Serfs at the Smirice Estate
in the Light of Land Books in the Period 1590-1848

Konzultant: Doc. JUDr. Vladimír Kindl

Zpracovatel: Mgr. Martin Kareš

Březen 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně, všechny využití prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. 3. 2012

Mgr. Martin Kareš

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Doc. JUDr. Vladimíru Kindlovi za jeho cenné podněty a připomínky a své rodině a Margaritě za jejich podporu a pochopení při psaní této práce.

Obsah:

Úvod	3
1. Územní a správní vývoj smiřického panství v letech 1590 až 1848	4
2. Institut pozemkových knih.....	8
2.1. Spory o pojem a důvody zakládání pozemkových knih	8
2.2. Předmět pozemkových knih.....	11
2.3. Srovnání pozemkových a jiných veřejných knih	12
2.4. Pozemkové knihy v Čechách a na smiřickém panství	13
2.5. Agenda pozemkových knih	17
2.6. Struktura pozemkových knih a zápisů	23
2.7. Vývoj právních principů uplatňovaných v pozemkových knihách	25
2.7.1. Princip obligatornosti zápisu	25
2.7.2. Princip legality.....	26
2.7.3. Princip intabulační	29
2.7.4. Princip priority	32
2.7.5. Princip materiální publicity	33
2.7.6. Princip formální publicity	34
3. Práva a povinnosti spojená s nemovitostí.....	34
3.1. Podstata užívacích práv k poddanské nemovitosti	34
3.1.1. Sociálněprávní typy půdy	34
3.1.2. Zakoupená (purkrechtní) versus nezakoupená nemovitost.....	39
3.1.3. Pacht a nájem	42
3.1.4. Vývoj pojmu vlastnictví k nemovitostem	44
3.1.5. Rodinná majetková společenství na poddanské nemovitosti.....	47
3.2. Omezení užívání poddanské nemovitosti	49
3.2.1. Povinnost řádného hospodaření	49
3.2.2. Zadlužování nemovitosti.....	50
3.2.3. Zatížení nemovitosti zástavním právem	52
3.2.4. Výměnek a jiná věcná břemena	54
3.2.5. Omezení sousedskými právy a sousedské spory	57
3.3. Zcizování nemovitostí a jejich opuštění	61
3.3.1. Trhová smlouva, darování a směna	61
3.3.2. Trhová cena a její rozdělení.....	65
3.3.3. Právo předkupní a právo zpětné koupě.....	66
3.3.4. Právo opustit nemovitost	68
3.4. Dědické právo k nemovitosti	74
3.4.1. Testamentární posloupnost	75
3.4.2. Intestátní posloupnost	77
3.4.3. Výhrada práva odúmrti	81
3.4.4. Výše a úpravy dědického podílu.....	82
3.4.5. Právní postavení sirotků.....	85
3.5. Dělení nemovitosti a jeho omezení.....	89
3.6. Platební a pracovní povinnosti související s nemovitostí	92
3.6.1. Platy vrchnosti	92
3.6.2. Desátek a poplatky z železných krav	94
3.6.3. Kontribuce	95
3.6.4. Knihovní poplatky	98
3.6.5. Robotní povinnost.....	100
3.7. Zabráni a osazení poddanské nemovitosti z vůle vrchnosti.....	105

3.7.1. Odnětí pro potřeby vrchnosti a státu.....	105
3.7.2. Zabrání nemovitosti	108
3.7.3. Nucený prodej.....	113
3.7.4. Nucená koupě	115
Závěr	116
Résumé.....	118
Seznam zkratk	119
Prameny a literatura	120
Archivní prameny	120
Vydané prameny	129
Literatura.....	129
Seznam příloh.....	140

Úvod

Přiblížit právní postavení poddaného smiřického panství s využitím pozemkových knih bylo pro mne dlouhou dobu výzvou. Při přípravě jakéhokoliv článku z obecné nebo právní historie Smiřicka jsem se bez tohoto pramene neobešel, protože pozemkové knihy byly doslova zrcadlem právního života venkovského obyvatelstva. V českých zemích pak už od první poloviny 16. století představovaly institut zcela nezastupitelný. Navzdory nejednotnosti předpisů jednotlivých vrchností bychom zřejmě marně hledali panství, kde by se pozemkové knihy nevedly, kde by nebyly pečlivě uchovávány a kde by se alespoň část z nich nedochovala až do dnešních dnů.

Co do svého obsahu a obecnosti rozšíření neměly pozemkové knihy obdoby v celé Evropě, kde se převody majetku většinou realizovaly pouze formou listin. V Dolním Rakousku se vedení pozemkových knih rozšířilo až koncem 17. století a tyto knihy byly navíc zaměřeny převážně na evidenci zástavního práva. Obdobný charakter měly také knihy v sousedním Bavorsku. Polské vesnické knihy byly naproti tomu svou povahou knihy soudní. Na jedinečnost českých a moravských pozemkových knih upozornil už v 60. letech 20. století právní historik Vladimír Procházka¹, v novější době pak PhDr. Bronislav Chocholáč, který rovněž konstatoval, že pozemkové knihy jsou dosud neprávem opomíjeným historickým pramenem².

Do zrušení poddanství sloužily pozemkové knihy jednak vrchnosti k dokonalejší evidenci hospodářství poddaného, jednak poddaným k zajištění nároků mezi nimi navzájem a pochopitelně i jako případná obrana proti protiprávním usurpacím vrchnosti. Z pozemkových knih bylo možné zjistit velikost dluhů a pohledávek, ale i dědických podílů, rozsah hospodářství a jeho vybavení, ale i vývoj institutu výměnku. Řada autorů zdůrazňovala význam pozemkových knih zejména pro obchodování. Například Jan Krčmář definoval pozemkové knihy jako „*úřední seznamy, do kterých se zapisují jednak nemovitosti a některá práva, jednak některé skutečnosti nemovitostí a práv oněch se týkající, za tím účelem, aby právní obchod jimi byl postaven na bezpečný základ*“.³ Jaromír Čelakovský uváděl, že „*knihy pozemkové jsou veřejné knihy ... do nichž zapisují se všechny právní poměry na nemovitostech. Účel jejich jest skutečného vlastníka a všechny*

---

¹ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 5

² Chocholáč, B.: Pozemkové knihy – neprávem opomíjený pramen

³ Krčmář, J.: Právo občanské, s. 8

ostatní právní poměry, zejména zástavní práva a jiná břemena na věcech nemovitých uvést u veřejnou a bezpečnou známost a tím poskytnouti pevný základ obchodu a úvěru s těmito věcmi.“⁴

Pozemkové knihy je však třeba chápat komplexně a konfrontovat je s dalšími prameny (vrchnostenskými instrukcemi, sněmovními usneseními, poddanskými řády, patenty, dekrety apod.). Pro nejstarší dobu slouží jako důležitý pomocný pramen návod Jana Brtvína z Ploskovic k vedení hospodářství. Jeho kniha byla vydána v Praze roku 1540 (podruhé ve vydání Veleslavínově roku 1587), hospodářští úředníci řady panství ji často užívali v praxi a jednotlivá ustanovení byla rovněž převzata do hospodářských instrukcí. Pro smiřické panství se z těchto instrukcí dochoval zejména poddanský řád z roku 1707 a po roce 1780, kdy se stalo smiřické panství komorním statkem, jednotlivé státní instrukce z let 1782, 1785, 1794, 1802 a zejména z roku 1813.⁵ Od přelomu 18. a 19. století již přináší celostátní zákonodárství obecně platné zásady a díky pozemkovým knihám můžeme sledovat, jak byly interpretovány a aplikovány.

Cílem této práce není podrobný rozbor jednotlivých knih, ale klademe důraz zejména na to, jak a do jaké míry se instrukce a dekrety vydávané na smiřickém panství promítly do jednotlivých knihovních zápisů a do právního postavení poddaných. A s tím souvisí i další otázka – jaký byl vlastně charakter a vyspělost poddanského práva do doby, než jej začaly ovlivňovat a formovat právní předpisy obecně závazné pro území Čech? A byl vliv těchto předpisů, vydávaných na nejvyšší úrovni, v otázkách souvisejících s poddanskou nemovitostí natolik zásadní, aby se jim vrchnost a její poddaní zcela podřizovali?

1. Územní a správní vývoj smiřického panství v letech 1590 až 1848

Ještě na počátku 15. století bylo smiřické panství pouze malé a bezvýznamné rytířské zboží. To se však změnilo po roce 1498, kdy je koupil od dědiček Valečovských a jejich manželů Mikuláš mladší Trčka z Lípy na Lichtenburce († 1516). V držení jeho rodu bylo následujících více než 130 let a za tu dobu bylo soustavně zvětšováno.

---

⁴ Ottův slovník naučný, heslo Knihy pozemkové, s. 437

⁵ Blíže viz Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 351 až 354

Roku 1588 již smiřické panství zahrnovalo 42 obcí, rozložených severně od Hradce Králové na obou březích Labe, konkrétně Benátky, Brzice, Bukovinu, Čáslavky, Černilov, Černožice, Číbuz, Čistěves, Divec, Habřinu, Habřinku, Holohlavy, Hubíles, Hustířany, Jasennou, Lejšovku, Libníkovice, Librantice, Libřice, část Lípy, Lužany, část Maršova, Máslojedy, Mezilečí, Neznášov, část Plesa, část Prorub, Račice, část Rodova, Rožnov, Rtyni, Semonice, Sendražice, Skalici, městečko a tvrz Smiřice, Smiřičky, Smržov, Sovětice, Újezd, Vlkov, Výravu a Zderaz.

V letech 1590 – 1596 drželi nedílně smiřické i sousední opočenské panství bratři Vilém a Kryštof Jaroslav Trčkové z Lípy.⁶ Vilém Trčka z Lípy se jako velitel tisíce jezdců zúčastnil v protitureckých válkách v Uhrách vítězné bitvy u Hatvanu. Roku 1596 byl zradou posádky obležené pevnosti Jágru, jejímž byl velitelem, vydán nepříteli a na podzim téhož roku zahynul v tureckém otroctví. Také jeho bratr Kryštof Jaroslav Trčka z Lípy bojoval v Uhrách proti Turkům a roku 1601 podlehl následkům těžkého zranění z bitvy u Bělohradu.

V roce 1601 převzal smiřické i opočenské panství Jan Rudolf Trčka z Lípy (* asi 1557 † 1634), jeden z nejbohatších příslušníků české předbělohorské šlechty, císařský rada, komorník a zemský soudce, který byl přijat do panského stavu a roku 1629 mu byl udělen titul říšského hraběte. Ke smiřickému panství přikoupil ještě roku 1601 část Plesa se dvorem a mlýnem na Metuji⁷ a v následujících letech obec Dub, část Lípy a Klenic. Trčkova manželka Marie Magdalena rozená z Lobkovic patřila v pobělohorské době k největším kořistníkům původně zkonfiskovaného majetku. Roku 1624 získala od Albrechta z Valdštejna obce Boháňka, Žiželeves, Jeřičky, Chloumek, Sadovou, část Klenic, Rozběřice a Maňovice směnou za jiné obce a následujícího roku připojila ke smiřickému panství stejným způsobem Hořiněves a část Rodova s mlýnem na Trotině. V roce 1627 pak Marie Magdalena koupila vesnici Rusek s dvorem, Skaličku a Piletice (tyto obce byly původně majetkem města Hradce Králové). Její syn Adam Erdman Trčka z Lípy zakoupil o čtyři roky později obce Slatinu, Svinary a Svinárky.

Trčkové byli ve spojení s českou nekatolickou emigrací a sloužili Valdštejnovi jako spojovací článek k tajným jednáním. Roku 1634 byl Adam Erdman Trčka spolu s Valdštejnem v Chebu zavražděn. Starý Jan Rudolf Trčka byl obviněn ze spoluúčasti na valdštejnském spiknutí proti císaři, zemřel však jako poslední mužský potomek svého rodu

---

⁶ NA Praha, Desky zemské – deskové listiny, inv. č. 168, N 9 a 14

⁷ NA Praha, Úřad desk zemských – listiny, inv. č. 1027

ještě dříve, než ho mohla vyšetřovací komise vyslechnout.⁸ Proces s ním a jeho manželkou byl uzavřen až dne 9. června 1636, kšaft Jana Rudolfa byl ze zemských desk vymazán a všechny trčkovské statky zkonfiskovány.⁹ Trčkovo nemovité jmění činilo přes 3 miliony zlatých (panství smiřické bylo odhadnuto na 335.618 kop míšeňských grošů), měl 4406 poddaných, 33 far, 96 mlýnských kol a 8 mistrů ovčáckých.¹⁰

Dne 12. dubna 1636 daroval císař František II. městečko Smiřice se zámkem, tvrze Žiželevs, Rodov, Hořiněves a Sadovou a dalších 40 vesnic spolu s Rusekem, Skaličkou a Pileticemi svému generálovi a tajnému radovi, hraběti Matyáši Gallasovi (* 1588 † 1647).¹¹ Při dělení bývalého trčkovského dominia došlo ke sporům o dvůr v Libníkovcích, které patřily někdy ke správě opočenské, jindy ke správě smiřické. Nakonec byly roku 1639 přiděleny k panství mocnějšího a vlivnějšího Gallase.¹² Ten později od smiřického panství odprodal západně položené obce Sadovou, Klenice, Sovětice a Dub.

Po Gallasově smrti spravovala do roku 1659 rodinný majetek za nezletilé syny vdova Anna Marie Dorota rozená hraběnka z Lodronu (* 1619 † 1666) společně s poručníky Štěpánem Rathmüllerem z Rathmühlu, Václavem Michnou z Vacínova a Matoušem z Vernieru.¹³ Roku 1659 dali bratři František Ferdinand a Antonín Pankrác Gallasové smiřickému rychtáři, přísežným a obecním starším „*tu milost a svobodu, aby mohli a měli bez překážky užívati pečeti u soudu ve všech případech a případnostech.*“

Dne 2. října 1661 došlo k rozdělení smiřického panství na část smiřickou a hořiněveskou.¹⁴ Smiřické panství obdržel mladší z bratrů Gallasových Antonín Pankrác (* 1638 † 1695) spolu s městečkem Smiřicemi a následujícími obcemi: Bukovina, Čáslavky, Černilov, Černožice, Číbuz, Divec, Holohlavy, Hubiles, Lejšovka, Libníkovice, Librantice,

---

⁸ „*V pátek den památný sv. Michala archangela, 29. měsíce září mezi 19. a 20. hodinou před večerem umřel v svém městě Brodě Německém vysoce urozený pán Jan Rudolf, svaté římské říše hrabě, Trčka z Lippého, (s nímž také ten slavný a starožitný rod Trčkovský dokonán a zavřin jest) pán na Světlý, Lipnici, Ledči nad Sázavou, Opočně, Smiřicích, Konicích a Žlebích atd., J. M. Cské a Kské jakožto uherského a českého krále atd. radda, komorník a soudce zemský atd., maje on věku svého 75 let, a pohřben jest v kostele na Světlý neb v městečku Světlý dne 16. října měsíce. Minulý rok 1633 umřela manželka jeho Maria Magdalena hraběnka Trčkova rozená z Lobkovic a pochována také na Světlý.*“ (Beckovský, J. F.: Poselkyně starých příběhův českých, s. 227)

⁹ Blíže viz Dostál, J.: Poslední boj (Příspěvek k dějinám trčkovských konfiskací), s. 55 – 124

¹⁰ Bílek, T. V.: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, s. 684 a 707

¹¹ NA Praha, Desky zemské – deskové listiny, inv. č. 145, D 24 – 27; SOA Litoměřice, Historická sbírka (rodinný archiv) Clam-Gallasů, inv. č. 1800. Naproti tomu Slatinu a Svinárky daroval císař roku 1638 plukovníku Valterovi hraběti z Leslie (tyto obce se tak staly součástí novoměstského panství), majiteli opočenského panství se stali bratři Jeroným a Rudolf Colloredové z Waldsee.

¹² Zeman, J.: Spor o dvůr Libníkovice na Opočensku, s. 333 – 336; Týž, Z paměti Smiřic nad Labem, s. 71 – 73

¹³ NA Praha, Desky zemské – deskové listiny, inv. č. 112, C 37; SOA Litoměřice, Historická sbírka (rodinný archiv) Clam-Gallasů, inv. č. 1399

¹⁴ NA Praha, Desky zemské – deskové listiny, inv. č. 74, F 25

Libřice, část Maršova, Mezilečí, Piletice, část Prorub, Rozběřice, Rusek, Skalice, Skalička, Smiřičky, Smržov, Svinary, Újezd, Vlkov a Výrava. Původní smiřickou tvrz nechal přestavět v raně barokní zámek a roku 1663 odstoupil obec Újezd se dvorem svému bývalému vychovateli Janu Jakobovi Röhrichovi. Nákladné vydržování regimentu a nestřídmy života ho však finančně vyčerpalo natolik, že musel dne 1. října 1685 prodat zadlužené smiřické panství ovdovělé hraběnce Isabelle Magdaleně ze Šternberka († 1686), dceři nejvyššího hofmistra knížete Jana Ferdinanda de Porci.¹⁵

Po hraběncině smrti spravoval smiřické panství její švagr Václav Vojtěch ze Šternberka a na Zelené Hoře (* 1643 † 1708). Až po dosažení dospělosti se rodinného majetku fakticky ujal hraběncin syn Jan Josef ze Šternberka (* 1673 † 1700). Dne 25. února 1698 koupil statek Ples s Jasennou od Františka Antonína hraběte ze Šporku a roku 1699 započal s výstavbou kostela ve Smiřicích, ale už o rok později zahynul i se svou manželkou a starší dcerou ve vlnách Innu v Bavorsku.

Za tehdy roční osiřelou Marii Terezii ze Šternberka spravoval panství nejprve prastrýc Václav Vojtěch ze Šternberka a na Zelené Hoře a poté jeho sestra Marie Barbora z Pöttingu (* asi 1647 † 1709). Po smrti obou sourozenců byl správcem smiřického panství a poručníkem nezletilé Marie Terezie ze Šternberka jmenován dne 11. února 1709 hrabě František Leopold ze Šternberka (* 1680 † 1745), císařský komorník, říšský dvorní rada, místodržící a prezident české komory.

Marie Terezie ze Šternberka (* 1699 † 1761) se ve svých šestnácti letech provdala za Jana Leopolda hraběte z Paaru († 1741). Císařským reskriptem z roku 1732 bylo zrušeno obstarání (sekvestrace) jejich majetku s tím, že hraběcím manželům byla uložena povinnost splácet každoročně 10.000 zlatých dluhu. Podruhé se hraběnka provdala za Jana Daniela hraběte z Gastheimu († 1761), královského hejtmana v kraji Královéhradeckém, po němž zdědila ona a později její syn statek Jeřice. Prakticky veškerou snahu soustředila na službu církvi, založila několik nadací a nechala postavit nebo opravit řadu kostelů na Smiřicku. Svým poddaným ale většinou neodpouštěla povinnosti ani neudělovala milosti či privilegia.

Syn hraběnky Václav Josef hrabě z Paaru (* 1719 † 1792) byl velkokřížníkem řádu sv. Štěpána království uherského, císařským tajným radou, komořím, plukovníkem a říšským dvorským generálním poštmistrem dědičných zemí. Roku 1769 obdržel diplom na povýšení do knížecího stavu dědičně vždy pro nejstaršího mužského potomka v rodě a

---

¹⁵ Sedláček, A.: Hradky, zámky a tvrze Království českého, díl 2. (Hradecko), s. 227

současně mu císař Josef II. udělil velký palatinát. Už v roce 1761 koupil od Josefa Malovce z Malovic statek Újezd a o osm let později došlo na černilovských pustínách k založení obce Dolní Černilov (jinak také Přední nebo Dolní Pustina) a na libníkovických pustínách k založení obce Horní Černilov (jinak také Zadní nebo Horní Pustina).

V lednu 1780 koupil císař Josef II. panství Smiřice s inkorporovanými statky Plesem, Jasennou a Újezdem. Na pleských gruntech pak nechal v letech 1780 až 1787 založit pevnost a královské město Ples (od roku 1793 nazývané Josefov). Z původní vesnice zůstala jen část nejvýchodnější (dnes Starý jinak Horní Ples) a část nejzápadnější (dnes Dolní jinak Vodní Ples). Potřeba usídlit poddané ze zbořené části Plesu dala podnět k založení dvou nových obcí za hranicemi pevnostního pásma – Nového Plesu a Rasošek. Roku 1790 bylo ke smiřickému panství opět připojeno panství Hořiněves a dne 15. prosince 1796 přikoupen poslední díl obce Světí.

Od roku 1848 se panství nazývalo říšským statkem pod správou c. k. privátní rakouské banky ve Vídni.

2. Institut pozemkových knih

2.1. Spory o pojem a důvody zakládání pozemkových knih

Pojem „gruntovní“ a „pozemková“ kniha byl velmi dlouho předmětem diskuzí a terminologických sporů. První práce zabývající se touto tematikou rozuměly pozemkovou (gruntovní) knihou knihu vedenou vrchnostmi pro poddanské nemovitosti a názory se různily pouze v tom, zda užívat výrazu pozemková nebo gruntovní kniha (badatelé F. Vacek a V. Černý preferovali pojem „pozemková kniha“¹⁶, M. Volf a M. Trantírek naproti tomu pojem „kniha gruntovní“¹⁷). V. Šolle uvádí, že nemovitosti byly v českých zemích zapisovány do jednoho ze dvou typů pozemkových knih v širším slova smyslu: (i) statky stavovské (*ständische Gülten*) do zemských desk, (ii) ostatní nemovitosti (*Gewähren*) do pozemkových knih v užším slova smyslu neboli gruntovních, ve městech nazývaných též městskými.¹⁸ Autoři metodického článku z roku 1961 chápali pojem „pozemková kniha“

¹⁶ Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy, s. 27; Černý, V.: Slovníček archivní terminologie II., s. 54 – 55

¹⁷ Volf, M.: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí, s. 45; Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 107

¹⁸ Šolle, V.: Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích, s. 120

pouze v užším smyslu, podřadili pod něj však „městské knihy“ (tj. knihy k pojištění práv jednotlivých měšťanů) a „gruntovní knihy“, rozdělované dále na rustikální a dominikální.¹⁹

J. Hanzal následně rozdělil pozemkové knihy na (i) rustikální vesnické pozemkové knihy, (ii) dominikální vesnické pozemkové knihy a (iii) městské knihy poddanských měst (z pojmu „pozemková kniha“ tak vyloučil knihy k pojištění práv jednotlivých měšťanů vedené městy královskými).²⁰ L. Horáková vyčlenila z pozemkových knih tzv. „knihy konšelské“ (*Schöppenbücher*), které byly na některých panstvích vedeny vesnickou samosprávou (rychtáři a konšely) a do kterých byly zapisovány převody poddanských nemovitostí i další důležité skutečnosti, týkající se jednotlivých podaných nebo celé obce.²¹

Na konci 60. let 20. století probíhala na stránkách Archivního časopisu diskuze mezi Stanislavem Polákem a Oldřichem Turčínem. Polák užíval termínu (i) gruntovní knihy pro knihy vedené vrchnostmi (i městskými) do 80. let 18. století a (ii) pozemkové knihy pro knihy pozdější. Toto pojetí odůvodňuje zejména tím, že v 80. letech 18. století vedla normativní činnost státu k sjednocování agendy gruntovních knih, která se až dosud různila podle zvyklostí jednotlivých panství.²² Turčín chápal pozemkové knihy (i) v užším smyslu jako knihy založené a vedené okresními soudy podle knihovního zákona roku 1871, (ii) v širším smyslu jako všechny úřední knihy, které je předcházely (tedy také např. zemské desky)²³.

Autoři publikace *Vademecum pomocných věd historických* dosud užívají termínu pozemkové a gruntovní knihy *promisque*.²⁴ V této práci se přikláníme ke statisticky častějšímu pojmu „pozemkové knihy“, které výstižně definoval B. Chocholáč jako „*knihy, do kterých se zaznamenávaly zápisy týkající se majetkoprávních změn především zakoupených poddanských usedlostí. Byly většinou vedeny v kancelářích majitele panství, popřípadě městskými nebo obecními úřady. Po roce 1850 jsou vedeny u okresních soudů. Od 80. let 18. století postupně zachycují jakékoliv nemovitosti a změny v jejich majetkoprávním držení, což nabylo úplné platnosti vydáním zákona o pozemkových knihách z roku 1871.*“²⁵

¹⁹ Čechová, G. a kol.: *Soupis starých pozemkových knih*, s. 10

²⁰ Hanzal, J.: *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, s. 55

²¹ blíže viz Horáková, L.: *Vesnické konšelské knihy libereckého a frýdlantského panství*

²² Polák, S.: *Knihy pozemkové a knihy městské* (Poznámka k diplomatické terminologii), s. 212

²³ Turčín, O.: Několik poznámek k článku „Knihy pozemkové a knihy městské“, s. 101. Dnes je tato skupina pramenů zařazena pod termín „**knihy veřejné**“ – viz Hlaváček, I. a kol.: *Vademecum pomocných věd historických*, s. 205

²⁴ Hlaváček, I. a kol.: *Vademecum pomocných věd historických*, s. 204

²⁵ Chocholáč, B.: *Selské peníze*, s. 21

Nejstarší pozemkové knihy se většinou nazývaly knihy „gruntovní“, „purkrechtní“ nebo „urburní“. Historický výraz „gruntovní“ pokládají někteří autoři za vhodnější než výraz „pozemkové“, protože do těchto knih se převážně zapisovaly celé usedlosti (grunty) a ne pouze jednotlivé pozemky. Nebylo tomu tak ovšem vždy. Výraz „purkrechtní“ naproti tomu klade důraz na skutečnost, že předmětem zápisu byly v zásadě usedlosti zakoupené.²⁶ K méně užívaným českým názvům patří například „registra trhová“ nebo „knihy selské litkupní a trhové“. Setkáváme se i s německými ekvivalenty *Grundbuch*, *Schöppenbuch*, *Kauf- und Handelsbuch*, *Quatern der Kaufverschreibungen* či *Gerichtsbuch*. Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 v § 321 rozlišoval zemské desky, městské a gruntovní knihy a jim podobné veřejné rejstříky (*Landtafeln*, *Stadt- oder Grundbücher oder andere bergleichen öffentliche Register*).

Podobné spory vždy provázely i **otázky důvodu vzniku pozemkových knih**. Jisté je, že zapisování postupů nemovitostí nebyvalo vždy běžnou záležitostí. Praxi dávných let pěkně popisuje František Vacek: „*Nastoupil-li ve statek syn po otci nebo vnuk po dědu nebo bratr po bratru nebo bratrovec po strýci, nebylo proč utvrzovati paměť toho zápisem, neboť všickni vrstevníci ve vsi věděli, jak ta změna nastala, i mohli o tom dáti svědectví, kdyby ukázala se toho potřeba.*“²⁷ Podle Josefa Salaby souvisel vznik pozemkové knihy s nabytím vlastnického práva sedláka k půdě, s opouštěním práva odúmrti a rozkladem rodinného nedílu. Všechny tyto skutečnosti měly za následek hojně změny v osobách držitelů, jež bylo třeba regulovat (naproti tomu předchozí výhradní nástupnictví v rodě, při živém vědomí rodového nedílu, nebylo nutno zápisem utvrzovat).²⁸ Také Miloslav Volf zdůrazňoval význam rušení odúmrti a rozklad rodového nedílu pro zakládání knih.²⁹ Vladimír Procházka naproti tomu považoval vznik pozemkových knih za důsledek rozvoje režijního velkostatku.³⁰ Některá vrchnost zakládala knihy „*znamenaři veliký nespůsoby a neřád při poddaných svých ... strany sirotkův, vdov, prodajuov gruntuov*“ s poznámkou, že „*když takovouž věcí spisem v paměť uvozovány nebyly, mezi lidmi tuody nevuole a ruznice vznikaly.*“³¹ Z jiných pozemkových knih vyplývá, že prvotním impulzem byla potřeba

---

²⁶ Označení **purkrecht** bylo převzato z německého Burgrecht a prozrazovalo, že při dědičném pachtu na venkově šlo o vztah k půdě podobný typickému vztahu, jaký měli k půdě obyvatelé středověkých německých měst (Burg, bourg).

²⁷ Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy, s. 22

²⁸ Salaba, J.: Příspěvky k dějinám selského práva dědičného v 17. století, s. 192

²⁹ Volf, M.: Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji

³⁰ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 22

³¹ Gruntovní kniha Stříbra č. 6 z roku 1552, fol. 1

vedení sirotčí agendy³² nebo evidence splátek³³. Zaujmout obecné a definitivní stanovisko je komplikované s ohledem na velkou obsahovou roztržitost starých pozemkových knih.

Podle účelu, který vedl ke vzniku pozemkových knih, můžeme pozemkové knihy rozdělit na **knihy povšechné** a **knihy speciální (zvláštní)**, založené pouze pro určité omezené funkce. Zvláště před Bílou horou byla vyhraněných typů pozemkových knih menšina, protože na většině panství existoval jeden typ nedělené knihy, do které se zaznamenávaly všechny druhy zápisů. Speciální (zvláštní) pozemkové knihy můžeme rozdělit na

- **knihy trhové**, jejichž obsahem jsou zápisy o prodejkách, ceně gruntu a průběhu jeho splácení,
- **knihy poddanských kšaftů (testamentů) a inventářů**, jejichž obsahem byl popis nemovitostí a posledních pořízení,
- **odúmrtní knihy**,
- **sirotčí knihy** (*Weisenbuch*), které obsahují pořízení o sirotčích statcích a pozůstalostech,
- **knihy sporů a narovnání**, které zaznamenávají spory projednávané před vesnickým soudem,
- **viniční (horenské) knihy**, tj. speciální pozemkové knihy pro vinice,
- **knihy prenotací** (*Vormerksbuch*), vznikající na základě patentu č. 397 JGS ze dne 15. března 1785, do nichž byly zapisovány některé smlouvy před jejich definitivním vkladem,
- **knihy obligací a kvitancí** (*Obligations- und Quittungsbuch*), do kterých se zapisovaly zástavy na nemovitý majetek a jejich výplaty,
- **knihy svatebních smluv** s opisy svatebních smluv,
- **knihy listin**, obsahující opisy kupních smluv, dlužních úpisů apod.³⁴

2.2. Předmět pozemkových knih

Knihvedoucí Jan A. Dunder definoval v první polovině 19. století předmět pozemkových knih následujícími slovy: „*Předmětem veřejných gruntovních knih jsou*

---

³² Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy, s. 23 – 24

³³ Oliva, O.: O několika gruntovních knihách ze 16. a 17. století, s. 103

³⁴ V druhé polovině 19. století zahrnovaly pozemkové knihy i **knihy horní** (zákon č. 146 ze dne 23. května 1854), **knihy železniční** (zákon č. 70 ze dne 19. května 1874) a **knihy naftové** v Haliči.

*všechny nemovité věci, jako domy, role, luka, vinice a lesy, ale také práva, jež jsou zřízením zemským za věc nemovitou položena, kupř. právo nahánět, lovit, dále tzv. podomní řemesla, totiž taková, jakáž výslovně v domovním zápisu obsažena jsou, skutečný díl domu a jeho ceny působí, kupř. várečné právo.*³⁵

Miroslav Trantírek zjednodušeně uvádí, že předmětem pozemkových knih byly nemovité věci a všechna práva, která byla pokládána na roveň nemovitým věcem. Mezi taková práva řadí tzv. vsazená (radikovaná) živnostenská práva, tj. práva, která tvoří součást nemovitosti (domu) a jsou od ní neoddělitelná (např. mlýny³⁶, kovárny, řeznictví, pekařství aj.). Naproti tomu prodejná živnostenská práva nebyla způsobilá k zaknihování.³⁷ Prodeje živností byly vtělovány do veřejných knih už dříve, právními předpisy však byla tato skutečnost normalizována. Tak dvorský dekret č. 219 JGS ze dne 20. února 1795 stanovil, že vsazené živnosti patří do gruntovních knih a ostatní prodejné živnosti do zvláště vedených protokolů.

Ustanovení uvedeného dekretu z roku 1795 a dále dekretu č. 2063 JGS ze dne 7. ledna 1825, obsahující zásadní směrnice o živnostech pro Čechy, pamatovala na případy, kdy byly vsazené živnosti prodávány odděleně od příslušných domů – tyto prodeje se neobešly bez povolení zemského úřadu a souhlasu na živnosti zapsaných věřitelů.

2.3. Srovnání pozemkových a jiných veřejných knih

Veřejné knihy jsou definovány jako knihy vedené proto, aby svými zápisy, které měly obecnou právní závaznost, zajišťovaly právní pořádek v příslušném právním okruhu, nahrazující tak listiny.³⁸

Mezi nejvýznamnější veřejné knihy patřily **zemské desky**, které byly vedeny při zemském soudu přibližně od poloviny 13. století a mohly do nich vkládat jen svobodné osoby, tedy šlechta, některé církevní instituce a pouze výjimečně i měšťané. Vedle nesporné agendy obsahovaly zemské desky pravidelně i agendu spornou nebo zápisy zcela jiných činností (jednání sněmů apod.).

---

³⁵ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních knih v městech i na panstvích

³⁶ Mezi vsazené živnosti nepatřily lodní mlýny, které byly dvorskými dekrety č. 2011 JGS ze dne 29. května 1824 a č. 2287 JGS ze dne 23. června 1827 prohlášeny za pohyblivé věci, které z toho důvodu nejsou předmětem veřejných knih.

³⁷ Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 162

³⁸ Hlaváček, I. a kol.: Vademecum pomocných věd historických, s. 205

Na rozdíl od zemských desek zůstaly odbornou veřejností celkem bez povšimnutí **manské knihy**, které jsou časově starší než pozemkové knihy, byly vedeny zvláštními manskými soudy na významných, kdysi královských hradech (např. knihy křivoklátské, poděbradské, roudnické, frýdlantské aj.) a zaznamenávaly se do nich změny v držbě svobodných manských statků.

Odlišnou právní povahu než pozemkové knihy měly tzv. **urbáře**. Zatímco pozemková kniha měla především evidovat změny v osobách držitelů usedlostí a jejich osobní závazky a povinnosti, které se v čase značně měnily, účelem urbářů bylo registrovat rozsah těchto hospodářských jednotek a stále „věčné“ povinnosti a platy vůči vrchnosti.

Od první poloviny 18. století se setkáváme s **knihami emfyteutskými**, tedy knihami svobodných držitelů poddanských gruntů. Podobné postavení měli také držitelé mlýnů, krčem a panských kováren, kteří podle svých hamfeštních (výsadních) listů nebo zápisů v urbářích nebyli povinni robotou. Pouzí nájemci panské půdy nebo panských krčem byli ovšem zapisováni do knih dominikálních spolu s poddanými, jejichž chalupy byly postaveny na panském.

Podle nařízení č. 4627 ze dne 17. září 1827 byly zaváděny také německy psané **gruntovní knihy o sedadlech a synagogách** (*Schulsesselbuch*). Starší zvláštní židovské knihy představovaly jen druh knih dominikálních, v nichž byly zapisovány kontrakty s židovskými nájemci palíren kořalky, hospod nebo flusáren čili dílen na potaš.

2.4. Pozemkové knihy v Čechách a na smiřickém panství

Nejstarší knihovní zápisy majetků obsahuje urbář ostrovského kláštera z roku 1390. Ve starší době převládalo mínění, že se pozemková kniha vyvinula právě z urbáře. Mezník ve vývoji tohoto názoru představoval až článek Josefa Salaby, v němž byl poprvé kriticky posouzen vztah mezi urbářem jako inventární (někdy také účetní) knihou a gruntovním registrem coby správní knihou rustikálního vlastnictví.³⁹ O vlivu urbářů na pozemkové knihy však nemůže být sporu, zejména pokud se týče formální stránky (zápisy podle rychet, vsí a jednotlivých usedlostí) a uvádění dávek vrchnosti.

Za nejstarší pozemkovou knihu v Čechách se tak považuje až česky psaná kniha žitenická z panství roupovského na Litoměřicku asi z roku 1472. Pardubická rybníčná

---

³⁹ Salaba, J.: Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových aj. knih, katastrů, map, starých účtů atd. Selský archiv 15, 1922

registra z roku 1494 nebyla typickou pozemkovou knihou, neboť obsahovala jen údaje o půdě poskytnuté poddaným jako náhrada za pozemky, na nichž vrchnost založila rybníky. Rovněž z Pardubic ovšem pochází další česky psaná pozemková kniha z roku 1508, nejstarší německy psaná pak z obce Háj na panství oseckého kláštera v severních Čechách (1506).

Na pozemkové knihy zakládáné pro venkovské usedlosti měly velký vliv starší městské pozemkové knihy, což souviselo s rozvojem podnikání vrchností – do funkcí správních úředníků byli najímáni převážně odborníci z řad měšťanů, kterým nechyběly předchozí zkušenosti s vedením městských knih. Od druhé poloviny 16. století lze rekonstruovat právní poměry na nemovitostech v rukou poddaných prakticky v celé zemi.

Pozemkové knihy byly nejdříve zakládány pro celá panství, poté pro rychty a nakonec pro jednotlivé vsi. Listina sice nikdy nebyla vytlačena zcela, ale stávala se spíše pomocným instrumentem. Někdy byla doplňující součástí zápisu (např. jako písemné potvrzení splátek), jindy se na základě ní zápis prováděl (např. prozatímní záznamy na pamětních lístečích, osvědčení vrchnosti o skutečnostech důležitých pro záznam nebo rychtářská ocenění nemovitosti).

V souvislosti s Raabovou pozemkovou reformou byly na základě patentu ze dne 1. března 1777 zakládány nové typy pozemkových knih, tzv. **knihy familiantské**. Obsahovaly nejen výčet jednotlivých parcel podle obcí a hospodářů, ale také povinnosti poddaných vůči státu a vrchnosti. Podkladem pro ně byly zvláštní geometrické tabely (*Geometrische Realausmessungenstabelle*) vedené pro každou obec s usedlostmi řazenými podle domovních čísel a s podrobným popisem pozemků. Pozemkové knihy samy se dělily na rustikální a dominikální a opisovaly se do nich celé smlouvy v chronologickém pořadí. Sumární výťah ve zvláštní knize obsahoval podle vesnic jednak jména všech rustikalisů, jejich majetku, obnos kontribuce a reluce připadající na usedlost, jednak jména všech dominikalistů, jejich majetku a výši dědičného nájmu. Poddaný dostával knížku o pozemkové držbě (*Gewährsbrief*), knížku poplatků vrchnosti a knížku kontribučenskou. Každý pozdější převod usedlosti musel být zaznamenán v tzv. rustikálních nebo dominikálních **protokolech změn** (*Veränderungsbücher*).⁴⁰

Od dob josefínských reforem začaly být stále častěji vedle tzv. **hlavní pozemkové knihy** (Knihy kontraktní, *Kontraktenbuch*) zakládány i **knihy zvláštní**, do nichž byly

---

⁴⁰ Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 203 – 206; Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách, s. 61n; Černý, V.: Pozemková reforma v 18. století, s. 217

přepisovány celé listiny, sloužící jako podklad příslušných vkladů a výmazů (konkrétně se jednalo o knihy obligací a kvitancí, knihy svatebních smluv, knihy testamentů resp. kšaftů a knihy listin).

Návrh knihovního patentu Leopolda II. ze dne 24. července 1791 předpokládal novou organizaci pozemkových knih v Horních Rakousích. Hlavní pozemková kniha (*Hauptbuch*) měla mít dvě oddělení: první pro osazené poddanské grunty s neoddělitelnými a oddělitelnými pozemky.⁴¹ Vedle hlavní pozemkové knihy měly být zakládány dva druhy knihy listin, určené k opisování smluv, které byly podkladem pro vtělení nebo výmaz věcného práva. Do první z těchto knih – knihy držeb (*Gewährbuch*) se opisovaly listiny prokazující vlastnictví, do druhé – knihy zástav (*Satzbuch*) listiny dokazující dluhy nebo závazky. Originály listin se měly vracet zpět jejich vlastníkovi poté, co se na nic poznamenala signatura knihy a číslo listu, na který byly přepsány. Hornorakouský knihovní patent byl nakonec vydán pod číslem 66 JGS dne 2. listopadu 1792. Zeměpanské úřady se sice snažily rozšířit rakouský systém i do českých zemí, ale jednotlivé vrchnosti se k němu stavěly většinou odmítavě.

Význam a vliv na pozemkové knihy měl také zemskodeskový patent pro Čechy a Moravu č. 171 JGS ze dne 22. dubna 1794 a instrukce ze dne 5. června 1796. Zemskodeskový patent jasně vyslovil účel instituce zemských desk, totiž upevnění držby a zajištění zemskodeskových pohledávek. Základem desk se staly **hlavní knihy**, do nichž byl zapisován (s některými výjimkami) všechn dominikální majetek a které obsahovaly dvě rubriky: rubriku držby a rubriku břemen. Vedle toho byly dále vedeny jako **knihy listin** zemskodeskové kvatery. Uvedeným patentem byl tedy u zemských desk zaveden systém dvou knih: hlavní knihy a knihy listin. M. Trantírek vyslovil závěr, že tento patent zasáhl celou instituci veřejných knih (včetně knih pozemkových) nejen co do jejich obsahu a formy, ale i v záležitostech rozhodování v knihovních věcech, vkládání do knih a v jejich manipulaci, a to natolik pronikavě a všestranně, že rozsah jeho účinnosti lze srovnávat toliko s účinností všeobecného občanského zákoníku z roku 1811.⁴²

Ještě na samém sklonku doby patrimoniální však nebyly pozemkové knihy na všech panstvích po formální stránce jednotné, jak nám sděluje knihovní městečka Blovic Jan Alexandr Dunder⁴³: „Z většího dílu u vrchnostenských úřadů se vedou Knihy zápisní

---

⁴¹ Neoddělitelnými a neprodejnými domovními pozemky byly např. rozdělené obecní pastviny, které měly být podle patentů ze dne 24. 3. 1770 a 23. 8. 1770 zaznamenány do pozemkových knih.

⁴² Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 121

⁴³ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních knih v městech i na panstvích; **Josef Alexander Dunder** se narodil roku 1802 v Novém Strašecí jako syn panského úředníka.

(kontraktní, gruntovní), jež se zvou nyní hlavní gruntovní (o nabytí nemovitých věcí). Místy jako druhý jejich díl svatební knihy, jež jsou však bez průkazu pro vznik práva věcného⁴⁴, zábavní (obligační), do nich se listiny pozemnost obtěžující vpisují, hasnoucí (kvitanční), do nichž se kvitance, reversy, úmrtní listy vpisují, ale oboje tyto jsou příruční knihy gruntovní⁴⁵.

Na smiřickém panství se dochovaly jednak pozemkové knihy trhové, jednak knihy sirotčí. K založení obou typů těchto knih, které původně zahrnovaly celou rychtu, došlo kolem roku 1590, přestože obsahovaly také odkazy na zápisy starší. Sirotčí knihy jako zvláštní druh pozemkových knih byly vedeny pouze do poloviny 17. století. V Černilově, největší obci smiřického panství, byla asi od roku 1589 vedena představenými obce kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, obsahující zápisy převodů obecních chalup, půjček mezi sousedy a sousedských sporů, nájmu sirotčího dobytka i přehledů obecních vydání.⁴⁶ Rovněž představenými městečka Smiřic byla od první poloviny 17. století

Vystudoval gymnázium, následně rok techniky a roku 1819 se stal diurnistou u pražského magistrátu. Odtud odešel roku 1826 a věnoval se učitelství. Roku 1834 vstoupil do služeb hraběte z Kolowrat a stal se listovním v Blovicích, od roku 1842 byl úředníkem knihovny Národního muzea v Praze.

⁴⁴ Podle všeobecného občanského zákoníku č. 591 sb. j. z. z 1. 11. 1786 bylo možno pojistit věno, zapsané na nemovitém majetku, jen zaznamenáním svatební smlouvy nebo pojišťovací listiny do zemských desk, městských a gruntovních knih. V rozporu s tímto ustanovením byly zápisy svatebních smluv vkládány do zvláštních protokolů svatebních smluv nebo do odděleně zakládaných knih. Průkaznost těchto knih svatebních smluv byla zrušena dvorským dekretem č. 1498 JGS ze dne 19. září 1818, jejich vedení bylo na panství zastavováno, ale skartace zakázána.

⁴⁵ Vlastní **reorganizace pozemkových knih** byla obsažena teprve v císařském nařízení č. 67 ze dne 16. března 1851. Nadále se měly u těch veřejných knih, jež se skládaly z hlavních knih nebo je zastupujících manuálů a z knih listin (*Instrumentbücher*), činit vklady pouze do knih hlavních resp. manuálů, kdežto knihy listin měly být uzavřeny. Místo nich zaváděl § 3 odst. a) citovaného nařízení tzv. Sbírkou listin pozemkoknižního úřadu. Ustanovení § 7 zmíněného nařízení pak pamatovalo na případ, kdy hlavní knihy gruntovní nevznikly – v takových případech měly být ke vkladům zatím užity staré pozemkové knihy ze 17. a 18. století. V této podobě se zachovaly pozemkové knihy až do poloviny sedmdesátých let 19. století.

Křestním listem **definitivní úpravy instituce pozemkových knih** se stal říšský knihovní zákon č. 95 ze dne 25. července 1871, jenž byl proveden nařízením ministerstva spravedlnosti č. 5 ze dne 20. ledna 1872. Tento zákon sjednotil základní pravidla pro všechny veřejné knihy (v čl. I. uvádí demonstrativně zemské a manské desky, pozemkové knihy, městské knihy a horní knihy). Vlastní založení pozemkových knih však spadalo do kompetence zemského sněmu království Českého, který vydal zemský zákon č. 92 ze dne 15. prosince 1874. Téhož roku byly nové pozemkové knihy zavedeny i na Moravě a ve Slezsku. Pro každou katastrální obec byla zřízena jedna hlavní kniha, jen pro velké obce bylo zavedeno několik obvodů, z nichž každý měl samostatnou hlavní knihu. Vedle ní byla založena nová sbírka listin a kopie katastrální mapy.

O tom, jak vstoupí v platnost nově navržené pozemkové knihy, pojednával říšský zákon č. 96 ze dne 25. července 1871. Po vyhotovení návrhu pozemkové knihy pro celý okres měl vrchní zemský soud ustanovit den, kdy návrh začne platit jako pozemková kniha. Tímto „dnem otevření pozemkové knihy“ se měly zároveň uzavřít a mimo užívání postavit dřívější pozemkové knihy.

V převážně většině okresů vešly nové pozemkové knihy v platnost roku 1875 nebo od 1. ledna 1876. Jen na menším počtu okresů se udržely až do počátku osmdesátých let staré pozemkové knihy, do nichž se vkládalo podle císařského nařízení č. 67 ze dne 16. března 1851.

⁴⁶ SOkA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského

vedena pozemková kniha, obsahující spornou i nespornou agendu včetně záznamů o udělování sousedského práva.⁴⁷

Dne 3. března 1689 založil Václav Vojtěch ze Šternberka na smiřickém panství tzv. **nové gruntovní knihy** a toto své rozhodnutí na úvodní stránce knih zdůvodnil slovy, která nám jsou pěkným obrázkem dosavadních poměrů: „*nápadníci mnozí od šedesáti i více let žádných rozdílů a podílů, komu by co spravedlivě na kterém gruntě patřiti mělo, učiněných neměli a jen při držení soudu podle zdání jednomu nebo druhému peníze se propouštěly, takže se to spravedlivě vynalezlo, že mnohej nemaje na tom gruntě co pohledávati a nepatřice mu nic, peníze vybral, a kterej spravedlivou pretensi měl, ten nic nedostal, skrze což ta největší nepořádnost a křivda mnohému chudému člověku se konala.*“ Nové knihy gruntovní tak měly obsahovat „*všechny nápady a spravedlnosti lidské, z kterých některé v předešlé knize staré gruntovní na rozdílých škartkách poznamenané byly a snadno k ztrátě, k založení neb roztrhání přijíti mohly*“.⁴⁸

Nové gruntovní knihy byly na Smiřicku vedeny ve dvou řadách: první se zápisy do roku 1728, druhá do roku 1851. Odlišně od těchto knih byly vedeny pozemkové knihy obcí, které byly ke smiřickému panství připojeny později nebo které od něho byly odděleny (obec Újezd měla vlastní pozemkovou knihu založenou roku 1698, u obcí hořineveského panství se starší pozemkové knihy nedochovaly a nové byly založeny již v roce 1677). Vedle rustikálních pozemkových knih byly vedeny také dominikální knihy (vždy pro několik obcí) a od roku 1804 (pod vlivem zemskodeskového patentu) jednak tzv. hlavní knihy aktiv a pasiv, jednak rustikální a dominikální knihy listin.

2.5. Agenda pozemkových knih

Z roku 1540, kdy ještě pozemkové knihy na většině území neexistovaly, pochází návod, jak se má taková kniha založit a sepsat. Nejlépe v zimním čase měl **hejtman** s úředníkem obeslat sedláky a vyptat se jich, „*jak kdo pořád sedí, zda má svůj statek zaplacený či jakou sumu peněz má za něj doplatit, po jakých částkách a komu*“. Vše mělo

---

⁴⁷ SOKA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic

⁴⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, úvodní strany nových knih gruntovních, založených roku 1689

být náležitě zapsáno, stejně jako trhy a jiné smlouvy o selský majetek.⁴⁹ Podle instrukcí jednotlivých panství měly být pozemkové knihy řádně uschovány, neměly se vést v noci a nesmělo se z nich vyškrtávat.

Ve vedení pozemkových knih měly významné místo **výroční soudy**. Jednalo se o slavná shromáždění celé rychty, kde se vyřizovala vedle věcí sporných především nesporná agenda (konkrétně změny v držení gruntů, správa sirotčího a kostelního jmění) a kde docházelo k obnovování představených obce. Konání těchto soudů vyhlášoval vrchnostenský úřad dva až tři týdny předem, aby si lidé, kteří měli o soudech skládat peníze, mohli tyto peníze včas opatřit. K soudům jezdil také panský úředník, zejména hejtman s písařem a k povinnostem poddaného patřilo zástupce vrchnosti při konání výročních soudů hostit.⁵⁰ Hejtman měl dohlížet na to, aby poddaní platili včas své splátky a aby mu hlásili informace o zhodnocení nebo znehodnocení statku nebo o tom, zda dědicové vymřeli nebo zběhli. Za dva týdny po soudě se mohl konat tzv. **posudek**, kde se některé záležitosti dojednávaly a skládali zde gruntovní nebo sirotčí peníze ti, kteří je při soudě ještě neměli k dispozici.⁵¹ Na smiřickém panství se dochovala instrukce z roku 1707 pro vedení „*soudů neb gruntovních pořádností*“ – ty se konaly za účasti hejtmana každoročně podle starobylého obyčeje a nařízení vrchnosti.⁵²

Hejtman, hlava veřejné správy na panství, vedl pozemkové knihy až do doby josefínských reforem. Ačkoliv právě on dával rozkazy ke vkladům do knih a vedl také sirotčí správu, výkonnými orgány byli jeho **písaři**. Tito vzdělaní správní úředníci, o jejichž kvalifikaci chyběly dlouhou dobu zvláštní ustanovení, byli zavázáni přísahou své vrchnosti a jí odpovědní. Pozemkové knihy patřily zpravidla k agendě **písaře listovního**, který byl v pozdější době ředitelem (sekretářem) celé vrchnostenské kanceláře a řídil několikačlenný úřednický personál (jednoho či dva koncipisty a dále sumisty neboli vejtažníky, kteří prováděli čistopisecké práce). Ve výjimečných případech svěřila vrchnost vedení pozemkových knih **důchodnímu**. Zástupci obce fungovali při zápisech nejčastěji jako svědci.

Patentem č. 237 JGS ze dne 11. února 1784 byly knihovní věci přiděleny v Čechách k rozhodování místním soudům. Krátce nato došlo také k zavedení právnicky zkoušených

---

⁴⁹ AČ 22, s. 109n. – Jana Brtvina z Ploskovic Návod úředníkům panským o správě lidu poddaného; Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy, s. 25; Volf, M: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí, s. 54

⁵⁰ Kostlán, A.: K rozsahu poddanských povinností od poloviny 15. do první poloviny 17. století ve světle odhadů a cen feudální držby, s. 206

⁵¹ Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 85 a 91

⁵² AČ 24, č. 351

justiciářů, kteří zásadně nebyli vrchnosti podřízeni ani odpovědni,⁵³ na základě dvorského dekretu č. 879 JGS ze dne 21. srpna 1788 však byly z pravomoci místních justičních orgánů vyňaty

- a) v záležitostech knihovních: vedení pozemkových knih, udělování držebnostních listů (*Erteilung der Gewähren*), vystavování zástavních listů (*Satzbriefe*), vklady a výmazy knihovních břemen, odhady, dražby (licitace) a zavádění nucené správy (sekvestrace) na nemovitosti,
- b) určité úkony řízení nesporného (*adeliches Richteramt*), zvláště v řízení pozůstalostním a poručenském,
- c) v řízení sporném žaloby o zaplacení přiznaných dluhů, vedení exekucí a žaloby urážkové.⁵⁴

Vedení pozemkových knih a uvedené související agendy tak byly ponechány vrchnostenským (patrimoniálním, hospodářským) úřadům (*grundherrlichen Wirtschaftsämter*).

Dvorský dekret č. 1016 JGS ze dne 5. prosince 1812 předepisoval přísežnou formuli pro vrchnostenské úředníky, v taxativním výčtu všech odvětví jejich činnosti ovšem jmenoval pouze vedení pozemkových knih, nikoliv rozhodování v knihovních záležitostech. Dvorským dekretem č. 1999 JGS ze dne 9. dubna 1824 bylo stanoveno, že hospodářský úřad může být v rozhodování v knihovních věcech za jistých okolností zastoupen justiciářem, ale naopak ve věcech patřících do pravomoci místního soudu nemohl justiciára zastoupit vrchnostenský hospodářský úředník. Rozpory mezi justičními a hospodářskými úřady v justičních věcech měl patrně odstranit dvorský dekret č. 2082 JGS ze dne 24. března 1825, když prohlásil vrchnostenský úřad každého panství za jednotný místní soud. Toto pojetí však současně připustilo výklad, že justiční úřady mohou obstarávat knihovní záležitosti, což se také na řadě panství dělo (justiciář byl někde zároveň knihvedoucím).⁵⁵

Aby nebylo kompetenčních problémů málo, je nutno upozornit také na skutečnost, že na některých panstvích byly pozemkové knihy vedeny nikoliv vrchnostmi, ale jednotlivými obcemi. Postavení těchto obecních knihovních úřadů bylo upraveno

---

⁵³ Zákonným podkladem organizace místních soudů se stal císařský patent ze dne 10. května 1786. Podle patentu č. 563 JGS ze dne 13. července 1786 byla pozemková vrchnost povinna zajistit si k výkonu soudnictví nad svými poddanými zkušené a řádně placené právníky, zvané justiciáry.

⁵⁴ AČ 25, č. 653; Šolle, V.: Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích, s. 127; Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 136

⁵⁵ Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 137 a 140

dvorským dekretem č. 704 JGS ze dne 6. srpna 1787, podle kterého měly být poddanským obcím nadále ponechány pozemkové knihy, a to i po předání dosud vykonávaného soudnictví příslušné vrchnosti. Obcím pak příslušel výkon všech soudních nařízení, dotýkajících se nemovitostí v obecních pozemkových knihách. O rozhodování v knihovních záležitostech těchto obcí neměl dvorský dekret výslovné ustanovení, aplikoval se zde proto zmiňovaný patent z 21. srpna 1788 a v knihovních záležitostech rozhodovaly příslušné vrchnosti. Knihovní listiny však byly pořizovány na obcích a rovněž knihovní taxy plynuly mnohde v jejich prospěch.

Dne 9. dubna 1789 byl pod č. 1001 JGS vydán patent, nazývaný současně patentem o vedení gruntovních knih (*Grundbuchsführungspatent*). Zápisy do pozemkové knihy musely být činěny pouze za přítomnosti obecního rychtáře nebo některého z členů výboru obce. Tento patent rovněž znovu zdůraznil, že pokud vedly pozemkové knihy obce, nesměly do nich vtělovat ani zaznamenávat bez vědomí a povolení vrchnosti. Vrchnosti však neměly svá povolení bezdůvodně odpírat, jinak ručily věřiteli za všechny vzniklé škody.

Podle uvedeného patentu měli být k vedení pozemkových knih na panství nebo u obcí ustanoveni **knihvedoucí** s přiměřeným vzděláním. Knihvedoucí tak byl výkonným orgánem vrchnostenského úřadu, rozhodujícího v knihovních věcech, a patřil mezi veřejné úředníky ve smyslu všeobecného soudního řádu č. 13 ze dne 1. května 1781 (zastával veřejný úřad, sloužící k veřejné bezpečnosti osob a majetku).

Pro knihvedoucí platily vedle zvláštních předpisů o imatrikulaci hospodářských úředníků (pro Čechy patent č. 1539 ze dne 28. října 1773⁵⁶) zákonné předpisy pro veřejné úředníky. Podle nařízení ze dne 22. července 1784, dvorského dekretu č. 348 JGS ze dne 6. dubna 1797 a dvorského dekretu č. 466 JGS ze dne 19. dubna 1799 museli úředníci, oprávnění k vyhotovování veřejných listin, složit vrchnosti přísahu a listiny opatřovat nejen pečeti, ale i svými podpisy. Nařízením dvorské kanceláře č. 21.602 ze dne 7. srpna 1827 byl knihvedoucí stejně jako jiní vyšší státní zaměstnanci osvobozen od vojenské povinnosti, což bylo nemalým oceněním důležitosti jeho úřadu. Podmínkou pro zastávání místa knihvedoucího však byla naprostá bezúhonnost kandidáta.⁵⁷

---

⁵⁶ AČ 24, s. 459

⁵⁷ Dvorským dekretem č. 2490 JGS ze dne 25. října 1830 bylo konstatováno, že dvorský dekret č. 2335 JGS ze dne 12. dubna 1828 o ustanovování zcela bezúhonných osob za úředníky justiční péče a veřejné politické správy na soukromých panstvích platí také pro knihvedoucí, protože vedení pozemkových knih tvoří úsek veřejné politické správy.

Knihvedoucími se tak nesměly stát ani osoby osvobozené pro nedostatek důkazů nebo jinak ne zcela bezúhonné, natož pak osoby odsouzené nebo trestané.

Žádný z předpisů však nepamatoval na zkoušky knihvedoucích. Pouze v lublaňském guberniu provedl nápravu dvorský dekret č. 1903 JGS ze dne 18. října 1822, podle kterého byl každý knihvedoucí, který neměl složenou soudcovskou zkoušku, povinen prokázat u krajského úřadu schopnosti k vedení pozemkových knih, případně se ještě před složením ustanovovací přísahy podrobit přiměřené zkoušce. Ve smyslu tohoto dvorského dekretu bylo v zásadě postupováno i v Čechách, přestože zkoušky nebyly konány u krajských úřadů, ale převážně u magistrátů nebo místních soudů. Výnosem č. 7105 ze dne 9. června 1823 pak apelační soud zakázal konání zkoušek magistrátům a místním soudům bez jeho výslovné delegace. Zkušební komisi měl nadále právo zřídit pouze apelační soud, kam také musely směřovat žádosti o povolení vykonání těchto zkoušek. Pro zkoušku byl předepsán formulář a referent apelačního soudu zasílal provádějícímu místu zapečetěné zkušební otázky.

V březnu 1835 se všeobecný apelační soud pro Moravu a Slezsko obrátil na všeobecný apelační soud pro Čechy s otázkou, na jakých všeobecných a zvláštních zákonech se zakládá tamní provádění zkoušek z knihovních záležitostí, když dvorský dekret z roku 1822 vyšel a platí toliko pro lublaňské gubernium a politické zákony jsou závazné jen tehdy, jsou-li určeny pro předmětnou provincii. Český apelační soud ve své odpovědi odkázal na svůj výnos z roku 1823, konstatoval však, že v Čechách nadále provádí více magistrátů nebo místních soudů zkoušky z nesporného soudnictví a vedení gruntovních knih bez jeho povolení a vystavují o těchto zkouškách kandidátům formální vysvědčení.⁵⁸

Dvorský dekret č. 2490 JGS ze dne 25. října 1830 přikázal vrchnostem hradit škody, vzniklé neopatrným vedením pozemkových knih. Českou příručku s četnými vzorci zápisů dávající návod k vedení pozemkových knih sepsal dříve zmiňovaný Jan A. Dunder, knihovní městečka Blovic. Ve svém obsáhlém rukopise vylíčil, jaké vlastnosti by měl mít adept knihovnického povolání: *„Od vedoucího gruntovních kněh žádají se jisté vlastnosti, jež se jeho rozumu, vůle a těla dotýkají. Z ohledu ducha má kněhvedoucí zdravý rozum a*

---

⁵⁸ V době Bachova absolutismu vyšlo ministerské nařízení č. 101 ze dne 10. června 1855 o ustanovování knihvedoucích. V něm se uvádělo, že úředník pověřený vedením veřejných knih musel složit zkoušku. Osvobozen od ní byl jen ten, kdo úspěšně absolvoval justiční, advokátskou nebo notářskou zkoušku nebo zkoušku pro vedení pozemkových knih podle předpisu z roku 1822. Žádosti o přípuštění ke zkoušce se měly podávat krajskému soudu, zkouška byla konána před komisí krajského soudu ústně a kandidát k ní mohl být přípuštěn pouze dvakrát. U malých soudů, kde nebylo samostatné místo knihvedoucího, měl kandidát přednost před jinými úředníky při pověřování touto prací.

*schopnost v každou věc se snadně vpraviti, tak i také potřebný vtip míti... Má dobře a příkladně umět čísti, krásně, čistě a zajímavě psáti, potřebné počítati, z české a německé mluvnice netoliko tolik vědět, co k pravopisu a k zhotovení v obecném životě potřebných písemností třeba, nýbrž důkladnou a zvláštní známost, zkumnou i výbornou vědomost z předmětů těch, jakož mají spojení jakési s jeho ouřadováním... Se strany vůle jsou pro gruntovní knihovního velmi zajímavé vlastnosti bázeň boží, svědomitost, chtivost a oblíbenost k svému ouřadování, trpělivost a tichost, pilnost a horlivost, slušnost, rozšafnost a ouřední opatrnost. Z ohledu těla má mít zdravých smyslů, dobrou řeč, stálého zdraví a dobře rostlého těla.*⁵⁹

První porevoluční nařízení o organizaci veřejné správy a soudnictví, zmiňující se též o vedení pozemkových knih, vyšlo pod č. 1182 již týden po zrušení poddanství, konkrétně dne 16. září 1848. Mimo jiné stanovilo, že vrchnosti mají podle zákonných předpisů provizorně a na útraty státu úřadovat dále, dokud jim nebude oznámeno, že jejich funkce přebírají nově jmenované úřady. Císařské nařízení č. 278 ze dne 14. června 1849 svěřilo agendu pozemkových knih okresním soudům.⁶⁰

Přestože bylo vrchnostenské soudnictví citovanými jurisdikčními normami z roku 1784 a 1788 a dalšími předpisy podrobena státnímu dohledu, v prvních instancích zůstalo v rukou vrchnosti až do roku 1848. Ten, kdo se však cítil rozhodnutím v knihovních věcech poškozen, měl právo na odvolání (rekurs). Patent č. 652 JGS ze dne 14. února 1804, který se stal podle dvorského dekretu č. 2459 JGS ze dne 16. dubna 1830 všeobecně platným, předepisoval nejen postup pro uvědomování o podání odvolání, ale také lhůty pro předložení správních žalob. Podle uvedených předpisů byla přípustná odvolání v knihovních věcech proti povolujícím i zamítavým rozhodnutím. O odvoláních proti rozhodnutím první instance rozhodoval příslušný apelační soud, o odvoláních proti nařízením apelačního soudu Nejvyšší soudní dvůr ve Vídni.

---

⁵⁹ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních knih v městech i na panstvích

⁶⁰ Ustanovení § 10 císařského nařízení č. 67 ze dne 16. března 1851 řešilo i otázku, co s pozemkovými knihami v případě, že jeden svazek obsahoval více vesnic, jež příslušely k různým okresním soudům. Pro ten případ hlavní knihu zastupovaly výtahy z pozemkové knihy (*Grundbuchsauszüge*), jež byl povinen pořádit ten okresní soud, v jehož držení zůstal originál knihy. Výtahy z pozemkové knihy chované v čistopise nabývaly ihned platnosti knihy hlavní. Musely se pořizovat také tehdy, když nebylo v pozemkových knihách dostatek místa.

2.6. *Struktura pozemkových knih a zápisů*

Vladimír Procházka dospěl na základě svého dlouholetého studia struktur pozemkových knih k závěru, že tyto knihy byly uspořádány podle jedné ze tří zásad.⁶¹ Podstatou **zásady chronologického uspořádání** bylo vedení zápisů v pozemkových knihách v časové souslednosti tak, jak se jednotlivá právní jednání odehrála (typicky podle konání obecních soudů). Tímto principem, který byl převzat z městského práva, se řídily české pozemkové knihy zejména v nejstarším období (v 17. století již byly pouhou výjimkou) a všechny knihy německé oblasti. Zápisy byly často značně obsáhlé, neboť byl přepisován doslovný text smlouvy. Už záhy ovšem docházelo k narušování této zásady různými vpisy a nadpisy, například zdůrazňováním lokality (jméno vsi nad zápisem) nebo ročními splátkami za zápisy na vynechaných místech v knize.

Další zásadou je **zásada věcného uspořádání**, jejíž podstatou bylo uspořádání knih do oddílů podle obsahu. Jak bylo uvedeno výše, pozemkové knihy obsahovaly někdy vedle zápisů knihovní agendy i zápisy, které do nich svou povahou nepatřily. V zanedbatelné míře se zde objevovaly zápisy nepoddanské půdy nebo zahrnovaly spornou agendu jednak občanskoprávní (např. spory z půjček, dlužní spory), jednak trestněprávní (např. záznamy hádek a výtržností, ale i hrdelních činů). Daleko častěji se však do nich zaznamenávaly např. hospodářské instrukce, platy farářům, poplatky při pozůstalostním a odúmrtním řízení, zápisy přísah, soupisy obyvatelstva, výtahy z urbářů, žádosti vrchnosti, robotní smlouvy nebo půjčky kostelních peněz. Pozemková kniha plnila také účel knihy dlužní (zaznamenávaly se do ní roční purkrechtní splátky a informace o jejich plnění a rozdělení), knihy sirotčí nebo knihy svatebních smluv. Výskyt specializovaných pozemkových knih byl až do doby josefínské spíše ojedinělý.

Klasickou zásadou českého pozemkového práva, uplatňovanou již od 16. století, byla **zásada vložkových zápisů**. Každé vsi a později každé usedlosti bylo vyhrazeno v knize několik listů, na něž se poznamenávaly osudy nemovitosti po řadu let. V úvodu byl umístěn základní zápis a po něm následovaly záznamy o splácení, dalších prodejkách a břemenech. Charakteristickým rysem této zásady byla stručná formulace zápisu, nikoliv doslovný přepis smlouvy. Popsaným způsobem byly pozemkové knihy vedeny také na smiřickém panství, kdy byl každému gruntu vyhrazen určitý počet volných listů. Zásada vložkového uspořádání se odrážela také v guberniálním nařízení č. 41.615 ze dne 24. října

---

⁶¹ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 40n

1838, kterým bylo nařízeno knihvedoucím, „aby ... při způsobování nových pozemkových knih na každém listě potřebné místo prázdné k vyznamenání zábav a uhasnutí vpravo i vlevo nechali“.⁶²

Zápisy v pozemkových knihách můžeme rozdělit na základní a doplňující. Mezi **základní zápisy** patří například zápisy tržové smlouvy, směny, nuceného prodeje špatně obhospodařované usedlosti, odnětí usedlosti, pachtu nebo zástavy. Postupně byly i na Smiřicku základní zápisy doplňovány údaji obvyklými v urbářích (soupis povinností) a zejména v 19. století také podrobným přehledem polností s uvedenou výměrou a lokalizací.

Nezbytnou a v nejstarších dobách jedinou součástí zápisu byly **základní převodní náležitosti**, konkrétně

- datum (pokud nebylo uvedeno na závěr), zaznamenávané na smiřickém panství až do třicátých let 17. století podle jednotlivých svátků,
- smluvní strany (nejčastěji označované jako kupující a prodávající),
- konsensuální klauzule na důkaz souhlasu vrchnosti,
- u tržové smlouvy údaj o ceně, závdavku a splátkách; za údaj o ceně byl někdy připojen inventář na usedlosti („příslušenství“) a přilepení k běžně poskytované úrovni vybavení gruntu („přidavky“), např. dobytkem, obilím vysetým na poli nebo připraveným k výmlatu.

Následoval **soupis závad** na nemovitosti:

- přehled dluhů i věřitelských položek,
- údaje o výši dědických podílů, uspořádání svatby a výbavě,
- v případě předání statku stárnoucím hospodářem poznamenání o výměnku,
- zápisy služebností a práva zástavního a předkupního.

Do **závěrečné části** se zapisovaly například zajišťovací klauzule, poddanské sliby, zaručení řádného hospodaření či jména svědků. Na tyto zápisy navazovaly záznamy o splácení s uvedením data (roku) a výše zaplacené a někdy i zbývající částky.

Doplňující zápisy můžeme rozdělit na samostatná právní jednání a na zápisy pomocné. Mezi **samostatná právní jednání** patřily zápisy z oblasti práva závazkového (např. darování, půjčka, smluvní úprava plnění dluhu, postoupení pohledávky), dědického (např. dohoda o rozdělení dědictví, vybytí potomka, testament), rodinného (svatební smlouva, sirotčí agenda, dohody o služebnosti). Tato jednání vytvářela někde, jak bylo

---

⁶² Princip zápisu podle jednotlivých nemovitostí, ovšem ještě propracovanější, byl uplatněn i v pozemkových knihách zavedených roku 1874. Skládaly se z jednotlivých vložek, z nichž každá měla trojí listy.

řečeno výše, samostatné části knih. **Zápisy pomocné** usnadňovaly orientaci o jednotlivých skutečnostech daného právního stavu, např. přihlášky nároků, přehledy zbývajících plateb, soupisy dluhů, inventáře nebo pozůstalosti. Tutéž funkci měly někde i přepisy starých smluv.

Nové gruntovní knihy smiřického panství, založené roku 1689, obsahovaly i **rejstřík** podle jmen hospodářů, držících jednotlivé usedlosti v době založení těchto knih. Také podle guberniálního nařízení č. 41.615 ze dne 24. října 1838 musela každá kniha obsahovat krátké jmenovité poukázání na držení a držitele, totiž index (ellenchus) v abecedním pořádku dle příjmení a folio hlavní knihy.⁶³

2.7. Vývoj právních principů uplatňovaných v pozemkových knihách

Trvalo velmi dlouho, než došlo v pozemkových knihách k pevnějšímu zakotvení právních principů, které byly normativně upraveny v knihovním zákoně z roku 1871.⁶⁴ Pronikání těchto principů do pozemkových knih bylo velmi nesmělé a nabylo na rozšíření teprve v souvislosti s tereziánsko-josefínskými reformami.

2.7.1. Princip obligatornosti zápisu

Princip obligatornosti zápisu byl motivován zájmem vrchnosti na evidenci všech nemovitostí a snahou o získání poplatku. Už podle třetí rožmberské instrukce z roku 1580 se *„poddaným toho dopustiti nemůže, aby na vrubech neb pamětech lidských to zůstávati mělo, neboť paměť jednoho pomine a vrub se ztratí, ale což zapíše, tu kdež náleží, to v dobré paměti zůstane“*⁶⁵. V hospodářských instrukcích i v samotných pozemkových knihách se někdy setkáváme s poznámkou, že zápis se stal z poručení vrchnosti. Někde se jednalo o pouhý nesankcionovaný příkaz, jinde se neuposlechnutí pokutovalo (mohlo být jedním ze zabíracích titulů nebo vedlo k nutnosti nového zápisu).⁶⁶

---

⁶³ Pozemková kniha vzniklá podle knihovního zákona č. 95 ze dne 25. července 1871 se skládala z knihy hlavní a sbírky listin. Kromě toho byla její částí kopie katastrální mapy, která se úředně doplňovala ještě později, rejstříky nemovitostí a vlastníků a seznam nemovitostí, které nebyly nikde zapsány (veřejné statky a silnice).

⁶⁴ O právních principech uplatňovaných po vydání knihovního zákona blíže viz Tilsch, E.: Rakouské právo knihovní, s. 62n

⁶⁵ AČ 22, s. 270 – 283

⁶⁶ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 35 až 37

U pozemkových knih se však ještě hluboko do 18. století setkáváme s tím, že zápis byl prováděn výhradně z iniciativy zainteresované strany. Zejména přechod nemovitosti z rodiče na potomka nebyl běžně zapsán vůbec a ve vedení knih se tak vyskytla mezera jedné nebo více generací. Nejinak tomu bylo i na Smiřicku, jak je někdy výslovně uvedeno v samotných zápisech. Roku 1759 v Jasenné převzal Josef Kašpar grunt, který Jiří Plhal „20 let bez zápisu obdržoval a vdovu po Matěji Kašparovi za manželku sobě pojal.“⁶⁷ Obdobně Matěj Špryngar „bez zápisu dlouhý čas hospodařil“ na zahradě v Jasenné, než ji roku 1776 předal svému nevlastnímu synovi.⁶⁸ Někdy nedošlo ani k prvozápisu do pozemkové knihy, jako u chalupy vystavěné na obecním pozemku, kterou František Polidor až do roku 1770 „beze všeho zápisu v držení měl.“⁶⁹

2.7.2. Princip legality

S principem obligatornosti zápisu úzce souvisel princip legality (tj. zápisy měly být provedeny na základě prozkoumaných podmínek). I tento princip byl zpočátku málo propracovaný a zápisy se prováděly na základě ústních svědectví. Z nich měla největší význam svědectví rychtářů, konšelů a jiných „důvěryhodných a starobylých“ osob. Svá tvrzení svědkové často potvrzovali přísahou. Někdy stačila i výpověď samotné strany, učiněná také pod přísahou. Mezi nejvýznamnější písemné podklady pro zápis patřily pamětní lístky, poslední vůle, dědická narovnání, potvrzení o přijetí peněz, osvědčení vrchností nebo hejtmana nebo rychtářská sdělení (např. písemná ocenění usedlostí). Podkladem pro zápisy sloužily někde ještě v druhé polovině 18. století tzv. vrubovky (blíže viz kapitola 3.3.2.).⁷⁰

K upevnění principu legality přispěl i dvorský dekret ze dne 27. dubna 1772, který zakazoval provádění tajných knihovních záznamů v pozemkových knihách.

Podle dvorského dekretu ze dne 3. srpna 1786, vyhlášeného českým guberniem 14. srpna téhož roku, měly být na každém zápise na grunty podepsány strany, o jejichž práva šlo (pokud psát neuměly, měl jejich podpis „suplovatí“ jiný), dále dva svědci a knihvedoucí (dříve stačil jen podpis vrchního úředníka). Navíc listina, na jejímž podkladě měl být proveden vklad nebo výmaz některého práva, musela být předtím čtena při

⁶⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4963, Kniha gruntovní statku pleského – Jasenná, fol. 534

⁶⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4964, Kniha gruntovní statku pleského – Jasenná, fol. 592

⁶⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4964, Kniha gruntovní statku pleského – Jasenná, fol. 1120

⁷⁰ Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 67

obvyklém soudu.⁷¹ Také pražské gubernium dne 19. října 1796 konstatovalo, že „žádná písemnost k vložení přijíti moci nebude, dokud nebude přednesena při obyčejovém právním zasednutí a za způsobilou uznána.“⁷² K žádosti o zápis musel být vždy přiložen právní důvod, tedy již konkrétní smlouva.⁷³

Obdobně podle dvorského dekretu č. 578 JGS ze dne 18. září 1786 mohly být knihovní žádosti o zaznamenání pohledávek povoleny zpravidla jen tehdy, byly-li v originále předloženy listiny, které tyto pohledávky zakládaly.

K poznamenání záповědí (zdržení se určitých jednání) stačilo podle dvorského dekretu č. 1094 JGS ze dne 19. ledna 1790 předložení pouhého ověřeného opisu listiny, pokud se její originál nacházel u jiné vrchnosti. Dvorský dekret č. 348 JGS ze dne 6. dubna 1797 prohlásil za veřejné a plně důvěry požívající všechny listiny o smlouvách pořizovaných poddanými před vrchnostenskými úřady.

Podle Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 měla být o nabývacím jednání vyhotovena ověřená nebo veřejná listina (§ 432 OZO). Tato listina musela obsahovat přesné označení osob, které vlastnictví nabývaly nebo pozbývaly, odevzdávaných nemovitostí a jejich součástí, právní důvod odevzdání a místo i dobu sjednání smlouvy. Konečně v této nebo ve zvláštní listině měl odevzdávající výslovně prohlásit, že ke vkladu přivoluje (§ 433 OZO).

Dvorským dekretem ze dne 11. května 1816⁷⁴ bylo nařízeno, že k provedení zápisu o splácení purkrechtních peněz do pozemkových knih není třeba uskutečňovat platbu před úřadem knih pozemkových, ale že stačí předložit kvitanci od věřitele nebo výpověď úředních osob (rychtářů a konšelů).⁷⁵

Nejvyšším rozhodnutím ze dne 5. srpna 1818 byla nařízena soudní nebo notářská legalizace podpisů na každé soukromé listině, která měla být podkladem pro zápis do knih. Každý výnos, jímž se povoloval vklad, výmaz nebo záznam na základě soukromé listiny, bylo dále nezbytné doručit tomu, kterému tím byla zrušena nebo omezena jeho věcná práva. Doručení se naproti tomu nevyžadovalo tehdy, jestliže rozhodnutí bylo učiněno vrchnostenským úřadem za osobní účasti stran, na základě vyneseneho rozsudku nebo jiných veřejných nebo soudně ověřených listin. Současně však toto rozhodnutí stanovilo,

---

⁷¹ AČ 25, s. 136

⁷² Volf, M: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí, s. 82

⁷³ Dvorský dekret č. 1023 JGS ze dne 22. června 1789 stanovil pro zemské desky a dvorský dekret č. 109 JGS ze dne 22. prosince 1835 pro všechny veřejné knihy, že listiny, které nebyly vyhotoveny v jazyce soudu ani v jiném zemském jazyce, měly být do pozemkových knih vtěleny v překladech a podle možností mělo být zapsáno také znění originálu.

⁷⁴ Dekret byl publikovaný cirkulářem apelačního soudu v Praze dne 29. května 1816.

⁷⁵ AČ 25, s. 527, č. 1019

že pouhé neuvědomění vlastníka nemovitosti o výnosu o zápisu zástavního práva ještě nestačilo k popření tohoto práva. Proti platnosti listiny vložené do pozemkových knih bylo možno podat žalobu o výmaz této listiny a na žalobcovu žádost musel být jeho odpor poznamenán u zmíněné vložky. Podle výsledku sporu pak došlo k výmazu listiny nebo uvedené poznámky.

V roce 1839 knihovní Jan A. Dunder ve svém spise shrnul, že do pozemkových knih se prováděly vklady na podkladě veřejných nebo soukromých knihovních listin. K **veřejným listinám** radil a) rozsudky v právní moc zrostlé, b) uznání politická z ohledu náhrad poddaných v pádech utiskování od vrchností, c) porovnání, jež poddaní u svého vrchnostenského úřadu uzavírají, d) porovnání od c. k. policejní direkce, e) spisy nebo smlouvy, které před jistou vrchností zřízeny a patřičně protokolovány jsou. Měl-li být proveden vklad na podkladě veřejných listin, musely být předloženy v originále.⁷⁶ **Soukromé listiny** byly naproti tomu „*ke vtělení schopné*“ (*grundbuchmässig*) pouze v případě splnění řady podmínek: musel v nich být uveden právní titul nabytí, jasně označena věc a osoby, místo a čas uzavření smlouvy, výslovné povolení ke vkladu do pozemkové knihy, podpisy vystavitele a dvou hodnověrných svědků a konečně legalizace v případě, že listina byla vyhotovena jinde než v Čechách. Dále Dunder vypočítává smlouvy, které byly platné pouze tehdy, pokud k nim dala svolení vrchnost: smlouvy týkající se majetku nezletilého, půjček ze sirotčích jistin, zakládání fideikomisů, zcizování kostelního jmění, úvěry magistrátů, zcizování závisných práv od domů, parcelace selských gruntů, držení dvou gruntů, prodej ranhojičské živnosti, pronájem duchovních obročí nebo pronájem jakéhokoliv gruntu na dobu delší devíti let.⁷⁷

V této souvislosti je třeba zabývat se také podmínkami zápisu „gruntovního uhasnutí“, tj. pozbytí věcného práva (extabulace). Dvorský dekret č. 262 JGS ze dne 15. března 1784 nařizoval tomu, kdo chtěl dosáhnout výmazu starých dluhů v zemských deskách, městských a gruntovních knihách, aby podal řádnou žalobu. Pokud žádal o výmaz věcného práva, musel předložit tzv. list výmazní, který mohl obdržet také po předložení kvitance (v případě její ztráty se vydával edikt s lhůtou jednoho roku, šesti týdnů a tří dnů sloužící k umoření dlužního listu).

---

⁷⁶ Jednu z výjimek ze zásady, že knihovní vklad vyžaduje předložení originálu listiny o nabytí nebo zatížení nemovitosti, přineslo ustanovení dekretu dvorské komory ze dne 27. prosince 1831, kterým bylo povoleno vtělování nedoplatků cel a spotřebních daní do pozemkových knih pod podmínkou, že vymáhání nedoplatků bylo prováděno soudní cestou. Při knihovním řízení pak stačilo předložit pouze vidimovaný opis usnesení příslušného úřadu nebo platební příkaz.

⁷⁷ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních kněh v městech i na panstvích

Princip legality byl dále upřesněn a velmi podrobně rozveden po roce 1848.⁷⁸

2.7.3. Princip intabulační

Princip intabulační (tj. nabytí věcného práva vkladem do knih) byl vlastní zemským deskám jako výraz speciálního privilegovaného postavení stavů, uplatňoval se i v městském právu.

V případě starších pozemkových knih stačilo ke vzniku věcného práva zásadně už uzavření smlouvy. Zápis do pozemkové knihy tak byl pouze povahy deklaratorní, resp. svědectvím o provedeném zákupu. Podle patentu o vedení pozemkových knih č. 1001 JGS ze dne 9. dubna 1789 ovšem příslušná vrchnost nesměla, byly-li splněny všechny náležitosti, odkládat nebo odmítat schválení ke vkladu práva, jinak ručila žadateli za škody.

Zajímavé je v této souvislosti ustanovení § 69 patentu č. 591 JGS ze dne 1. listopadu 1786 (všeobecného občanského zákoníku), podle kterého bylo možno pojistit věno, zapsané na nemovitém majetku, jen zaznamenáním svatební smlouvy nebo

---

⁷⁸ Ke každé žádosti o vklad, výmaz nebo záznam musela být podle císařského nařízení č. 67 ze dne 16. března 1851 předložena příslušná smlouva nebo rozsudek nebo jiná listina v originále a současně tolik kolkovaných archů, v kolika kopiích měla být smlouva pořízena. Opisy byly pořízeny úředně, rozděleny stranám a uloženy do sbírky listin, originál pak vrácen nabyvateli práva.

Listina, kterou bylo žádáno o zápis do hlavní knihy, měla obsahovat jméno žadatele, datum, pojmenování věcného práva (vlastnictví, zástava ap.), žádost, co mělo být zapsáno nebo vymazáno, těleso, na nějž se měl vklad učinit, a výslovně jmenovanou osobu nabyvatele práva. Vyrozumění o provedeném zápisu do knih bylo zasíláno zúčastněným stranám, jež potvrdily příjem na doručním lístku.

Podle § 94 knihovního zákona z roku 1871 měl knihovní soud žádost a její přílohy podrobně prozkoumat a knihovní zápis povolit jen tehdy, jestliže:

- a) z pozemkové knihy nevyplývala překážka proti požadovanému zápisu práva,
- b) nebylo důvodné pochybnosti o osobní způsobilosti osob zúčastněných při zápisu nakládat předmětem, kterého se zápis týkal, nebo o žadatelově oprávnění podat žádost,
- c) žádost byla odůvodněna obsahem předložených listin,
- d) listiny byly předloženy ve formě, které bylo třeba k povolení vkladu, záznamu nebo poznámky.

Listiny musely obsahovat platný právní důvod, šlo-li o nabytí nebo změnu věcného práva (§ 26), musely být prosty zřejmých vad, které oslabovaly jejich věrohodnost, a jestliže se skládaly z několika archů, musely být sešity tak, aby nemohl být žádný arch podvržen. Rovněž v nich musely být dostatečně určitě označeny osoby zúčastněné na právním jednání a konečně datum a místo vyhotovení listiny (§ 27).

Vklad se mohl uskutečnit jen na základě veřejných nebo soudem či notářem ověřených soukromých listin (§ 31). Soukromé listiny musely kromě výše uvedených náležitostí obsahovat podrobné označení nemovitosti nebo práva a výslovný souhlas toho, jehož právo se mělo omezit, zatížit, zrušit nebo převést na jiného (§ 32).

Záznam mohl být proveden podle soudních náleží, kterými se právo přiznávalo nebo odpíralo, soudních nařízení, kterými se povoloval záznam jako exekuce k zajištění, nebo na požádání veřejných úřadů za dále stanovených podmínek (§ 38). Nabytí zástavního práva mohlo být zapsáno jen tehdy, byly-li dostatečně osvědčeny pohledávka i její právní důvod (§ 36). Obdobné pravidlo platilo i pro záznam práva zpáteční koupě, práva předkupního, nájemního a pachtovního (§ 37).

pojišťovací listiny do zemských desk, městských a gruntovních knih. Vtělování svatebních smluv tím bylo rozšířeno na pozemkové knihy.

Všeobecným zákoníkem občanským z roku 1811 byla rozšířena platnost dvorského dekretu ze dne 11. srpna 1724, podle kterého nikdo nemohl držet městský dům bez předchozího zápisu do městských knih. Podle § 321 OZO se pořádná držba věcného práva k nemovitostem nabývala jen řádným zápisem do gruntovních knih (případně do zemských desek, městských knih a jiných podobných veřejných rejstříků). Ustanovení § 431 OZO obdobně zdůrazňovalo, že *„ku převodu vlastnictví nemovitých věcí musí býti nabývací jednání zapsáno do veřejných knih k tomu určených. Toto zapsání nazývá se vklad (intabulace)“*. S tím korespondovalo znění § 350 OZO (*„Držba těch práv a nemovitých věcí, které jsou předmětem veřejných knih, zaniká, když byly ze zemských desk, z městských nebo gruntovních knih vymazány; nebo když byly zapsány na jméno jiné osoby“*), § 441 OZO (*„Jakmile se listina o vlastnickém právu vloží do veřejné knihy, vstupuje nový vlastník v pořádné držení“*) a § 444 OZO (*„Vlastnictví nemovitých věcí zaniká jen výmazem z veřejných knih“*).

Vzhledem k tomu, že tehdy ještě nebylo rozvinuto rozlišování mezi převodem a přechodem vlastnického práva, vztahovalo se ustanovení o vkladu nejen na smluvní převody, ale i na další typy nabývacího jednání. Mělo-li být například převedeno vlastnictví nemovitých věcí nebo stavby podle právoplatného rozsudku, soudního rozdělení nebo odevzdání pozůstalosti, bylo také zásadně zapotřebí vkladu (§ 436 OZO).⁷⁹

Vklad věcného práva do knih mohl být však také podmíněn (tzv. **prenotace**, zatímtní zápis práva). Prenotování vzniklo původně v rakouských zemích.⁸⁰ Až do platnosti Všeobecného zákoníku občanského roku 1811 však byla prenotace přípustná pouze za účelem nabytí zástavního práva k zajištění pohledávek. Postup pro prenotaci pohledávek stanovil patent č. 397 JGS ze dne 15. března 1785.⁸¹ Žádosti o zaznamenání pohledávek v pozemkových knihách měly být podávány způsobem předepsaným tímto patentem i

---

⁷⁹ I podle § 4 knihovního zákona se knihovních práv nabývalo a tato práva se převáděla, omezovala nebo zrušovala toliko zápisem těchto jednání do hlavní knihy (zapisována byla věcná práva a břemena, právo zpáteční koupě a předkupní, nájemní nebo pachtovní právo). Toto pravidlo však bylo prolomeno důležitými výjimkami a důsledně platilo právě jen v případě vkladu, kterého bylo třeba u každého převodu nemovitosti. Vlastnictví k nemovitosti bylo možné nabýt i bez knihovního zápisu: přivlastněním, příklepem, vydržením, vyvlastněním, vstavěním, nabytím vzniklého ostrova nebo opuštěním řečiště. Můžeme tedy odlišovat vlastnictví knihovní (tabulární) a přirozené (naturální).

⁸⁰ Knihovní patent ze dne 1. září 1765 pro Dolní Rakousky nařídil, že v budoucnu může být zástavní právo získáno jen prostřednictvím záznamních knih.

⁸¹ Podle tohoto patentu se postupovalo v knihovní praxi v Čechách už předtím, než na ně byla jeho platnost a účinnost rozšířena dekretem č. 1094 JGS ze dne 19. ledna 1790. (Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 167)

v těch případech, kdy šlo o vrchnostenské pohledávky (dvorský dekret č. 81 JGS ze dne 4. ledna 1793).

Podmíněného vkladu (prenotace) byly schopny jen hodnověrné listiny, z nichž vyplývalo, jakého práva a jaké nemovitosti se týkaly.⁸² Nemusely však obsahovat všechny potřebné náležitosti. O každé prenotaci pohledávky do pozemkové knihy musel být vyrozuměn dlužník, aby mohl podat v zákonné lhůtě do tří let a osmnácti neděl proti prenotaci odpor. Pokud tak dlužník neučinil, změnila se prenotace ve vklad.

Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 připustil prenotaci k nabývání všech věcných práv k nemovitostem. Podstata byla upravena v ustanovení § 438 OZO, podle kterého ten, kdo si činil nárok na vlastnictví nemovité věci a měl o tom listinu sice věrohodnou, ale neopatřenou všemi náležitostmi předepsanými v § 433 OZO pro vklad, mohl požádat o podmíněný zápis do pozemkové knihy (prenotaci), „*aby mu nikdo přednostního práva neodňal*“. Ustanovení § 439 OZO rovněž změnilo dříve popsany postup v tom smyslu, že bylo na žadateli, aby do čtrnácti dnů od doručení oznámení o prenotaci doplnil chybějící náležitosti a požádal o změnu ve vklad, jinak měla být prenotace vymazána. Obdobně podle ustanovení § 453 OZO nezapsala-li se pohledávka do veřejných knih pro nedostatek zákonné formálnosti v listině, mohl ji věřitel dát zaznamenat (prenotovat). Tímto záznamem nabyl podmíněného zástavního práva, které se po spravení pohledávky stalo nepodmíněným od okamžiku, kdy byla podle zákonného pořádku žádost o záznam podána.

K případné nové prenotaci mohlo dojít pouze na náklady žadatele, jak stanovil dvorský dekret č. 1468 JGS ze dne 20. června 1818. Ve smyslu § 445 OZO a dvorského dekretu č. 1488 JGS ze dne 29. srpna 1818 mohlo být ve veřejných knihách užíváno prenotování nejen k nabývání práva, ale i k jeho výmazům.

Patent č. 652 JGS ze dne 14. února 1804, který se stal podle dvorského dekretu č. 2459 JGS ze dne 16. dubna 1830 všeobecně platným, nahradil dosavadní pojmy *Vormerkung* a *Voranmerkung* pojmy *Intabulation* (vtělení, pro bývalý pojem *Vermerkung*) a *Pränotation* (prenotace, pro bývalý pojem *Voranmerkung*). Tento patent dále povoloval stranám požádat současně o intabulaci i prenotaci tak, aby v případě nepovolení intabulace byla provedena alespoň prenotace.

---

⁸² Dvorský dekret č. 360 JGS ze dne 21. 7. 1797, Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 (§ 438 a § 445), dvorský dekret č. 1697 JGS ze dne 4. 9. 1820.

Dvorským dekretem č. 1744 JGS ze dne 6. března 1821 bylo vrchnostem zakázáno vtělovat nebo prenotovat poddaným na grunty urbární dluhy.⁸³ Další předpisy pověřily fiskální úřady, aby na nemovitostech prenotovaly také nedoplatky státních daní a jiných státních pohledávek (dekrety dvorské kanceláře č. 907 JGS ze dne 24. října 1845 a č. 959 JGS ze dne 6. května 1846).

I věcná práva nabytá vkladem do knih mohla být v budoucnu zpochybněna žalobou. Pro tyto případy nařídil dvorský dekret č. 951 JGS ze dne 27. března 1846, aby byla na žádost žalobce (ať už učiněné při podání žaloby nebo písemně později) do pozemkových knih ihned zapsána **poznámka**, že vložená položka je sporná. Po skončení řízení měla být tato poznámka na žádost účastníků vymazána.

Ke „gruntovnímu uhasnutí“, tj. pozbytí věcného práva (**extabulaci**), mohlo naproti tomu dojít na žádosti vlastníka nebo v případě, že právo bylo do knih vloženo přes třicet let, aniž by bylo vykonáváno (§ 1479 OZO; všeobecný zákoník občanský stanovil pro promlčení některých práv lhůty zvláštní a také možnost prodloužení promlčení lhůty).

2.7.4. Princip priority

Principem priority se rozumí zásada, že pořad knihovního práva se řídí dobou, kdy žádost na zápis došla příslušnému orgánu.

Reskript ze dne 14. září 1749 stanovil prioritní řád pro zaznamenání generálních hypoték do zemských desk.⁸⁴ Použití tohoto principu také pro pozemkové knihy však máme doloženo nepřímo odkazy v úředních knihách.⁸⁵ Dvorský dekret č. 503 JGS ze dne 12. prosince 1785 a zemskodeskový patent z roku 1794 předepisovaly postup v případech kolize knihovních podání, kdy o prioritě rozhodovala čísla podacího protokolu. Dne 19. října 1796 nařídilo také pražské gubernium, že „*zapisování dítí se bude podle pořadí, v němž žádosti byly předloženy.*“⁸⁶

Priority v knihovních záležitostech s ohledem na rozhodování o vlastnictví nemovitostí a o případech kolize se týkalo ustanovení § 440 OZO („*Přenechal-li vlastník touž nemovitou věc dvěma různým osobám, připadne tomu, kdo dříve požádal za knihovní zápis*“). Dvorský dekret č. 1538 JGS ze dne 23. ledna 1819 stanovil prioritu při

---

⁸³ AČ 25, s. 561

⁸⁴ Theresianisches Gesetzbuch, sv. 1, s. 123, č. 79

⁸⁵ Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 172

⁸⁶ Volf, M.: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí, s. 82

zamítnutých a obnovených knihovních žádostech. Prioritu knihovních vkladů (vtělení a prenotací) a žádostí při konkurzech stanovil dvorský dekret č. 366 JGS ze dne 24. června 1839.

S ohledem na právní účinky odvolání bylo právními předpisy výslovně nařízeno, že rovněž zamítavá knihovní rozhodnutí o vkladech nebo výmazech mají být poznamenána do pozemkových knih, aby odvolatel nemohl být ve své prioritě poškozen.⁸⁷ Bylo-li na základě odvolání vyšším soudem změněno zamítavé rozhodnutí, platila též prioritá, která by odvolateli příslušela, kdyby vklad nebo výmaz povolil již orgán první instance.

2.7.5. Princip materiální publicity

Už v době feudalismu platilo nepsané pravidlo, že průkazným byl zápis v kterékoliv veřejné knize. Princip materiální publicity (tj. zápisy v pozemkových knihách požívají veřejné víry) byl obsažen také v nařízení Václava Vojtěcha ze Šternberka ze dne 3. března 1689, kterým došlo na smiřickém panství k založení tzv. nových gruntovních knih: *„Kdokoliv z nápadníkův od tohoto času budoucně tímto pořádným pravidlem a učiněným rozdílů řídit se bude, může ubezpečen býti a nepochybovati, že jednomu každému v jeho buď po rodičích aneb přátelích jemu pocházejících nápadech a podílech za spravedlivě se stane.“*⁸⁸

Normálie ze dne 5. listopadu 1772 stanovila, že domovní přespólní grunty je možno považovat za domovní grunty, jestliže bylo urbáři, pozemkovými knihami nebo knihami držby prokázáno, že patří k domu.⁸⁹

Ve vztahu k pozemkovým knihám byl princip materiální publicity pevně zakotven až ve Všeobecném zákoníku občanském z roku 1811. Podle § 443 OZO kdo do veřejných knih nenahlédl, nesl ve všech případech škodu za svou nedbalost.⁹⁰

---

⁸⁷ Patent č. 652 JGS ze dne 14. února 1804 a dvorské dekrety č. 734 JGS ze dne 21. června 1805, č. 1600 JGS ze dne 27. srpna 1819, č. 2459 JGS ze dne 16. dubna 1830 a č. 415 JGS ze dne 10. března 1840.

⁸⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, úvodní strany nových knih gruntovních, založených roku 1689

⁸⁹ Theresianisches Gesetzbuch, sv. 6, s. 540, č. 1444

⁹⁰ Po vydání knihovního zákona roku 1871 však přinesl interpretační problém již zmiňovaný § 4, podle kterého se knihovních práv nabývalo (a tato práva se převáděla, omezovala nebo zrušovala) toliko zápisem těchto jednání do hlavní knihy. Postupně se judikatura i literatura ustálila na následujícím výkladu:

a) nebylo-li v hlavní knize zapsáno právo, obsažené v listině ve sbírce listin (resp. pokud se zápis v hlavní knize s obsahem listiny neshodoval), platil sice mezi osobami přímo zúčastněnými obsah listiny, ale zpravidla nebyl účinný proti třetím osobám (pro ty byl rozhodný toliko zápis v hlavní knize),

2.7.6. Princip formální publicity

Princip formální publicity (tj. právo nahlédnout do pozemkové knihy a požádat o výpis z ní) byl zakotven již v hospodářských instrukcích. Nahlédnutí do pozemkových knih však bylo někde zpoplatněno, jak vyplývá například z rychmburské instrukce z roku 1709 (za každé nahlédnutí do knihy nebo za každý výpis se platil poplatek ve výši 6 grošů⁹¹) a jak je dále rozvedeno v části této práce věnované knihovním poplatkům (viz kapitola 3.6.4.).⁹²

3. Práva a povinnosti spojená s nemovitostí

3.1. Podstata uživatelských práv k poddanské nemovitosti

3.1.1. Sociálněprávní typy půdy

Půdu patřící kdysi všem svobodným příslušníkům obce usurpoval v minulosti feudál. Přitom však sám ve vlastní režii hospodařil jen na její menší části, tzv. **dominikále**, zatímco tzv. **rustikál** obhospodařovali rolníci. Společně pak užívali obecní pastviny, lesy a jinou, většinou méně cennou půdu (**občina**). Z půdy vyhrazené vrchnosti i z půdy rolníků se dostávalo formou daru určitých částí církvi, a tak na panství vznikla jako čtvrtá

---

b) vzbuzoval-li však zápis v hlavní knize sám, jeho neúplnost, nejasnost nebo jiné okolnosti pochybnosti, bylo povinností každého, aby nahlédl i do sbírky listin. Neučinil-li tak, nemohl se opírat o důvěru v knihu.

⁹¹ AČ 29, s. 357

⁹² **Zásada veřejnosti** pozemkové knihy pak byla zakotvena v ustanovení § 7 knihovního zákona a v §§ 31 – 41 prováděcího nařízení ministerstva spravedlnosti č. 5 z 12. ledna 1872. Kdokoliv mohl v úředních hodinách nahlédnout do pozemkových knih, rejstříků k nim náležejícím, sbírky listin nebo knihy listin. Do ostatních spisů uchovávaných v knihovním úřadě měly zásadně právo nahlížet jen osoby, které prokázaly právní zájem. Nahlédnutí se stalo bezplatným, muselo probíhat pod dohledem úředníka, a pokud si chtěl zájemce dělat poznámky, „nesměl při tom užívat inkoustu“.

Podle § 32 nařízení mohl také kdokoliv požadovat, aby mu byly vydány jednoduché nebo ověřené opisy a výpisy z pozemkové knihy, sbírky listin (knihy listin), v případě ostatních spisů musel stejně jako ve výše uvedeném případě prokázat právní zájem. Konečně mohlo být na žádost stran vydáno potvrzení o skutečnostech, které šly s plnou jistotou zjistit z vyjmenovaných knih a spisů (§ 41 nařízení). Výpisy bylo možno pořizovat stranám jak z pozemkových knih, tak ze sbírky listin už podle nařízení ministerstva justice č. 255 z 30. listopadu 1853.

kategorie **farská půda**. V období absolutismu byla obecní půda z berního hlediska přiřčena k rustikálu a farská k dominikálu.

Poddaný mohl mít na všech těchto typech půdy zakoupenou nemovitost, nezakoupenou nemovitost nebo pachtovní právo (viz dále). Na propůjčené dominikální půdě si mohl poddaný (dominikalista) postavit chalupu se souhlasem vrchnosti, které platil činži. Zakoupený dominikál byl obvykle menším celkem výrobně méněcenné půdy (luka, pastviny, les, vzdálené oblasti) a v hospodářství měl jen funkci jakéhosi doplňku rustikálu. Jako takový obvykle nebyl zatížen robotou ani dalšími břemeny typickými pro rustikální půdu. Co do základního právního postavení, zejména dispoziční oprávnění a dědického práva, nebyl však mezi zakoupeným dominikalistou a zakoupeným rustikalistou rozdíl.

Po roce 1776 proběhla na některých, zejména komorních (státních) a bývalých jezuitských panstvích tzv. **raabizace** (podle dvorního rady Františka Antonína Raaba, jmenovaného v červenci 1776 vrchním ředitelem státních dominií v Čechách). Základní myšlenkou bylo rozparcelování dominikálních pozemků mezi poddané a nahrazení robotní povinnosti finančním vyrovnáním a pravidelnými odvody (reluty).

Patentem ze dne 1. března 1777 bylo zavedení Raabovy soustavy doporučeno i soukromým vrchnostem, a to na základě následujících pravidel:

- roboty i peněžité dávky vůči vrchnosti přestanou, protože dojde k rozdělení dominikální půdy mezi poddané za dědičný nájem,
- prvních 10 let se bude nájem odvádět v penězích, a to podle čtyř tříd jakosti půdy, po uplynutí této doby se budou moci vrchnost a poddaní dohodnout na odvádění nájmu také v naturáliích (tyto smlouvy budou uzavírány vždy na dobu 10 let),
- vrchnost zavede řádné pozemkové knihy dominikální, do kterých se budou zaznamenávat všechny povinnosti, k nimž se poddaný ve smlouvě zavázal,
- do tzv. protokolů změn se zanesou každá změna na jednotlivých gruntech.⁹³

Dne 15. března 1777 byla vydána instrukce, jak si mají hospodářské úřady na komorních panstvích počínat při zavádění nového systému, zejména pak v případech liknavosti hospodářů s placením poplatků. Tato instrukce doporučovala ponechat na každém panství alespoň jeden dvůr, na kterém by si mohli špatně platící poddaní své dluhy odpracovat. Kdo by se zvláště neosvědčil, mohl být dokonce navrácen do stavu naturální

---

⁹³ AČ 24, č. 542; Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 140 a 141

roboty a pracovat na takovém dvoru. K tomuto dvoru se také měly připojovat pozemky, odňaté liknavým poplatníkům.⁹⁴

Dvorským dekretem ze dne 9. května 1778 císařovna nařídila, aby byla raabizována i panství královských privilegovaných měst.⁹⁵ Výkladové zmatky přináší po smrti Marie Terezie vydaný dvorský dekret ze dne 24. března 1781, který oznamoval, že stát již nebude dávat příspěvky na zavádění raabizace ani soukromým panstvím, ani statkům městských a duchovních komunit, neboť jim zůstává na vůli raabizaci provést.⁹⁶ Tento dekret pak začala některá města vykládat doslova tak, že i jim (nikoliv tedy jen soukromým vrchnostem) je nadále ponecháno na vůli nový systém přijmout nebo nikoliv. K uklidnění nepokojů vydal Josef II. dvorský dekret ze dne 12. května 1781, podle kterého měl být sporný březnový dekret účinný jen tam, kde se dosud nepřikročilo k vyměřování pozemků. „Kde však nový systém byl úplně zaveden, tam se již má při něm zůstat, ježto získaná práva poddaných mají přednost.“⁹⁷ Dvorský dekret ze dne 8. června 1782 pak zavedl výslovnou povinnost provést Raabův systém na panstvích všech dosud neraabizovaných královských měst.⁹⁸

V dvorském dekretu ze dne 10. února 1783 Josef II. uznal všeobecnou prospěšnost „systému robotní abolice“, nařídil, že má být provedena (resp. alespoň učiněn pokus o její provedení) na všech komorních, bývalých jezuitských, církevních, fundačních a městských panstvích, ovšem umožnil její modifikace vyžadované místní polohou a okolnostmi. Zachována měla být tři základní pravidla: (i) převedení roboty na peněžité platy nebo naturální dávky, (ii) rozdělení vrchnostenských pozemků podle jejich počtu a hospodářského stavu, (iii) zavedení práva pořizovat o svých pozemcích mezi živými i pro případ smrti.⁹⁹ Vysvětlením k tomuto dekretu byly „Zásady k bližšímu poučení komisaře každé země a k plnému následování ode všech úřadů“, vydané v rezoluci ze dne 12. března 1783.¹⁰⁰

Po smrti Josefa II. se sice stavové robotní abolici vzepřeli, ale k zastavení raabizace došlo až za císaře Františka II. Patent č. 432 JGS ze dne 1. září 1798 zdůraznil, že

---

⁹⁴ AČ 29, s. 548 – 553; Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatkách, s. 141 – 143, 208 – 209

⁹⁵ Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách., s. 15

⁹⁶ AČ 25, s. 1

⁹⁷ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 2, s. 351

⁹⁸ Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách, s. 17

⁹⁹ AČ 25, s. 2

¹⁰⁰ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 2, s. 424

k platnosti smluv o robotní abolici a dělení panských pozemků se vyžaduje potvrzení krajskými úřady¹⁰¹ a dekret dvorské kanceláře ze dne 1. října 1812 zakázal krajským úřadům připouštění uzavírání dalších smluv o výkupu poddanských dávek.¹⁰² Úplné zastavení raabizačních prací přineslo císařské nařízení ze dne 24. července 1821, podle kterého

- úřady neměly nabádat k výkupu robot, protože urbaniální dávky (tj. i roboty) jsou vlastnictvím vrchností, které jediné mohou rozhodnout o změnách užívání svého vlastnictví,
- na statech státních, veřejných fondů a královských měst, kde roboty dosud trvala, nemělo docházet k abolici podle zásad Josefa II.,
- kde byly smlouvy o robotní abolici uzavřeny již dříve, měly zůstat v platnosti i nadále,
- úředníci a úřady se mají ve svých rozhodnutích a opatřeních řídit předpisy a nikoliv svým míněním a názory.¹⁰³

V Čechách byla raabizace zavedena na celkem 105 panstvích. Patřilo mezi ně i komorní smiřické panství, kde byly mezi poddané rozparcelovány dřívější vrchnostenské dvory v Libníkovicích, Újezdě, Ruseku, Pileticích a ve Svinarech.¹⁰⁴ Roku 1833 sloužilo na Smiřicku k provozu vrchnostenského hospodářství celkem 15 dvorů: Holohlavy, Zderaz, Rodov, Nedělišťe, Světí, Hořiněves, Skalička, Lípa, Frantov, Žiželevy, Malý Vřešťov, Čenice, Jeřičky, Neznášov a Černilov.

Jednotky nově vytvořené raabizací se nazývaly „familie“ nebo „dominikální domky“ a jejich držitelé „familiariti“ nebo „emfyteuti“. Ačkoliv bylo postavení hospodářů na raabizovaných statech značně volnější, platila i pro ně jistá omezení, zejména pravidla o dělitelnosti (blíže viz kapitola 3.5.) a odnětí v případě špatného hospodaření, zadlužení přes dvě třetiny nebo neplacení dávek po celý rok.¹⁰⁵

S uvolňováním dispozičního práva někde docházelo k zakupování celých panství poddanými. Za tímto účelem se vytvářela celá družstva sedláků, kteří se o koupené pozemky dělili. Vzhledem k tomu, že z takto převáděné z půdy vznikala zpravidla jen malá hospodářství často neschopná existence (selští nájemci spotřebovali, co vyrobili), nařídil

---

¹⁰¹ AČ 25, s. 413; tento patent se však nevztahoval na nezakoupenou poddanskou půdu (viz vysvětlení k tomuto patentu ze dne 12. července 1804, AČ 25, s. 451)

¹⁰² AČ 25, s. 501

¹⁰³ AČ 25, s. 565

¹⁰⁴ K rozdělení dvorů ve Svinarech, Pileticích, Újezdě a Ruseku došlo roku 1787 (Mendl, B.: Z novějších dějin agrárních 1789 – 1848, ČDV 1920, s. 156)

¹⁰⁵ Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách, s. 33 a 35

dvorský dekret ze dne 29. září 1803 nepovolovat bez závažné příčiny jakékoliv s drobením spojené zcizování dominikálních pozemků a zakázal kupování deskových statků poddanými.¹⁰⁶ Podrobná pravidla pro nabývání a držbu deskových a městských statků pak stanovil dvorský dekret ze dne 3. června 1811.¹⁰⁷

Rozdíl mezi dominikálními a rustikálními pozemky odstranil císařský patent č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 o zrušení poddanství a feudálních povinností.¹⁰⁸

Zajímavým vývojem prošla **právní úprava obecních pastvin**, které ve starších dobách znamenaly totéž co občina (nezoraná půda, na níž pásli všichni osadníci).¹⁰⁹ Patent ze dne 21. listopadu 1768 nařídil, aby všechny obecní pastviny v království Českém, ať jsou používány samotnými poddanými nebo společně s vrchností, byly počínaje 1. lednem 1769 vyměřeny a každému užívajícímu přikázán příslušný díl (poddaným podle výměry jejich pozemků). Měření mělo být provedeno ve městech magistráty a jinde vrchnostmi za přítomnosti účastníků. V následujících dvou letech měl pak každý proměnit svůj příděl v náležitě ošetřované louky nebo je zorat v pole a pěstovat na nich jetel a traviny. Výsledky měly být zkontrolovány vládními komisaři a neposlušní a nedbalí hospodáři měli o své příděly přijít. Kdo by jinému překážel ve vzdělání pastviny (např. by na ní honil svůj dobytek), měl být přinucen k náhradě škody a vedle toho potrestán pokutou 12 zlatých, po druhé čtrnáctidenní robotou a po třetí třemi měsíci vězení nebo tělesným trestem. I po rozdělení měla zůstat vyhrazena část pastviny pro ovce, ale pod pokutou bylo zakázáno, aby zde byl pasen také jiný dobytek.¹¹⁰

Už roku 1770 byl v Čechách vyhlášen druhý pastevní patent. Část pastvin mohla být ponechána pro pastvu nejen ovcí, ale také koňů potřebných k potahům a pro pohyb hovězího dobytka. Podstatné bylo, že právo na podíl na pastvinách byl přiznán také chalupníkům a podruhům. Poddaný se stával vlastníkem svého přídělu z obecní pastviny, což bylo vtělováno do pozemkových knih s dodatkem, že se jedná o podíl z občiny. Byl oprávněn svůj díl ohradit polem, odhánět škodnou a vykácet křoviska a porosty, naproti tomu musel v místech ohrožených zátopami vybudovat příkopové meliorace.¹¹¹

Oba výše uvedené tereziánské patenty o zrušení a dělení pastvin byly splněny jenom částečně a ještě s mnohem menší odezvou se setkala řada právních předpisů, vydávaných v následujících letech. Snaha tento problém řešit vyšla naprázdno. Císař

---

¹⁰⁶ AČ 25, č. 934

¹⁰⁷ AČ 25, č. 994 (blíže viz také Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 379n)

¹⁰⁸ AČ 25, s. 714 – 719

¹⁰⁹ Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848, s. 211

¹¹⁰ AČ 24, 396 – 399

¹¹¹ Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848, s. 221

František I. nařídil kabinetním listem ze dne 20. listopadu 1834 dvorské kanceláři, aby mu podala přehled o stavu dosavadních předpisů o vrchnostenském právu pastvy. Kancelář splnila tento úkol až po pěti letech, nový císař Ferdinand V. však její spis založil a až v dubnu 1848 byl předán ministerstvu vnitra „k úřednímu jednání“.

S výše uvedenými pastevními patenty z let 1768 a 1770 souviselo i **právo spolupastvy** poddaných a vrchnosti (*compascuum*). Podle dvorského dekretu ze dne 13. srpna 1787 se právo spolupastvy muselo zakládat na urbárních smlouvách nebo jiných listinách. Obdobně podle guberniálního nařízení ze dne 12. února 1789 nesměla vrchnost pást svůj dobytek na poddanských pozemcích, nevyplývalo-li právo pastvy z urbárů, smluv nebo jiných listin.¹¹² Těmito předpisy však patrně nebyl dotčen dvorský dekret č. 574 ze dne 4. září 1786, podle kterého bylo možné právo na pastvu uznat i tehdy, pokud sice nebylo podepřeno listinnými důkazy, ale bylo nerušeně vykonáváno po 32 let¹¹³ (ve Všeobecném zákoníku občanském z roku 1811 bylo vydržecí právo stanoveno dobou 30 let).

3.1.2. Zakoupená (purkrechtní) versus nezakoupená nemovitost

Současní právní historici se kloní k názoru, že původní právo poddaných k půdě (*ius bohemicum* resp. *slavicum*, tedy české resp. slovanské právo) bylo charakteristické tím, že sedlák mohl být z půdy odsazen, sehnán, a držel ji tedy do odvolání. Až v souvislosti s kolonizací, zvláště ve 13. století, se začal objevovat i druhý typ držby, označovaný jako *ius theutonicum* (právo německé). Jeho podstatou bylo, že pán půdy uzavíral se sedláky tzv. emfyteutickou smlouvu (*hamfešt*, *handfest*), jejímž obsahem byl závazek pána poskytnout držbu půdy za pravidelný poplatek na věčné časy, tedy dědičně.¹¹⁴ Podle této své významové stránky se zákupní právo nazývalo také právem dědičným (*ius hereditarium*). Pevně stanovený roční plat na zákupním právu (*census*, *Zins*) se platil ve splátkách (vejruňkách) obvykle na sv. Jiří a na sv. Havla a jeho výše dosahovala kolem 1 kopy grošů z jednoho lánu.

---

¹¹² Roth, J. W. – Blasek, J.: Auszug aller in Königr. Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze, XI, s. 480

¹¹³ AČ 25, s. 152

¹¹⁴ Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, s. 111. Patrně nejpodrobněji k termínu zákupu viz Tlapák, J.: Zákup

Na zásadní otázku, jaký obsah měly pojmy zakoupenosti a nezakoupenosti, odkdy lze o tomto dělení hovořit a v jaké míře či v jakých oblastech byla zakoupená a nezakoupená držba rozšířena, se snažilo nalézt odpověď mnoho právních historiků. Podle Bohuslava Riegra měli **zakoupení** poddaní omezené, zápisem do pozemkových knih zajištěné právo zcizovací a právo dědické. **Nezakoupení** byli pouze dočasnými, převážně doživotními uživateli nebo dočasnými pachtýři při vykonávání berních a urbaniálních povinností bez pozemkového zápisu.¹¹⁵ Tento závěr se však později ukázal ne zcela přesným. Kamil Krofta upozornil, že nezakoupené grunty byly někde zapisovány do zvláštních register nebo do dominikálních knih¹¹⁶ a také F. Macháček uvádí, že statky byly na jím sledovaném panství zapisovány do jedné knihy bez ohledu na zakoupenost či nezakoupenost poddaných.¹¹⁷

Mezi oběma skupinami nebylo v praxi rozdílu, pokud se týkalo povinností vůči vrchnostem a státu. V obou případech také náležel vrchnosti dozor nad řádným hospodařením – mohla zadlužený statek prodat ve prospěch věřitelů nebo hospodářových dětí. S nezakoupenými statky však mohla nakládat zcela libovolně a v případě hospodářova úmrtí jí připadly jako odúmrtě. F. Macháček rozdíl velice jednoduše vysvětluje tak, že zatímco po zakoupeném sedláku dědí jeho děti, nezakoupený syn nastupující na statek již jednou splacený si jej musí od vrchnosti znovu kupovat a musí jej vrchnosti splácet.¹¹⁸ Naproti tomu výhodou pro hospodáře na nezakoupené usedlosti byla skutečnost, že inventární vybavení a náhradu škod způsobených živelními pohromami prováděla vrchnost, nikoliv poddaný.

Sporná a dodnes ne zcela vyjasněná je otázka původu a vzniku zakoupených a nezakoupených hospodářství. Historik Josef Pekař nebo právní historik Václav Vaněček zastávali názor, že rozdíl mezi oběma právními kategoriemi je prastarého původu a kryje se v podstatě s rozdílem mezi dokonalejším tzv. právem „německým“ (emfyteutickým),¹¹⁹ tedy zákupním, a méně dokonalým právem „českým“ (nezákupním).¹²⁰ Josef Kalousek naproti tomu dával vznik nezákupní držby do souvislosti s neutěšenými hospodářskými poměry po třicetileté válce, kdy v důsledku válečných ztrát, útisku vrchností a hospodářskému poklesu setrvali mnozí poddaní na svých gruntech toliko z přinucení a o

¹¹⁵ Rieger, B.: Poměry poddanské a urbani, s. 509

¹¹⁶ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 222

¹¹⁷ Macháček, F.: Vrchnosti a poddaní (Studie k novějším dějinám poddanství v plzeňském kraji), s. 178

¹¹⁸ Tamtéž

¹¹⁹ Slovo **emfyteusis** bylo řecké slovo z posledních století otrokářského řádu na území římského impéria a naznačovalo, že při středověkém dědičném pachtu šlo o vztah podobný římskému kolonátu.

¹²⁰ Pekař, J.: K českým dějinám agrárním ve středověku, s. 334; Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, s. 111

zápis do pozemkových knih neměli zájem.¹²¹ Shody se nedosáhlo ani v názoru na početnost nezakoupených hospodářství.

Josef Tlapák uzavřel, že prameny v ničem nepotvrdily Pekařovu hypotézu o návaznosti pobělohorské nezákupní držby na starší držbu půdy podle tzv. českého práva. Naopak se přiklonil k názoru Kalouska, že šlo o celkem recentní kategorii, vzniklou až po třicetileté válce.¹²² Epochu od 16. do 19. století rozdělil na tři navzájem se odlišující období, determinované měnicím se ekonomickým a politicko-sociálním postavením poddaných:

- 1) Před vypuknutím třicetileté války, kdy byl poddaný i v chudších končinách země schopen odvádět vedle svých běžných závazků vůči vrchnosti, církvi a státu splátky za nákup a během svého života vyplatit podíly svým sourozencům, případně jiným dědicům. S tím souvisela i snaha poddaného o výkup odúmrtí nebo vzestup odhadních cen poddanských nemovitostí.
- 2) Druhá perioda (od třicetileté války do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století) je charakterizována postupujícím úpadkem poddanského hospodaření spojeným s poklesem rentability. Vedle rostoucích robot a kontribucí je pro poddaného značně obtížné i splácení každoročních „vejruňků“ za nákup a jejich odvod začíná váznout. Někdy (v případě neúrod a jiných kalamit) vzalo zápisné zákupní držby zcela za své a poddaní nadále drželi hospodářství nezakoupené bez knihovních zápisů. Zájem o koupi poddanských objektů poklesl i z toho důvodu, že při nedostatku obyvatelstva na venkově byla vrchností de facto tolerována dědická posloupnost i na nezakoupených hospodářstvích. Nezákupní držba se tak stává narozdíl od předbělohorské doby zcela běžným a trvalým jevem.¹²³
- 3) Od přelomu 70. a 80. let 18. století dochází podle J. Tlapáka k opětovnému upevnění rozrušené instituce purkrechtu v souvislosti s uvolňováním předchozí tuhé poddanské vázanosti a s oživením na hospodářském poli.

V roce 1769 líčila státní deputace hospodářská zhoubné následky toho, že vrchnosti mohly nezakoupené poddané podle libosti přesazovat. Stávalo se prý často, že hospodáři,

---

¹²¹ Josek, O.: Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám, s. 216 – 234

¹²² Tlapák, J.: K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století, s. 191 – 201

¹²³ Před vydáním robotního patentu z roku 1738 dvorská kancelář mimo jiné upozorňovala, že úpadek poddaných zavinuje též veliký počet „nezakoupených“ sedláků, kteří nedbají o statek, který užívají, žijí ze dne na den a přenechávají všechnu péči o statek vrchnostem, takže někdy „bylo opravdu třeba užívatí proti nim přísnosti“.

kteří svůj statek zvelebili, byli následně přesazováni na jiné zanedbané nebo pusté grunty a tím se v nich ubíjela pracovitost a vychovávali se k lenosti a nedbalosti. Proto deputace považovala za žádoucí, aby se všichni poddaní stali dědičnými držiteli svých statků. Po obdržení tohoto podnětu si Marie Terezie vyžádala v srpnu 1769 dobré zdání od stavů všech tří zemí České koruny. Čeští stavové ve své odpovědi z 3. listopadu 1769 podrobně vysvětlovali rozdíl mezi selskými pozemky zakoupenými a nezakoupenými. O nezakoupených sice potvrzovali, že o nich může vrchnost svobodně rozhodovat a měnit jejich hospodáře, ale prohlašovali, že ani na těchto pozemcích nebude hospodáře zbytečně měnit, neboť bylo pro obě strany výhodnější, aby byly grunty poddanými zakupovány dědičně (sedláci na statcích zakoupených si mnohem lépe hleděli hospodářství, zřídka žádali po vrchnosti půjčky peněz nebo obilí a vrchnost naopak bezpečněji dostávala peněžitý úrok, tj. purkrecht). Podobně vyzněla i dobrá zdání stavů moravských a slezských.

Reskriptem ze dne 25. ledna 1770 nařídil císař Josef (jako spoluvládce Marie Terezie) guberniím v Čechách a na Moravě, aby vyhlásila v zemi patenty, které každému poddanému umožní zakoupit si od vrchnosti grunt a vysvětlí výhodnost takového záku. **Patenty o zakupování** byly vydány 12. února 1771 v Čechách, 3. února 1771 na Moravě a o něco později také ve Slezsku.

Dne 1. listopadu 1781 byl současně s patentem o zrušení nevolnictví vydán císařský patent o právu poddaných ke statkům, který upravoval problematiku zakupování. Vrchnosti neměly nezakoupeným poddaným bránit v zakupování gruntů ani je k tomu na druhé straně nutit.¹²⁴ Toto ustanovení následně opakovaly i dvorské dekrety z 28. prosince 1781 a z 20. září 1782 a dvorským dekretem ze dne 7. ledna 1785 bylo dokonce právo nezakoupených na jejich statek zlepšeno zajištěním doživotního užívacího práva na tomto statku. V období po napoleonských válkách byly nejen zakupovány zbývající nezakoupené nemovitosti, ale uhrazena i většina zbývajících pohledávek vrchností u poddaných z titulu záku. V 19. století už nově nezakoupení sedláci vznikat nemohou.¹²⁵

3.1.3. Pacht a nájem

Přesné odlišení pachtu od nezakoupené nemovitosti bývá někdy obtížné. Splývá i ve vrchnostenském účetnictví, kde se příjmy z obou těchto kategorií vedou jako „běžné“

---

¹²⁴ AČ 24, s. 403 – 404

¹²⁵ Kostetzky, D.: System der politischen Gesetze Böhmens, sv. III., s. 11

narozdíl od „stálých“ z usedlostí zakoupených. Zcela zřejmé je naproti tomu odlišení hospodářských funkcí. Zatímco stav nezakoupenosti představovalo řešení náhradní a v zásadě prozatímní (přestože nemovitost byla vždy propůjčena na dobu neurčitou), pacht byl řešením definitivním, byť většinou časově omezeným. K. Grünberg v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že právní postavení nezakoupených držitelů bylo v mnohém ohledu horší než postavení pachtýře. Ten si byl totiž po dobu trvání smlouvy svým postavením jist, a ačkoliv bylo jeho užívání omezeno na určitý čas, měl během této lhůty právní podklad a ve smlouvě záštitu.¹²⁶ Pachtovní poměr navenek zřetelně odlišovalo od pouhé nezakoupenosti skutečnost, že pachtovné se vrchnosti odvádělo v penězích, nikoliv v naturáliích, a že se k předmětné nemovitosti neplnily robotní povinnosti. Po formální stránce se zásadně uzavírala smlouva (nezakoupená nemovitost se často obhospodařovala jen za tichého souhlasu).

Důležité je také odlišit nájem prostý (*Miet- und Pachtvertrag*) od „nájmu“ dědičného (*Erbpacht* – blíže viz kapitola 3.1.4.) a pojem pachtu od nájmu. Podle § 1090 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 měly nájemní a pachtovní smlouva společného tolik, že na základě nich někdo obdržel užívání nespoteřebitelné věci na určitý čas a za určitou cenu. U obou těchto smluv také platilo, že byla-li smlouva zapsána do pozemkových knih, mělo nájemcovo (pachtýřovo) právo charakter práva věcného, které zavazovalo i následujícího držitele gruntu až do uplynutí dané doby (§ 1095 OZO). Pokud však bylo možné pronajatou věc „užívat bez dalšího vzdělávání“, nazývala se taková smlouva smlouvou nájemní, naproti tomu šlo-li ji „užívat jen pílí a přičiněním“, nazývala se smlouvou pachtovní (§ 1091 OZO). Až občanským zákoníkem z roku 1950 byl zaveden jediný termín, nájem.

Podle § 1098 OZO byli nájemci i pachtýři oprávněni dát najaté a pachtované věci také do podnájmu (*Afterbestand*), nepřivodilo-li to škodu vlastníkovu a nebylo-li to ve smlouvě výslovně zapovězeno. Záznam podnájmu v pozemkové knize je doložený již v 17. století také ve Smiřicích. Mikuláš Balcar měl od vrchnosti pronajatý pozemek mezi jeho sklepem a sklepem Václava Kratochvíla. Z tohoto pozemku platil každoročně nájem ve výši 2 kopy míšeňských grošů. Roku 1687 se uskutečnilo s vědomím hejtmána smiřického panství, urozeného pana Františka Příhody, „dobrovolné porovnání“, kdy Mikuláš Balcar

---

¹²⁶ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 1, s. 54

pronajal část uvedeného pozemku Václavu Kratochvílovi za „*ourok*“ 6 krejcarů, odváděný každoročně po 3 krejcarech na Sv. Jiří a na Sv. Havla.¹²⁷

3.1.4. Vývoj pojmu vlastnictví k nemovitostem

Řada teorií se váže k otázce **právního poměru poddaných k zakoupené nemovitosti**. Podstatné je, že v dobách feudalismu existují vlastnická i jiná věcná práva svého druhu, která se plně nekryjí a nemohou být s pojmy římskoprávní ani současné právní teorie. Shody lze dospět v tom, že zakoupený statek je takový statek, k němuž má poddaný široké věcné právo, zahrnující rozsáhlá dispoziční a dědická oprávnění, přesahující právo poživací.¹²⁸ Lze však toto právo postavit na roveň právu vlastnickému v dnešním slova smyslu?

Už na konci 14. století prohlásil generální vikář pražského arcibiskupa Kuneš z Třebovle, že jen otroci mají pouhé užívání (*nudum usum*), kdežto čeští poddaní mohou svým právem disponovat na způsob římských emfiteutů, takže „*nejsou to otroci nebo uživatelé, nýbrž opravdoví páni svých věcí a práv a mohou také své právo prodati*“.¹²⁹ Většina feudálů ovšem zastávala názor o omezeném rozsahu práv poddaných a proti koncepci děleného vlastnictví se postavili i někteří autoři doby humanismu. Pro pobělohorské období je charakteristický zvýšený útisk poddaných a spolu s tím i názor, že jim vlastnictví nepatří.¹³⁰

F. Kutnar upozornil na brožurky Františka Vaváka a Bernarda Spechta, které v 90. letech 18. století zahájily propagandu proti ideám velké francouzské revoluce.¹³¹ Podle Vaváka byl poměr sedláka ke gruntu pouze dědičným pachtem s klauzulí plnění povinností. I podle Spechta byla pravým vlastníkem selského gruntu vrchnost. Zabýval se však také posouzením důvodu, jímž sedláci toto vrchnostenské vlastnické právo popírali: vlastnictví se nabývá prací na půdě, a poněvadž vrchnost selskou půdu neobdělává, také ji nevlastní. Tento argument byl pro sedláky, pracující na svých statech od pokolení

¹²⁷ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 268

¹²⁸ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 97

¹²⁹ Vaněček, V.: Prameny k dějinám státu a práva v ČSR, s. 233 – 234; Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 49

¹³⁰ Blíže viz Procházka, V.: Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do roku 1848, s. 9

¹³¹ František Jan Vavák: Tma ve dne jako v noci na rozumu lidském v národu francouzském učiněná po všem světě rozhlášená (psána na jaře 1794, vydaná roku 1797 a poté roku 1798); Bernard Specht: Sendschreiben an den ehrwürdigen Landmann z roku 1793.

k pokolení, blízký a přirozený. Specht sice uznával, že by bylo i pro obecné blaho prospěšnější, kdyby byl sedlák plným vlastníkem svého statku, ale vzít uznaná práva vrchnosti na selské statky a dát je poddaným by podle něj bylo nespravedlivé a protiprávní – v Čechách obvyklý zákup nemůže být považován za vlastní koupi či výkup, protože představuje sotva čtvrtinu hodnoty selského statku a jeho účelem je zaručit pouze dědičnost pachtu.¹³²

Kostetzky se na počátku 19. století domnívá, že před vydáním berní ruly roku 1651 měli všichni sedláci pouze poživací právo, nyní jsou však zakoupení sedláci (narozdíl od nezakoupených) užitkovými vlastníky (mají *dominium utile*).¹³³ Vrchnostenský úředník J. A. Dunder hovoří roku 1839 u zakoupených o „užitkovém a vrchním právu“, u nezakoupených o „doživotním užitkování“.¹³⁴ Rieger pokládal poddané za „poživací vlastníky“, kteří měli „limitované, zápisem do vrchnostenských knih zajištěné právo zcizovací a dědičné.“¹³⁵ Podle Krofta byla „pravým vlastníkem“ vrchnost, zatímco „český sedlák zpravidla nebyl skutečným vlastníkem půdy, na níž seděl, nýbrž toliko jejím uživatelem, nájemcem, ovšem nájemcem, který nemohl být kdykoliv odstraněn ze svého statku, nýbrž měl k němu jisté, třeba omezené právo dědičné, tedy uživatelem nebo nájemcem dědičným.“¹³⁶

Postupně se tak vyvinulo několik teorií, které se právní poměry poddaných k zakoupené nemovitosti snaží definovat.

Koncepce obligační připouští poddanému nejmenší rozsah oprávnění a pokouší se na středověké poměry aplikovat klasický římskoprávní pojem vlastnictví. Protože římské vlastnictví bylo výlučné, mohlo zahrnovat pouze práva vrchnosti. Právo poddaného se naproti tomu kvalifikovalo pouze jak právo obligační. V zápisech v pozemkových knihách se tato koncepce neprojevuje, protože právo poddaných ve skutečnosti zdaleka přesahovalo rámec pouhého obligačního poměru.

Podstatou **obligačně-věcné koncepce** je aplikace terminologie římského obligačního práva na věcněprávní poměry. V této souvislosti hovoříme o „dědičném pachtu“, kdy však pastýři fakticky náleží oprávnění svým rozsahem téměř rovna vlastnictví.

---

¹³² Kutnar, F.: K otázce názoru na robotu a na selské vlastnictví v době pojosefinské, s. 562 – 564

¹³³ Kostetzky, D.: System der politischen Gesetze Böhmens, sv. III., s. 15 – 16, 20 – 22

¹³⁴ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních kněh v městech i na panstvích

¹³⁵ Rieger, B.: Poměry poddanské a urbární, s. 504

¹³⁶ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 87, 114

Koncepce držby je zcela odlišná od doktríny majetkového práva římského. Středověk totiž nechápal držbu jako určitý faktický stav, ale jako samostatné věcné právo. Důraz přitom kladl na moment užívání resp. požívání. Tato koncepce se v pozemkových knihách objevuje velmi často (poměr poddaného k půdě je označován jako „užívání“ nebo „držení“). Současná právní historie užívá pro věcné právo poddaných k nemovitostem pojmu tzv. „nesvobodné držby“ s tím, že celý šlechtický statek zůstával ve vlastnictví feudála.¹³⁷

Koncepce emfyteuse spočívá v tom, že vlastník propůjčuje poddanému emfyteutní právo, jehož rozsah je však velmi široký. Později se jako emfyteutické začaly chápat zakoupené poddanské usedlosti stavovských osob.

Koncepce vlastnictví v rukou poddaných, a to vlastnictví nižšího (omezeného), má základ v postglosátorském učení o děleném vlastnictví, kdy k téže věci patří jednomu subjektu vlastnictví vrchní, přímé (*dominium directum*) a druhému užitkové (*dominium utile*).

Zajímavá je **povaha práva vzniklého raabizací**. Samy smlouvy o raabizace vytyčují povahu raabizovaných usedlostí jednak jako věcného dědičného pachtu (tj. práva půdu užívat, požívat, zůstavit ji dědicům či odkázat), jednak jako užitkového vlastnictví. J. Procházka poukazuje na to, že vrchnostem sice zůstává *dominium directum*, ale toto vrchní vlastnictví je ryze soukromoprávní povahy, takže právo poddaných je zcela obdobou emfyteuze římského práva. Vrchnost sice vůči poddanému vykonává agendu správní a soudní, ale nikoliv z titulu pozemkové držby, ale jako nejnižší článek státní správy.¹³⁸ Podle patentu ze dne 1. března 1777 se mělo *dominium directum* vrchnosti projevovat tím, že jí zůstane právo zbavit užívání převzatých pozemků toho, kdo by je zcela zanedbával, příliš je zatížil dluhem nebo neodváděl smluvené dávky.¹³⁹

Koncepci dělení na vlastnictví vrchní a užitkové si zachoval i Všeobecný zákoník občanský z roku 1811. V ustanovení § 357 stanovil, že vlastnické právo je úplným a nedělením pouze tehdy, má-li jedna a táž osoba právo k podstatě věci i právo k užitkům. „*Má-li však jedna osoba jen právo na podstatu věci, druhá pak nějaké právo k podstatě a zároveň sama jediná právo k užitku z ní, pak je vlastnictví dělené a pro obě neúplné.*“ První z jmenovaných osob (v našem případě vrchnost) nazýval zákoník vrchním vlastníkem (*Obereigentümer*), poddaný byl naproti tomu užitkovým vlastníkem

¹³⁷ Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, s. 188; Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, s. 110

¹³⁸ Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách, s. 32, 33

¹³⁹ Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 141

(*Nutzungseigentümer*). Ustanovení § 1122 OZO definovalo dědičný pacht (*Erbpacht*) jako užitkové vlastnictví statku za roční plat v penězích, plodech nebo úkonech, úměrný ročním výtěžkům. Také všechna břemena váznoucí na usedlosti (včetně daní a desátků) spočívala na užitkovém vlastníkovi (§ 1144 OZO). Zničení rostlin, budov a stromů nevedlo ke zrušení užitkového vlastnictví, pokud zůstávala zachována část pozemku (§ 1150 OZO). Nebylo-li dědice, splynulo vrchní a užitkové vlastnictví, ale vrchní vlastník musel zapravit dluhy, pokud je nemohl uspokojit z jiného jmění užitkového vlastníka (§ 1149 OZO).

Teprve po vydání císařského patentu č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 o zrušení poddanských a feudálních povinností se stali bývalí poddaní pravými a jedinými vlastníky svých gruntů. Likvidace děleného vlastnictví jako teoretického základu starých poddanských poměrů ovšem nebyla provedena naráz, ale postupně.¹⁴⁰ Dědičnému pachtu (§ 1122 OZO), dědičné činži (§ 1123 OZO) a právu k povrchu odebral povahu užitkového vlastnictví teprve čl. 7 zákona č. 142/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867, o všeobecných právech státních občanů, který stanovil, že „každý závazek nebo plnění váznoucí na nemovitostech z titulu děleného vlastnictví je vykupitelným a v budoucnosti nesmí být žádná nemovitost takovým nevykupitelným plněním zatížena.“

3.1.5. Rodinná majetková společenství na poddanské nemovitosti

Zajímavou otázkou je, zda se na poddanské nemovitosti můžeme setkat s obdobou institutu šlechtického nedílu, tj. jistou formou spoluvlastnictví s individuálně neurčenými podíly, kdy se jeho účastníci sice podíleli na výnosu podle rozhodnutí hlavy nedílu, ale svým podílem sami nedisponovali ani se původně nemohli oddělit (obdobně dluhy jednotlivce zatěžovaly celý společný majetek).¹⁴¹ S jistou formou společenství poddaných na usedlosti se sice skutečně setkáváme, ale toto se od šlechtického nedílu v mnohém odlišuje. Základem je totiž zásadně jen užší rodina a i v rámci této rodiny docházelo pravidelně k oddělování. Poddanské rodinné společenství zkrátka nepředstavovalo spojení určitého okruhu příbuzných jako trvalé jednotky v tom smyslu, že by existovalo po více generací. Nelze tedy mluvit o jeho „rozpadu“, protože trvání pouze do dospělosti dětí nebo do úmrtí hospodáře bylo předem předpokládáno a v obou případech pak docházelo k

---

¹⁴⁰ Rouček, F. – Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl 2., s. 217

¹⁴¹ Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, s. 108

rozdělení majetku postavenému prakticky na obobných zásadách (blíže viz kapitola 3.4.2.). Trvalé povahy nemělo ani takové společenství, které přesahovalo užší rodinu (např. bratrský nedíl), přestože se u něj mohlo počítat s delší životností. Paralelu se šlechtickým nedílem však můžeme spatřovat ve výsadním postavení osoby, která stála v čele poddanského rodinného společenství.

V čele užší rodiny, hospodařící na poddanské usedlosti, stál většinou otec. Pokud děti dospěly a otec odešel na odpočinek nebo v případě jeho úmrtí převzalo usedlost opět jediné dítě (ostatní byly vypláceny), takže došlo ke vzniku nového rodinného společenství téhož typu.

O **mateřském (vdovském) nedílu** naproti tomu hovoříme v situaci, kdy se po smrti hospodáře dostává do čela rodinného majetkového společenství vdova. Ke vzniku vdovskému nedílu docházelo nejčastěji za situace, kdy již byly děti téměř dospělé a vdova proto neměla potřebu zajistit sňatkem nového hospodáře. Cílem vrchnosti však bylo, aby měl tento nedíl pouze provizorní charakter – v pozemkových knihách proto nalézáme záznamy o tom, že vrchnost vyzývá dospělého syna, aby se oženil a převzal po matce usedlost (tj. formálně od ní statek koupil). Vedle postoupením usedlosti některému z dětí nebo novému manželovi končil vdovský pochopitelně také prodejem cizí osobě.

Po ovdovění hospodáře nebo hospodyně docházelo často k pokračování ve starém rodinném majetkovém společenství s novým manželem, případně i s jeho dětmi a dětmi z obou manželství (někdy dokonce i s dětmi z předchozího manželství zemřelého hospodáře). V literatuře se hovoří o **spolku s dětmi z prvního manželství**¹⁴² a v pozemkových knihách se nejběžněji setkáváme s označením „spolčení“, „přijetí dětí za vlastní“, „přijetí za rovný díl“, „přijetí za mocného hospodáře“ nebo „mocnou hospodyní“.

Zajímavé je rovněž **majetkové společenství sourozenců**, které je bližší základním zásadám šlechtického nedílu, přestože i ono bylo modifikováno zvláštními podmínkami poddanských poměrů. K užšímu sourozeneckému nedílu dochází při úmrtí obou rodičů, jestliže sourozenci nezaložili vlastní rodiny. Zápisy v pozemkových knihách hovoří o „nedílných bratrech“, „společném hospodaření“ nebo se uvádí, že hospodář „je na statku s bratřími svými“. Širší sourozenecký nedíl, tj. společenství bratrů a jejich rodin, je naproti tomu poměrnou výjimkou.

Méně časté a vrchnostmi nepříliš tolerované jsou dále **společenství s manželem dítěte** (tj. synem a snachou nebo dcerou a zetěm), **společenství s příbuznými v pobočné**

---

¹⁴² Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 376

linii nebo **spolek s osobami cizími**. Vznik posledního z uvedených společenství bylo většinou podmiňováno tím, že cizí osoba vloží do majetku určitou sumu nebo že se bude o původního hospodáře starat.

Jak jsme již uvedli výše, děti opouštěly majetkové společenství na poddanské nemovitosti poté, co dosáhly dospělosti a uzavřely sňatek nebo založily vlastní hospodářství (včetně provozování řemesla). Měly však nárok na **poskytnutí vybavy** a případně také na **uspořádání svatební hostiny**. Běžným označením vybavení je u syna „pomoc“ a u dcery „věno“, pro uspořádání svatby pak termín „výprava“. Povinnost k uspořádání svatby byla nejčastěji vázána na statek, který jí byl zbaven tehdy, když k sňatku nedošlo (ať už z důvodu úmrtí nebo proto, že dítě zůstalo svobodné). V Jasenné se však roku 1646 setkáváme i s případem, kdy nárok zemřelého dítěte na poskytnutí prostředků na svatební hostinu měl v případě jeho úmrtí připadnout v první řadě ostatním sourozencům: *„Dvěma sirotkům po nebožtíku Václavovi Jiříkovi za vejpravu po 4 kopách míšeňských grošů každému z té živnosti, pokudž by to potřebovali, vyjítí má, a z jednoho umrlého na živého připadnouti. Pakli by oba dřív vypravení toho umřeli, při živnosti to zůstati má.“*¹⁴³

Dětem dále pochopitelně zůstával nárok na podíl na rodinném jmění (**dědický nárok**), který však mohl být uspokojen ještě za života zůstavitele poskytnutím určité přiměřené hodnoty (**institut vybytí**). Poskytnutí tzv. „odbytného“ je v některých pozemkových knihách uváděno výslovně, jinde vyplývá ze skutečnosti, že vybavený potomek se později při rozdělení pozůstalosti neobjevuje. Vybavená osoba se někdy nazývá „vydělenou“ nebo „vypravenou“ a poskytnutá hodnota se jí dává jako „díl“ nebo „za oddíl“.

3.2. Omezení užívání poddanské nemovitosti

3.2.1. Povinnost řádného hospodaření

Už naučení mistra Mikuláše Černobýle o správě lidu poddaného, sepsané kolem roku 1540, pojednává o tom, že pokud hejtman viděl, že sedlák nechává své stavení

---

¹⁴³ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 128

pustnout, měl ho zavolat a posoudit příčiny: „*jestli z neumění a hlouposti zle hospodaří, naprav ho pěknou řečí, pakli z nedostatku, nakup ovec a dej mu z polovice chovati, on sobě pomůže, a tak na obě strany zisk a užitek z toho míti budete, aneb pust' mu krávu z užitku anebo tele též z užitku, a tak se mu pomůže.*“¹⁴⁴

Vrchnostenské instrukce málokdy stanovily obecný příkaz řádného vedení hospodaření, spíše obsahovaly konkrétní povinnosti, které pod obecnou povinnost můžeme podřadit. Jednalo se například o povinnost udržování hospodářských budov, povinnost nesekat lesy, čistit strouhy, chovat plný stav dobytka, řádně sít a planit nebo vzdělávat vinice. Do pozemkových knih se tyto povinnosti promítaly jednotlivými sliby poddaného, například že bude dodržovat všechny povinnosti, jak se sluší na dobrého hospodáře, nebo že nebude stav usedlosti zhoršovat. Speciální povinnosti byly stanoveny málokdy, např. povinnost stavby nebo závazek bydlení v nemovitosti. K zajištění těchto slibů byla často užívána rukojmí (zaručení za dobrého hospodáře apod.). V případě porušení byl ručitel zavázán k zaplacení pokuty, k osazení usedlosti způsobilejším hospodářem nebo byl sám zavázán k přímé pomoci držiteli statku. S poznámkou o tomto druhu ručení se na Smiřicku setkáváme například v pozemkové knize Plesu – roku 1638 se na vrchnostenské kanceláři zaručili tři osoby (rychtář Václav Šenk, mladší rychtář Jan Andrle a soused Jan Fišar) za dobré hospodaření mladého sedláka Eliáše Tyče.¹⁴⁵

Vážnější porušení povinnosti řádného hospodaření vedlo k nucenému prodeji nebo dokonce k zabránění usedlosti, což bylo pro vrchnost samozřejmě výhodnější (bližze viz kapitola 3.7.).

3.2.2. Zadlužování nemovitosti

Důvody zadlužení poddaného a tedy i jeho nemovitosti mohly být nejrůznějšího charakteru – V. Procházka uvádí půjčky, výlohy s pohřbem, dluhy z ekvičního ručení (nejčastěji v případě povinnosti zakoupit po uhynutí zvířete zvíře nové) nebo z důvodu náhrady škody, opatření prostředků na obchod, ale i dluhy vůči vrchnosti (zejména dluhy pivní, za dříví nebo obilní). V pozemkových knihách se většinou vyskytují půjčky,

---

¹⁴⁴ Krátká naučení o správě lidu poddaného na panstvích, vydané tiskem roku 1587 od Daniela Adama z Veleslavína v knize nazvané „Hospodář“. Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 120

¹⁴⁵ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4985, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 97

uzavírané v době nouze o obilí a tedy v době vysokých cen. Běžný úrok pro půjčky byl 5 – 6 %.¹⁴⁶

Pozemkové knihy zaznamenávaly také pořadí dluhů. Ty se většinou platily před ostatními pohledávkami, zejména před splácením podílů na usedlostech (i při prodeji gruntovních peněz byl získaný obnos užit ve prospěch věřitelů). Z věřitelů musela být na prvním místě uspokojována vrchnost a stát, následovalo záduší, sirotčí pohledávky a obec. Dlužníkův závazek mohl být různými způsoby modifikován, nejběžněji stanovením nových podmínek způsobu splácení dluhu (obvykle v jednotlivých splátkách) nebo uzavíráním dohod o náhradním plnění (v naturáliích nebo v pracovních výkonech). Při nedostatku prostředků na uhrazení dluhů mohlo docházet k záborům obilí a dobytka vrchností nebo k prodejům jednotlivých polností.

Zadlužování bylo ve velkém rozsahu omezováno vrchnostenskými instrukcemi, protože často představovalo dlouhodobou zátěž pro nemovitost a tím i snížené schopnosti plnit řádně povinnosti vůči vrchnosti. Některé instrukce obsahovaly pouhý zákaz zadlužování, jiné vyhrožovaly vězením nebo pokutami. Zásadně se vyžadovalo svolení, zaznamenávané do pozemkových knih. Omezení zadlužování bylo upraveno dokonce obecnými předpisy – roku 1575 stanovil český sněm maximální hranici zadlužení bez souhlasu vrchnosti na tři kopy českých grošů, což odůvodnil tím, že „*mnozí poddaní na ouvěrek a sčekání všelijaké věci kupují a se ve veliké dluhy dávají, takže sebe i dítky své zavozují a o statky strojí*“¹⁴⁷ (tutéž sumu uvádí čl. Q 22 Obnoveného zřízení zemského). Patentem ze dne 10. června 1768 dovolila Marie Terezie zadlužování bez ohledu na zemské zřízení pouze u poddaných, provozujících obchod.¹⁴⁸

Podle čl. 2 patentu o právu poddaných ke statkům z 1. listopadu 1781 byla hranice dovoleného zadlužení gruntu stanovena obecně na dvě třetiny ceny statku.¹⁴⁹ Uvedenou výši 2/3 ceny statku nesměly překročit ani splátky (vejruňky, *Währungen*), což vyplývá z dvorského dekretu ze dne 29. listopadu 1794.¹⁵⁰

---

¹⁴⁶ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 329n

¹⁴⁷ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 120

¹⁴⁸ AČ 24, s. 389

¹⁴⁹ Salaba, J.: O neznámé agrární reformě a sespolečnění půdy v staročeském státě, s. 60; AČ 25, s. 29

¹⁵⁰ Úvěrové omezení zrušil říšský zákon č. 62 ř. z. ze dne 14. června 1868.

3.2.3. Zatížení nemovitosti zástavním právem

K zajištění věřitele docházelo jednak **zástavou bez držby**, jednak zástavou s držbou. Mezi první případ, kdy zástava nebyla vydána do rukou věřitele, patřilo například zastavení gruntovních peněz na nemovitosti. V naprosté většině případů vznikala zástava bez držby automaticky jako důsledek zápisu dluhu do knihy. Ve vztazích mezi poddanými však byla daleko typičtější **zástava s držbou**, která se masivně rozšířila zejména v 18. století. Nejobecnějším typem této zástavy byla **zástava užitková**, kdy byla určitá nemovitost převedena na věřitele, který ji až do vyplacení mohl hospodářsky využívat, ale nemohl ji zcizit. Ke zmírnění ve prospěch dlužníka docházelo v případech, kdy dlužník mohl brát ze zástavy užitek ve formě naturálií nebo činže placené věřitelem. Pro dlužníka existovala i možnost postupného splácení dluhu spojeného někdy s užíváním alespoň části zastavené nemovitosti. Výhodnější formou byla **zástava umořovací**, při níž se po dobu zástavní držby odečítala od půjčeného obnosu určitá částka tak dlouho, až byl celý dluh splacen. Jestliže dlužník neměl prostředky k vyplacení zástavy, postupoval věřiteli část nemovitosti odpovídající hodnotě dluhu. Horší důsledek měla **zástava propadná**, kdy věřitel získával v případě dlužníkovy insolvence celou zastavenou nemovitost.

Pro dlužníka sice znamenalo zastavení nemovitosti dočasnou hospodářskou újmu, ale chránilo ho před bolestnější ztrátou spočívající v nutnosti jejího prodeje. Roku 1653 například zastavil Jan Vejroch svou louku v Černilově Janu Flejšarovi za 10 kop míšeňských grošů a následujících 10 let mu splácel každý rok po jedné kopě grošů až do úplného vyplacení zástavy.¹⁵¹ Někdy byl okamžik vrácení zastavené louky ponechán na rozhodnutí zástavního dlužníka, setkáváme se však s výhradou, že se tak mohlo stát až po sklizení trávy zástavním věřitelem, jak pěkně dokládá následující zápis: „*Letha Páně 1669 12. dne Januari Jan Flejšar toho času rychtář obce černilovské k žádosti Adama Jecha k jeho důležité potřebě půjčil na louku zadní od meze Jana Flejšara po cestu 15 kop grošů míšeňských. Však na ten způsob, aby sobě Adam Jech každoročně po 30 grošů míšeňských srazil z té sumy za užívání. Když by pak Adam Jech mohl s to býti, kteréhokoliv roku po sklizení trávy aby právo zas měl po navrácení z té sumy což by pozůstávalo, aby zas jí užívati a s tím vládnouti mohl.*“¹⁵²

¹⁵¹ SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 35

¹⁵² SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 80

Podle selského řádu smiřického panství z roku 1707 bylo poddaným zakázáno zastavovat pole, louky i „všelijaké případnosti“ bez povolení vrchnosti s upozorněním, že „*jestli by se toho kdo dopustil, ten přísně trestán bude.*“¹⁵³ Také u zápisu v pozemkové knize obce Bukoviny je výslovně uvedeno, že sedlák Václav Velc roku 1689 „*s dovolením pana vrchního hejtmána a pana hejtmána panství smiřického*“ zastavil svou louku smiřickému sousedu Jiříku Pelikánovi za 55 kop grošů míšeňských složených v hotovosti. Ze zápisu je také zřejmé, že poplatky související se zastavenou loukou se zavázal hradit její nový držitel (v daném případě se jednalo o měsíční kontribuci 2 krejcarey a dále o svatojiřský a svatohavelský úrok po 6 krejcarech). Louka byla kromě toho zastavena s výhradou, že kdyby ji chtěl Václav Velc nebo pozdější držitelé jeho gruntu vyplatit, „*tehdy Jiřík Pelikán aneb budoucí držitelé její proti hotovému vydání a na jedenkrát vysázení těch 55 kop grošů míšeňských náležitě postoupiti a ke gruntu připojiti povinni budou.*“¹⁵⁴

Na základě patentu ze dne 1. listopadu 1781 o právu poddaných ke statkům směli zakoupení poddaní své statky volně užívat, zastavovat, prodávat nebo směňovat a zadlužovat až do dvou třetin jejich hodnoty. K zaznamenání dluhů na jejich nemovitosti smělo dojít jen tehdy, požádal-li o to věřitel. Důsledkem tohoto patentu a stejně datovaného patentu o zrušení nevolnictví bylo uvolnění hypotečního úvěru pro rustikál, což vedlo k zakládání zvláštních knih obligačních pro zápisy zástavních listin a knih kvitančních pro splácení zástav.

Zástavní právo mohlo být před vkladem zaznamenáno do knih prenotací a dlužník mohl (podle patentu č. 397 JGS ze dne 15. března 1785) podat do tří let a osmnácti neděl proti tomuto záznamu odpor. Pokud tak neučinil, nabyla prenotace úplné průkaznosti. Tento postup změnilo ustanovení § 439 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811, podle kterého nikoliv dlužník, ale věřitel byl povinen domáhat se do čtrnácti dnů od prenotace její změny ve vklad, jinak se prenotace rušila.

Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 upravoval zástavní právo v § 447 až § 470. Definoval jej jako věcné právo, které bylo věřiteli propůjčeno, aby z věci, nebude-li závazek v určený čas splněn, dosáhl uspokojení. Za zástavu mohla sloužit každá obchodovatelná věc; movitá věc se nazývala zástava ruční (zástava v užším smyslu), nemovitost hypotéka (zástava pozemková). Zástavní právo se obecně nabývalo hmotným

---

¹⁵³ AČ 24, č. 351

¹⁵⁴ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Číbuz, Bukovina, Hubíles, Skalice, fol. 2

odevzdáním, vkladem resp. soudním uložením listin, symbolickým odevzdáním nebo záznamem. Aby věřitel nabyl skutečně zástavního práva, musel svoji pohledávku, šlo-li o nemovitost, nechat vložit způsobem předepsaným pro nabývání vlastnictví k nemovitostem. Sám právní titul tak zakládal pouze obligační a nikoli věcné právo k věci. Podobně bylo upraveno i podzástavní právo, zastavení cizí věci, práva a závazky zástavního věřitele a zánik zástavního práva.

3.2.4. Výměnek a jiná věcná břemena

Věcná břemena jako omezení držitele nemovitosti můžeme rozdělit na věcná břemena pasivní a aktivní povahy.

Věcná břemena pasivní povahy (tzv. **služebnosti**) omezovala držitele v tom smyslu, že musel něco snášet nebo opomenout. V tomto smyslu hovoříme o služebnostech polních nebo domovních. Na vesnické poddanské usedlosti převažovaly **služebnosti polní**, konkrétně služebnost cesty (tato cesta měla sloužit například k převážení materiálu nebo pro udržování strouhy nebo vodovodu). Při služebnosti průhonu směl být v dovoleném místě hnán dobytek, nemohlo tu být ovšem užíváno vozů jako na běžné cestě. Typická byla také služebnost vody, objevovala se ale i služebnost plotu v polním terénu nebo břemeno hrází, které většinou souviselo s budováním rybníků u mlýnů (spočívalo v udržování hráze tak, aby neohrožovala sousední pole a aby mohla být ostatními užívána rovněž k dopravě). Pod **služebnosti domovní** můžeme zařadit například břemeno stavění plotu, služebnost vjezdu („brány“), průjezdu, studny nebo zední opěry.

Zajímavý příklad věcného břemene nalezneme v knize zápisů úřadu rychtářského a konšelského v Černilově. Roku 1644 povolil Matouš Frumr Martinu Mezleteckému vystavět plot až ke své chalupě, naproti tomu Mezletecký svolil, aby Frumr nebo jakýkoliv z jeho nástupců mohl za účelem opravy střechy umístit žebřík na Mezleteckého zahradě a aby skrze tuto zahradu svobodně procházel a vystavěný plot volně přelézal. Nechybí ani poznámka, že *„kdyby Martin Mezletecký bránil toho anebo kdyby se jinčí hospodář dostal na tu zahradu a tomu povoliti nechtěl, tedy Matouš Frumr anebo kdo by na tý chalupě byl, má tu svobodu ten plot posekat a sobě zase otevřít tak jako prve bylo.“*¹⁵⁵

---

¹⁵⁵ SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 32

Služebnost vjezdu („brány“) si v roce 1661 dohodli smiřičtí sousedé Štefan Vilinker, Martin Novohradský a Martin Pitr, kteří měli od vrchnosti pronajaty pozemky „Na Kopaninách“ a k průjezdu na ně potřebovali používat újezd držený jinými obyvateli města. Právo používat tento újezd jim bylo poskytnuto za podmínky, že Martin Pitr nechá postavit mostek před brankou k újezdu, „*aby se bahno nedělalo a oujezd aby tam volný mohl býti*“, a že všichni tři nechají k brance vyhotovit klíče se šroubem a zajistí rovněž jeho opakovaná vyhotovení, „*pokudž by nevědomě anebo nočním časem vytažen byl a k ztracení přišel*“.¹⁵⁶

Všeobecný zákoník občanský definuje v § 472 pojem služebnosti tak, že „*právem služebnosti jest vlastník zavázán, aby ku prospěchu jiné osoby vzhledem ku své věci něco trpěl nebo opomíjel. Je to věcné proti každému držiteli služebné věci účinné právo*“. Jestliže bylo právo služebnosti spojeno s držbou pozemku, jednalo se o pozemkovou služebnost, jinak o služebnost osobní. Pozemkové služebnosti předpokládaly dva držitele pozemků, z nichž jednomu (zavázanému) náležel služební statek a druhému (oprávněnému) statek panující. Stejně jako v dřívější době se rozeznávaly služebnosti polní a domovní, které zákoník dále specifikoval (právo okna, právo okapu, právo na svod dešťové vody, právo stezky, průhonu dobytka a vozové cesty, právo vodovodu, právo pastvy). Služebnost mohla být zakotvena ve smlouvě, poslední vůli, v právním výroku vydaném při rozdělení společných pozemků nebo nabytá vydržením. Podle ustanovení § 481 OZO bylo možno věcného práva služebnosti k věcem zapsaných ve veřejných knihách nabyt pouze zápisem do těchto knih. Ustanovení § 443 OZO jasně deklarovalo, že „*s vlastnictvím nemovitých věcí přejímána jsou také břemena na nich vážnoucí, ve veřejných knihách zaznamenaná... Jiné pohledávky a nároky, které má někdo vůči předešlému vlastníku, nepřecházejí na nového nabyvatele*“.

Věcná břemena aktivní povahy, představující povinnost pracovní nebo placení opakujících se částek, bývají nazývána také **břemena reálnými**. K. Adamová definuje reálné věcné břemeno jako povinnost, která vázne na věci ve prospěch jiného než jejího uživatele a spočívá v konání pro oprávněného a jeho právní nástupce každým uživatelem věci. Mezi reálná věcná břemena řadí robotní povinnost, naturální a peněžní poddanské povinnosti, manské povinnosti (ochrana života a zboží pána), věcné platy, desátky,

---

¹⁵⁶ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 342

výměnky a tzv. železný čili věčný dobytek.¹⁵⁷ Na tomto místě se budeme zabývat institucí výměnku, a dalším typům reálných břemen věnujeme některé z následujících kapitol.

Instituce **výměnku** měla zajistit oprávněnému výživu a jiné potřeby nebo dokonce menší oddělené hospodářství. Nejčastěji byl poskytován odcházejícímu hospodáři, někdy ale i jiným osobám, například hospodářovým sourozencům, zejména pokud již nebylo pravděpodobné, že by založili vlastní rodiny. Výměnkáři často obdrželi kus pole, který museli osívat buďto sami, nebo s pomocí nového hospodáře. Dále si vymíňovali seno, ovoce v zahradě nebo nějaký kus hovězího dobytka.

Výměnek tvořil podstatnou součást smlouvy o převodu usedlosti za života starého hospodáře a mohl mít formou úplatnou nebo bezplatnou. Na větších usedlostech se v případě vdovy poskytoval vedle dědického podílu, na menších většinou místo něj. Když roku 1669 vdova Magdalena Abrahamová předávala svou chalupu ve Smiřicích svému zeti Tomáši Stránskému, „*vejměnek v též chalupě sobě až do své smrti učinila, aby v ní svůj byt měla, a když on Tomáš Stránský tu chalupu přestavěti a rozšířiti dá, má jí při světnici nehrubou komůrku s malými kamnami dáti udělati. Item tři stromy slívový, které ona sobě vyhlídla, bez překážky má jich též až do smrti ovocem užívat.*“¹⁵⁸

Smlouvy o výměnek obsahovaly i řadu vedlejších ustanovení, například zrušovací klauzuli pro případ, že by jej nový hospodář řádně neplnil, slib hospodáře, že výměnkáři nebude ubližovat, ale i slib opačný, že se výměnkář bude chovat řádně vůči hospodáři nebo že mu bude pomáhat. Ke změně v obsahu výměnku docházelo například při neshodách, uzavření nového manželství nebo při odchodu z usedlosti.

Trvání výměnku se obvykle vymezilo smrtí výměnkáře nebo uzavřením nového sňatku. Zvláštním příkladem výměnku je výměnek dočasný, s nímž se setkáváme i na Smiřicku – při prodeji gruntu v Jasenné roku 1658 si odstupující Mandalena Antošová vymínila „*při tom gruntu zůstávati na tři léta.*“¹⁵⁹

Ze spisu barona Kressela z listopadu 1769 vyplývá, že odstupující hospodář si často vymíňoval nejlepší kus pole, ovocné zahrady nebo jednotlivé stromy, nejlepší kusy dobytka a ještě k tomu obilí, ovoce a peníze. Nového hospodáře vedle toho tížila ještě povinnost vyplácet podíly svým sourozencům, čímž se hned zpočátku oslaboval a nemohl se již zotavit. Proto se doporučovalo ponechat vrchnostem, aby o výměncích rozhodovaly

---

¹⁵⁷ Adamová, K.: Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století), s. 132

¹⁵⁸ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 13

¹⁵⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 118

samy. Ve stejné době bylo upozorňováno také na škodlivost příliš velkých selských výměnků. Proto byla obnovena starší nařízení o výměncích z let 1752 a 1753 a rozhodnutím o napravení dobříšských útisků (v květnu 1770) zakázáno přílišné drobení selských statků velikými výměnkami a vydávání zvláštních knihovních zápisů na ně.

O rok později pak bylo nařízeno „dobříšským“ patentem ze dne 24. května 1771, že nadále neměly být vůbec vymíňovány pozemky, ale jen dobytek a obilí.¹⁶⁰ Vliv tohoto patentu se projevil i v určování výměnků na smiřickém panství, jak nám dokládají tamní pozemkové knihy. Zatímco ještě před rokem 1771 pravidelně obsahovaly podrobné popisy polohy a rozlohy polí a luk, které si ponechali výměnkáři, už roku 1774 si vdova Kateřina Hojná z Černilova vymínila pouze bydlení ve světnici se synem, užívání komory a chléva, každoročně několik korců obilí a ovoce, mandelů slámy, centýřů sena, pytlů plev a klub lnu a konopí (pro skládání sena a slámy měla vyhrazený prostor na půdě a pro obilí místo za dveřmi na srubu). Dále mohla pást svůj dobytek s dobyt看em hospodáře, který své matce jezdil do mlýna a jeho manželka pro ni pekla chléb a vařila.¹⁶¹

V letech 1792 až 1833 byla vydána řada předpisů, které upravily poměry na výměncích tak, aby nebyl příliš zatížen hospodář.¹⁶²

3.2.5. Omezení sousedskými právy a sousedské spory

Držba poddanských nemovitostí byla omezována sousedskými právy a od nepaměti jí provázely spory mezi poddanými. Nejinak tomu bylo i na smiřickém panství.

Roku 1601 se stalo „s povolením pánův správcův“ dobrovolné porovnání mezi Řehákem a Janem Pátkem z Číbuze, které bylo zaznamenáno do pozemkové knihy čibuzské rychty. Sousedský spor o kousek louky u gruntu Jana Pátka byl tehdy vyřešen tak, že Jan Pátek od této louky upustil, naproti tomu však od Řeháka obdržel část jeho olšiny.

---

¹⁶⁰ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 337 a 339

¹⁶¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 311, První díl knihy nové gruntovní vsi Černilov, fol. 304n.

¹⁶² Sedláček, J.: Vývoj právních předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice 18. století, s. 129; guberniální nařízení ze dne 7. června 1792 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. I., s. 375), reskript ze dne 31. srpna 1753 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. I., s. 225), patent ze dne 12. května 1770 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. VI., s. 106), patent ze dne 24. května 1771 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. VI., s. 345), guberniální nařízení ze dne 30. listopadu 1794 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. IV., s. 598), dvorský dekret č. 247 JGS ze dne 7. srpna 1795, guberniální nařízení ze dne 3. října 1795 (Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze, sv. III., s. 126), dekret dvorské kanceláře č. 154 JGS ze dne 30. června 1829, dekret dvorské kanceláře č. 87 JGS ze dne 15. února 1833.

Každá ze stran se pak zavázala hradit nadále všechny poplatky spojené s těmito pozemky.¹⁶³

V roce 1644 se stala ve Smiřicích jablkem svárů řeka Labe, která se po protržení hráze vylévala z břehů a zaplavovala zahradu Václava Duchka. Duchek se tomu bránil vytvářením umělých zábran, voda však poté způsobovala škodu jeho sousedovi Jiříku Sovákovi. Ten požádal smiřické právo, aby „*dvě osoby právní k vyhlídnutí vyslány byly*“. Dva přízvaní obecní starší následně rozhodli spor tak, že Václav Duchek udělá na svých pozemcích řádné příkopy „*kdyby toho potřeba ukazovala, že by takový tok vody z Labe nenadále přišel*“. Jiřík Sovák se naproti tomu pod pokutou zavázal nečinit svému sousedovi zbytečné příkoří, pokud by v daném případě mohl „*tok vody takové neb deštivé*“ na své pozemky pustit.¹⁶⁴

Spornou záležitost se však smiřickým sousedům nepodařilo urovnat natrvalo a v roce 1695 došlo k obdobným rozepřím mezi jejich potomky. Alžběta Kroupová tehdy právu přednesla, jak měla rozvodněná Labe od starodávna svůj průtok přes sady tří jejích sousedů. Nyní se však jeden z nich, Pavel Finger, „*okolo plotu svého ohradil a vodě průchodu dáti nechce*“. Po dlouhých rozepřích, kdy se strany dovolávaly článků K 43 a L 6 práv městských,¹⁶⁵ bylo poručeno neohrazovat nižší místa před vyššími a udělat řádné příkopy. „*Přitom také se za spravedlivé uznává, aby sousedé okolo Labe bydlící břehy své tak nezvyšovali, aby skrze jejich nedbanlivost nižším gruntům škoda činěna nebyla, nýbrž láska a upřímnost sousedská mezi nimi vždy nalezena byla.*“¹⁶⁶

Podobným sporům se snažil zabraňovat i poddanský řád smiřického panství z roku 1707, podle kterého museli poddaní na svých pozemcích v příhodný čas „*náležitě*

---

¹⁶³ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4951, Gruntovní kniha rychta čibuzská (Čibuz, Skalice, Hubiles)

¹⁶⁴ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 208

¹⁶⁵ Článek K 43 Práv městských království českého stanovil, že „*ta služebnost na místa nižší se vztahuje, aby vodu tekoucí aneb dšťovou na grunty své přejímaly a jí průchodu a svobodného toku přes grunty své nahájily. Lečby ten, kdo v držení jest míst vyšších, zadržováním vody a potom náhlým pouštěním místům nižším škodil, aneb nečistoty na ně sháněl, a sám služebnosti své zle a na škodu jiných požívati chtěl.*“ Článek L 3 Práv městských stanovil, že „*Rozepře a odpor mezi sousedy o přehražování a svozování vody dšťové teház bývá, když voda dšťová ne přirozeným svým tokem jde, než na jiného obrácením jemu škodí. A protož náležitá věc jest a podle práva, aby jedenkaždý soused tak dům a grunt svůj opravoval a vzdělával, aby sousedu svému a gruntu jeho tím neškodil.*“ Podle článku L 6 Práv městských „*Všickni tokové dšťových i jiných vod, z gruntův jedněch na druhé odpady od starodávna svobodně majíce, při starobylém způsobu zůstaveni budíte. Však jimi jedni na druhé nečistot sháněti nemají.*“ Codex iuris bohemicus (ed. J. Jireček). Tomi IV, pars 3, s. 284, 289 a 290

¹⁶⁶ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 76 a 77

vyprázdnit a vycedit struhy a příkopy tak, aby se voda nevylívala a na gruntech škody nečinila.“¹⁶⁷

Roku 1655 došlo k rozepři mezi Jakubem Adamem Jírou (černilovským rychtářem a krčmářem) a děkanem Janem Františkem Vodičkou. Jakub Adam Jíra pravil, že jemu patří část hřbitovního valu a vozní cesta mezi jeho a farskými poli. Toho si však děkan nebyl vědom a pozval proto do Černilova osadníky náležející k záduší, aby „*vezmouce s sebou pamětníky staré, na cti své lidi dobře zachovalé, takovou cestu a jiné případnosti ... podle starodávných pamětí a svého dobrého svědomí bedlivě a spravedlivě prohlídnouti a vyšetřiti hleděti, komu by taková cesta vlastně a spravedlivě náležela.*“ Přizvaní „starožitní pamětníci“ se jednomyslně shodli na tom, že cesta i valy okolo hřbitova náleží záduší a Jakub Adam Jíra k nim nemá žádného práva. Následně mu „*mezníky vykázali a v ta místa dubové špalíky čtyři zakopané jsou, dělící roli jeho od zádušního. Z druhé pak strany mez společná vykázána a potud vyryta jest.*“ O dvacet let později došlo k obnovení těchto mezí tak, aby nedošlo ke křivdě jedné ani druhé straně.¹⁶⁸

Dlouhou dobu trval spor mezi smiřickým mlynářem Mikulášem Pitrem, bydlícím ve Smiřičkách, a jeho sousedem Danielem Hostinským. Ten postavil mezi sousedícími pozemky plot, který však pokryl šindelem způsobem, že okap na půl lokte zasahoval do mlynářova sadu. Poté, co se právo marně pokoušelo strany porovnat, se roku 1687 Daniel Hostinský sám rozhodl předělat okap tak, aby zasahoval pouze nad jeho sad, ale Mikuláš Pitr musel uřezat sněť svých štěpů, pokud hranici přesahovaly. Právo města Smiřic tuto jejich dohodu schválilo.¹⁶⁹

Černilovský kantor František Zemánek užíval 1 strych žitného pole, malou zahradu, a pronajatou zádušní louku pod lesem Kaltouzem. Roku 1722 došlo ke sporu mezi ním a Pavlem Juštou, držitelem sousedního pole. Kantor Zemánek svého souseda obvinil, že způsobil škodu jízdou přes zádušní louku, a pravil, „*že není hoden býti sousedem, že tak velikou škodu záduší na louce udělati dal*“. Spor se dostal před černilovské právo, kde Jušta pohaněl rychtáře i konšela a o kantorovi prohlásil, že utekl z vojny. Protože však nemohl své tvrzení dokázat, musel Zemánka „*před poctivým právem zase za dobrého člověka vyhlásiti*“.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ AČ 24, č. 351

¹⁶⁸ FA Černilov, Mach, J.: Z dějin farnosti černilovské

¹⁶⁹ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 272

¹⁷⁰ SOkA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 58; Kareš, M.: Zapomenutá historie černilovského školství (část druhá, 1713 – 1790), s. 19

Rozhodovat případné sousedské spory (zejména o urážky na cti, spory o meze a škody) bylo ve starších dobách především úkolem představených obce, tj. rychtáře a konšelů (ve Smiřicích primasa a obecních starších). Rychtáři a konšelé sice spravovali obec a zastupovali ji před vrchností, ale fakticky byly spíše orgánem vrchnosti, od níž byli také ustavováni. Proti rozhodnutí rychtáře a konšelů se sice sporné strany mohly odvolat k úředníkovi panství, ale pokud ten neshledal v rozsudku vady, mohl odvolatele za nedůvodně podané odvolání potrestat. Stejně tak mohlo vyvolat mstu úředníků odvolání poddaného proti rozhodnutí úředníka k vrchnosti.¹⁷¹

Na smiřickém panství museli roku 1707 smiřický primas i vesničtí rychtáři přísahat, že nebudou přehlížet nic, co by bylo na škodu vrchnosti nebo obci, budou tomu podle svých možností předcházet, „*různic všelijakých, vád, her, lání a zlořečení přetrhovati*“ a v případě potřeby se obrátí s žádostí o pomoc k hejtmanovi, kterému vše pravdivě vylicí. Podobně konšelé museli „*křivdu tupiti, neřády přetrhovati a jich nikomu mlčením nepomíjeti*.“¹⁷² Hned první z článků, které se na Smiřicku čítaly při každoročních vesnických soudech, hovořil k povinnosti představených obcí takto: „*Rychtáři, konšelé a jiní do povinnosti zvolení! Jest do vás ta naděje, že vedle přísah od vás vykonaných tak pokračovati, zlé rušiti, dobré zvelebovati, rozsudky spravedlivé činiti a těm, jenž vám k správě poručeni jsou, dobrým a příkladným životem předcházeti budete*.“¹⁷³

Podle ustanovení § 363 až § 365 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 mohlo být vlastnické právo vykonáváno jen v případě, že se tím „*ani nesahá v práva třetí osoby, ani nevystupuje z mezí zákony předepsaných k zachování a zvelebení obecného blaha*“. Vlastník nemovitosti mohl sousedovi zakázat, aby ho obtěžoval odpadními vodami, kouřem, plyny, teplem, zápachem, hřmotem, otřesy apod., pokud to převyšovalo míru obvyklou místním poměrům a podstatně ztěžovalo užívání pozemku v místě obvyklém. Pozemek nesměl být prohlouben tak, aby sousedova půda nebo stavení pozbyly náležité opory, ledaže se držitel pozemku postaral o jiné dostatečné upevnění.

---

¹⁷¹ Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 87

¹⁷² Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 23

¹⁷³ AČ 24, č. 351

3.3. Zcizování nemovitostí a jejich opuštění

3.3.1. Trhová smlouva, darování a směna

V pozemkových knihách se kupní smlouva pojmenovává výrazy „trh“, „prodej“ nebo „koupě“. Touto formou se přitom řešil nejen odprodej usedlosti cizí osobě, ale také převod usedlosti mezi příbuznými (nejčastěji převod na syna nebo zetě).

Zvláštní proces měl **prodej obecních pozemků pro vystavění staveb**. Roku 1706 za tím účelem požádal Matěj Sklenář o koupi kusu obecního pozemku před okny Veroniky Rozvařilové ve Smiřičkách. Žádost následně posoudili starší sousedé smiřičtí, kteří uvážili, „že to místo pusté jest a nejmenšího užitku obci nevydalo“ a že pokud na něm bude postaven domek, „aspoň něco kontribuce přibejvati bude“. Obec proto žádosti vyhověla a Matěji Sklenářovi pozemek dědičně prodala a udělila mu povolení k vystavění domku.¹⁷⁴ K omezování novostaveb obytných budov vrchností docházelo na smiřickém panství před návštěvou komisařů, provádějících revizi příznávacích fasí pro účely katastru. Aby vrchnost co nejvíce snížila berní odhad panství, odpověděla roku 1718 na žádost podruha Matěje Kryštofa o povolení ke stavbě domu v Černilově slovy, „že mu není možno vyhověti, dokud neskončí rektifikační vizitace na panství, pak se má znovu přihlásit“.¹⁷⁵

Pro vystavění chalup byly prodávány poddaným také **panské pozemky**. V pozemkových knihách se tak například můžeme setkat se zápisem z roku 1712, kdy „dle dekretu milostivé vrchnosti na poníženou žádost Martina Kobosa ... jest ve vsi Svinařích kousek místa od panského gruntu dýlky 27 loket a šířky 12 loket pro vystavění chaloupky vyjednáno.“ O čtyři roky dříve prodala vrchnost sousední panskou chalupu Janu Balcarovi s kouskem pole „na časy budoucí a věčné dle milostivého povolení paní hraběnky z Petingu a uznání a prošacování práva piletického.“¹⁷⁶ Původně nájemní chalupa v Libřicích byla roku 1710 dědičně prodána také Pavlovi Hojnému, a to na základě dekretu hraběte Františka Leopolda ze Šternberka, poručníka smiřického panství.¹⁷⁷ Roku 1721 vrchnost rozdělila panskou louku, náležející k maloskalickému dvoru, a prodala jednu polovinu Janu Tejvarovi a druhou panskému kováři Václavu Vodičkovi. Tomu byla již

¹⁷⁴ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 278

¹⁷⁵ Chalupa, A.: Panství Smiřice a jeho poddaní v polovině 17. století, s. 200

¹⁷⁶ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička, fol. 103n

¹⁷⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4973, Gruntovní kniha Libřice, Výrava, fol. 74

roku 1717 dědičně prodána také panská kovárna, a to na základě dekretu a nařízení hraběnky z Paaru a se souhlasem hejtmána, důchodního, polesného a rychtáře čibuzského, ruseckého a maloskalického. Zajímavé jsou také zápisy z let 1692, kdy byly ve Skaličce rozprodány mezi čtyři místní obyvatele chalupa, chlévy, maštale a světnička, náležející ke starému maloskalickému dvoru.¹⁷⁸

V pozemkových knihách se objevují i **důvody zcizování** jednotlivých nemovitostí. Tak roku 1602 Martin Krok prodal s povolením hejtmána po otci zděděnou zahradu v Holohlavech, „*aby takové dluhy splatiti a věřitele spokojiti mohl.*“¹⁷⁹ V roce 1648 koupil grunt v Jasenné Pavel Meyr od své sestry Mandaleny, která „*v těchto těžkých vojenských časech již dáleji nemohouce s to býti, aby týž statek obdržeti a spravovati mohla.*“¹⁸⁰ Roku 1689 prodal Mikuláš Bartoška svou chalupu ve Skalici „*pro nemožnost velikou, do kteréž skrze nešťastný oheň přišel.*“¹⁸¹ K prodeji někdy vedly také neshody s bývalým hospodářem: Jiřík Zeman z Ruseka po čtyřech letech prodal a postoupil svou chalupu zpět svému tchánovi, protože ji nadále nemohl držet „*pro nepokoj a roztržitost mezi výměnkářem mající*“,¹⁸² podobně roku 1657 koupila výměnkářka Kateřina Jelenová zpět grunt v Jasenné od Pavla Poláčka, s nímž se „*z jistých příčin o grunt porounati nemohla*“.¹⁸³

Smlouvy mezi poddanými se stávaly účinnými až závěrečným **vrchnostenským souhlasem**. Zcizení bez tohoto souhlasu bylo pokládáno za správní delikt, za nějž se ukládal převážně majetkový trest. V pozemkových knihách smiřického panství byl tento souhlas vyjádřen výslovně (roku 1633 Jan Čermák prodal chalupu v Černilově „*s vědomím práva*“, jinde byly uváděny formule „*s povolením práva*“ nebo „*s dovolením práva*“¹⁸⁴). Podle selského řádu smiřického panství z roku 1707 bylo poddaným zakázáno odprodávat

---

¹⁷⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička, fol. 127n

¹⁷⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 153

¹⁸⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 164

¹⁸¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Čibuz, Bukovina, Hubíles, Skalice, fol. 127

¹⁸² SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička, fol. 16

¹⁸³ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 20

¹⁸⁴ SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 6 a 7

pole, louky i „všelijaké případnosti“ bez povolení vrchnosti s upozorněním, že „*jestli by se toho kdo dopustil, ten přísně trestán bude.*“¹⁸⁵

Ještě v 15. století vrchnost zcizování nemovitostí nebránila, vyžadovala pouze případné dělení na pevné díly lánu (blíže viz kapitola 3.5.). Od 16. století sice můžeme pozorovat v jejím přístupu změnu, ale ani tehdy neobsahovaly vrchnostenské instrukce zákazy zcizování. Postupné omezování tohoto práva bylo motivováno především jejími hospodářskými zájmy.

O dispozici s majetkem na panstvích, kde proběhla raabizace, stanovila pravidla instrukce ze dne 15. března 1777. Vrchnosti sice zůstalo nad rozdělenou půdou *dominium directum*, ale poddaný s ní mohl se souhlasem vrchnosti volně nakládat při respektování všeobecně platných práv. Zakoupený pozemek směl zcizit a vrchnost nesměla svůj souhlas odepřít, ledaže by byl nový hospodář nespolehlivý. Obdržel-li však poddaný pozemek zadarmo, mohl ho zcizit až po deseti letech, pokud nedostal od vrchnosti zvláštní milost a svolení.¹⁸⁶

Patent ze dne 1. listopadu 1781 o právu poddaných ke statkům ustanovil, že zakoupení poddaní, kteří drželi své statky právem vlastnickým, mohli tyto statky, ovšem bez újmy vrchnostenských práv, podle vlastního uvážení užívat, zastavit, směnit i prodat. Podle ustanovení § 1140 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 nepotřebovali tito poddaní ke zcizení nemovitosti svolení vrchnosti, museli jí však oznámit nástupce, aby vrchnost posoudila, zda je schopný statek spravovat a zapravovat na něm váznoucí břemena.

Darování ze strany poddaného se dělo nejčastěji ve prospěch církevních institucí, kde převažovala forma odkazu, nebo ve prospěch příbuzných. Důvodem byly osobní sympatie i sociální důvody. Darování mohlo proběhnout formou snížení nebo úplné zrušení ročních splátek tržové ceny za postoupenou usedlost (zde se setkáváme také s výrazy „odpustiti“ nebo upustiti“), nebo formou zřeknutí se („vzdání se“) části dědického podílu. V pozemkových knihách se můžeme setkat také s darováním mezi poddaným a vrchností, vrchnost však často darovala nemovitosti hospodářsky méněcenné a poddaný naproti tomu nemovitosti předlužené, a to z důvodu, aby se vyhnul důsledkům neplnění povinností ze statku.

Podle § 938 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 bylo darování smlouvou, kterou se věc bezplatně přenechala jinému. Na podstatě darování neměnila nic

---

¹⁸⁵ AČ 24, č. 351

¹⁸⁶ Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 209

skutečnost, bylo-li učiněno „z uznalosti nebo hledíc k zásluhám obdařeného nebo jako zvláštní odměna téhož“. Smlouvy o darování byly neodvolatelné, ovšem s několika výjimkami, kterými byly: (i) nouze (pokud se dárci nedostávalo ani na nutnou výživu, byl oprávněn žádat na obdarovaném, nebyl-li tento sám ve stejné nouzi, ročně zákonné úroky z darované částky), (ii) hrubý nevděk (tím se rozumělo takové ublížení na těle, cti, svobodě nebo jmění dárce, že by bylo možno zakročit proti obdarovanému podle předpisů trestního práva), (iii) zkrácení povinné výživy (oprávněný mohl žádat, aby mu obdarovaný doplnil, čeho mu dárce nemohl plnit), (iv) újma povinnému dílu (zkrácený nepominutelný dědic mohl žádat na obdarovaném vydání daru na krytí schodku), (v) zkrácení věřitelů a (vi) narození dítěte dosud bezdětnému dárci po uzavření darovací smlouvy.

Přirozenou alternativou prodeje usedlostí byla jejich **směna**, nazývaná v pozemkových knihách nejběžněji „frajmarkem“ nebo „handlem“. Většinou se směňovaly nemovitosti přibližně stejné hodnoty s cílem sloučit sousední pozemky z důvodu lepšího obhospodařování nebo „pro vzdálenost a nepřiležitost cesty“.¹⁸⁷ V případě rozdílných hodnot nemovitostí byla jedna ze stran povinna zaplatit druhé částku v penězích, obilí, dobytku nebo převodem pohledávek.

Typický případ směny s doplatkem v penězích byl zaznamenán například roku 1752 v pozemkové knize Holohlav následovně: „*Jiří Sehnoutka majíce svou dědičnou louku pod jeden vozejk sena na Předních lukách ležící, takovou předstoupivše před knihy s Matějem Kotlantem zase za jednu louku U Seče řečenou též pod jeden vozejk sena zhandloval. Na kteroužto louku jemu on Matěj Kotlant 24 zlatých rýnských hotových peněz dobrovolně přidal.*“¹⁸⁸

Dvorským dekretem ze dne 2. dubna 1787 bylo zakázáno směňovat rustikální pozemky za panské bez svolení gubernia.¹⁸⁹ Ve Všeobecném občanském zákoníku z roku 1811 byla směna upravena v ustanovení § 1045 až § 1052 a definována jako smlouva, kterou se přenechává věc za jinou věc. Všeobecný zákoník občanský rozlišoval trhovou smlouvu od směny také podle toho, jak velkou část tvořila protihodnota: „*Zcizí-li se věc dílem za peníze, dílem za jinou věc, považuje se smlouva za kup nebo za směnu, podle toho, činí-li cena v penězích více nebo méně než obecná cena dané věci, při stejné ceně věci za kup*“ (§ 1055 OZO).

---

¹⁸⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy, fol. 106

¹⁸⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy, fol. 71

¹⁸⁹ AČ 25, s. 157

3.3.2. Trhová cena a její rozdělení

Obvyklou formou koupě bylo zaplacení určité sumy jako závdavku a následné doplácení po splátkách: „*Léta Páně 1656 14. dne Februari stala se smlouva celá a dokonalá, že jest Šimon Krám prodal svou chalupu Václavovi Krámovi, synu svému, za sumu 30 kop grošů míšeňských. Při Sv. Václavu v tomto roce 1656 položiti má 6 kop, potom každoročně při Sv. Václavu až do vyplacení té sumy po 4 kopách.*“¹⁹⁰ Závdavek i splátky se přednostně dělily mezi věřitele.

Závdavek bývá v pozemkových knihách označován také jako „summa závdaveční“, „závdavečné“ nebo „peníze závdavečné“ (německy *Anfrist, erste Wehrung* nebo *erste Gulden*). Závdavek byl první a obvykle největší částí trhové ceny a jeho zaplacení mělo povahu aktu utvrzujícího smlouvu (naproti tomu nezaplacení mohlo vést ke zrušení celé smlouvy). Mnohdy se však závdavek vůbec nedával a nízké byly závdavky na dominikální půdě nebo při převodu mezi příbuznými. Vedle placení závdavku v penězích se v pozemkových knihách můžeme setkat také s ekvivalentem závdavku spočívajícím v poskytnutí určité nemovitosti nebo se započtením závdavku (nejčastěji proti dědickému podílu nebo nákladu na vychování sirotků). Když roku 1601 kupoval Petr Matoušů zahradu v Čáslavkách, odevzdal prodávajícímu místo závdavku svou zahradu ve Smiřičkách.¹⁹¹

Splátky se v pozemkové knize označovaly termínem „gruntovní (purkrechtní) peníze“, „purkrecht“ nebo „vejrunky“ (německy *Wehrung, Nachzahlung* nebo *Nachfrist*). Od dluhů v užším smyslu (závazků z půjček apod.) se odlišovaly zejména tím, že dluhy bývaly většinou zatíženy úrokem, zatímco gruntovní peníze nikoliv.¹⁹² Zapisování splátek se stává od druhé poloviny 17. století jednou ze základních součástí knihovní agendy, která na některých panstvích patřila k základní náplni výročních soudů. Jako všeobecné pravidlo platilo, že gruntovní peníze se vyplácely až po splacení dluhů a že starší nároky byly uspokojovány dříve (při několikerém prodeji téhož statku se nejdříve platilo dědicům dřívějšího hospodáře).

Už Brtvín roku 1540 uváděl, že se splátky gruntovních peněz měly činit na obecném soudě nebo na posudku v přítomnosti úředníka a že přijetí splátek bylo stvrzováno jednak zápisem do gruntovních register („*kdo co komu a zač klade*“), jednak

¹⁹⁰ SOkA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 37

¹⁹¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky

¹⁹² Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 309

„rabušemi“.¹⁹³ Rabuše (*Rabüsch*) neboli vrubovka byla dřevěná hůlka, která se podélným rozštípením rozdělila na dvě poloviny, z nichž každá ze stran dostala po jedné. Při provádění záznamů byly k sobě oba díly hole přiloženy a přes oba veden zářez (vrub) například v podobě příčné čáry nebo ležatého křížku. Pro účely gruntovních splátek však byly častěji užívány tzv. „vruby skladité“, kdy se celková suma na vrubovky nejdříve vyznačila a po každé roční splátce byly vruby postupně sřezávány. Současně s tím byl proveden záznam do pozemkových knih. Vrubovky se postupovaly současně se statkem (F. Červinek upozorňuje i na skutečnost, že mohly být postoupeny také jiné osobě a měly tak rovněž povahu směnky¹⁹⁴). Po sřezání vrubů byla vrubovka obvykle zničena polámaním.¹⁹⁵ O používání vrubovek na trčkovských panstvích svědčí následující příběh. Marie Magdalena Trčková byla proslulá svou krutostí k poddaným. Když od nich požadovala složení účtů, naložili na vozy vruby a přijeli na opočenský zámek. Jan Rudolf Trčka z Lípy byl překvapen, když uviděl vozy s dřívím. Od poddaných prý obdržel toto vysvětlení: „*Milý pane Trčko, ta Vaše Manda od nás vždycky žádá počty, tak my Vám je tuto skládati chceme.*“ Hrabě se poté zasmál a dal „účty“ spálit.¹⁹⁶

Vlastní terminologii mělo také ukončení platby za nemovitost – v této souvislosti záznamy hovoří o „doplacení“ usedlosti, „dojetí“ nebo že hospodář „sedí v zaplaceném“.

3.3.3. Právo předkupní a právo zpětné koupě

Předkupní právo bylo vyhrazováno nejčastěji ve prospěch převodce pro případ, že nabyvatel bude chtít nemovitost zcizit. Řídké však nejsou ani případy, kdy byl oprávněným z předkupního práva určen některý z příslušníků rodiny (zvláště sirotci). V pozemkových knihách se setkáváme například s termíny „nabízení“, „pobízení“, „přední právo“ nebo „první právo“ a oprávněný se nazýval „předním kupcem“. Většinou bylo předkupní právo časově neomezeno a oprávněnému se nabízela koupě nemovitosti za cenu původního prodeje. Takřka pravidelně bylo sjednáváno pro prodávající v případě rozdělení

---

¹⁹³ AČ 22, s. 112n. – Jana Brtvína z Ploskovic Návod úředníkům panským o správě lidu poddaného; Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy, s. 25

¹⁹⁴ Červinek, F.: Jak rozumět platebnímu systému v registrech purkrechtních, s. 111.

¹⁹⁵ Blíže o vrubovkách viz např. Burian, V.: Vrubovky čili rabuše nebo Němec, I.: K historii vrubovek neboli rabuší

¹⁹⁶ Biener von Bienenberg, K. J.: Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen, II. díl (Hradec Králové), s. 197; Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl 2. (Hradecko), s. 53

nemovitosti, při prodeji nemovitosti původně zastavené¹⁹⁷ nebo při směně nemovitostí (zde se můžeme setkat také s právem přednostní směny, tj. právem na vzájemné navrácení původně vyměněných nemovitostí). Předkupní právo bylo často zřizováno nejen k nemovitosti samé, ale také k pohledávce na nemovitosti.

Roku 1616 odkázal Valentin Slezák své manželce Mandaleně zahradu v Jasenné s předkupním právem ve prospěch jeho syna: „*Jestliže by jí kdy na prodej byla, tehdy předně má na ni pobídnouti Jana, syna nebožtíka manžela svého; pakli by ji koupiti nechtěl, tehdy bude jí moci, komu by se jí koliv líbilo, prodati.*“¹⁹⁸

O okolnostech vedoucích pozbytí předkupního práva svědčí záznam z pozemkové knihy Holohlav. Roku 1771 na vrchnostenské kanceláři přihlásila Kateřina Jonšová, že jí svědčí na otcovském statku právo přední koupě před cizím kupcem. Protože se pak ale nepřihlásila do 14 dnů ode dne, kdy se měla gruntu ujmout, „*takového tehdy práva sebe na budoucí časy se zbavila.*“¹⁹⁹

Když roku 1797 prodával černilovský krčmář Jan Ladr od svého gruntu masný krám Janu Adamírovi, vyhradil si vedle předkupního práva také zákaz přemístění masného krámu na jiné místo a pravidelné zásobování hovězím masem (3 libry každou neděli, po 4 librách o velikonočních, svatodušních a vánočních svátcích, 10 liber při pouti sv. Štěpána a 20 liber během černilovského posvícení).²⁰⁰

Výhradu předkupního práva upravoval Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 v ustanoveních § 1072 až § 1079. Předkupní právo měl podle těchto ustanovení ten, kdo prodal věc s výhradou, že mu bude kupující povinen nabídnout výkup, pokud by chtěl věc prodat třetí osobě. Toto právo mohlo být sjednáno jako právo osobní nebo právo věcné, vznikající zápisem do pozemkových knih. Pokud jej oprávněný neuplatnil do třiceti dnů po nabídce nemovitosti ke koupi, došlo k jeho zániku (zákoník vylučoval jakýkoliv jeho převod).

Právo zpětné koupě naproti tomu spočívalo v tom, že si prodávající vymínit koupit prodanou nemovitost zase zpět. Ani toto právo nebylo často časově omezeno, vyskytuje se však i lhůta jednoho roku, několika let nebo po dobu života prodávajícího.

---

¹⁹⁷ Podle poddanského řádu mšeckého panství z roku 1709 jestliže měl někdo na cizím statku nějakou pohledávku, např. kus pole, a chtěl ji prodat, měl předkupní právo vždy ten, kdo právě statek drží, ale jen do 1/3 nebo 1/4. Zbytek měla právo koupit vrchnost buď pro sebe, nebo pro místní chudé, tj. špitál. (Linhart, K.: Dědické řády poddanské na panství mšeckém z roku 1709, s. 142)

¹⁹⁸ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 61

¹⁹⁹ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy, fol. 92

²⁰⁰ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 312, Kniha nová gruntovní vsi Černilov, fol. 1158; Kareš, M.: Po stopách černilovské krčmy (část první, 1392 – 1825), s. 19

Motivem pro vymínění práva zpětné koupě byla zejména u dílčích polností finanční nouze, kdy si prodávající zajišťoval možnost zpětného převodu pro případ, že by se jeho hospodářská situace zlepšila nebo že by se zlepšila hospodářská situace jeho dětí (například v důsledku sňatku). Doloženy však jsou i případy, kdy bylo právo zpětné koupě vymíňováno čistě ze spekulacních důvodů pro případ, že by se prodávajícímu v budoucnu naskytl výhodnější obchod.

Ve Všeobecném zákoníku občanském z roku 1811 byl prodej s výhradou zpětné koupě upraven v ustanoveních § 1068 až § 1070. Právo zpětné koupě bylo definováno jako právo prodávajícího prodanou věc zase vyplatit. Bylo-li mu toto právo poskytnuto bez dalšího, mohl požadovat vrácení věci od kupujícího oproti vrácení kupní ceny s tím, že *„obapolné užitky mezitím z peněz a věci docílené se vzájemně vyrovnají.“* Pokud kupující v mezidobí hodnotu koupené věci zvýšil nebo vynaložil značné náklady na její zachování, příslušela mu náhrada jako poctivému držiteli. Naproti tomu odpovídal za to, pokud se jeho zaviněním hodnota věci snížila nebo došlo ke zmaření jejího vrácení. Výhrada práva zpětné koupě se týkala jen nemovitých věcí a příslušela prodávajícímu doživotně. Právo samo bylo nepřevoditelné, pokud však došlo k jeho vložení do pozemkových knih, mohl prodávající požadovat odkoupení věci i od jejího pozdějšího majitele. Na obdobném principu byla uplatňována tzv. výhrada zpětného prodeje (§ 1071 OZO), tj. právo kupujícího prodat věc zpět prodávajícímu. Všeobecný zákoník občanský znal dále instituty koupě na zkoušku (§ 1080 až § 1082) nebo prodeje s výhradou lepšího kupce (§ 1083 až § 1085).

3.3.4. Právo opustit nemovitost

K zajímavým aspektům právního postavení poddaného patří otázka opuštění poddanské nemovitosti, které většinou provázal i útěk poddaného z panství. Problém zbíhání poddaných byl starobylý, jak dokazuje skutečnost, že už roku 1222 přikázal Přemysl Otakar I. správcům královských statků a všem ostatním laickým osobám, aby do svých služeb nepřijímali takové poddané, kteří utekli z církevních statků. Panovníci se naproti tomu ve 13. století snažili podporovat odchody poddaných z venkova do nově zakládaných měst.²⁰¹

---

²⁰¹ Roku 1265 nařídil Přemysl Otakar II. vrchnostem, aby nebránily těm, kteří se chtěli usadit v městě Žatci. Podobně také privilegium Václava II., vydané roku 1291 pro moravské město Litovel.

Neosedlí (tj. čeled' a pacholci) byli považováni za zběhlé pouze tehdy, když od svého chlebodárcce odešli dříve, než jak se zavázali smlouvou.²⁰² Pro kontrolu pohybu vydávali vrchnosti uvolněným pracovníkům průvodní listy.²⁰³ Naproti tomu osedlý poddaný byl považován za zběhlého tehdy, pokud panství opustil bez povolení k odchodu („list výhostní“ nebo „list fedrovní“) a zanechal zde svůj nemovitý majetek.²⁰⁴

V listopadu 1453 se český sněm usnesl, „*aby žádný žádnému čeledi neodluzoval ani ji proti vůli jeho přechovával, ani lidí ouročních ani služebných, leč by se řádně vyhostili aneb pánův svých slušně odbyli.*“²⁰⁵ Toto ustanovení obnovil později sněm roku 1479, který zdůraznil povinnost vracet poddané svým vrchnostem (značná pokuta 50 kop grošů českých ve prospěch královské komory pak hrozila těm, kteří by do svých služeb přijali zběhlého čeledína a bránili by jeho vrácení původnímu chlebodárci)²⁰⁶. V následujících letech počet vydaných opatření proti přechovávání zběhlých cizopanských poddaných narůstal a šlechta si vynucovala stále vyšší pokuty.²⁰⁷ Roku 1547 nařídil český sněm, aby nikdo nepřijímal čeled' bez listu fedrovního a za porušení tohoto zákazu hrozila stavovským osobám pokuta 5 kop grošů českých a „lidu sedlskému“ pokuta 2 kop českých grošů nebo 4 neděle vězení.²⁰⁸ Nutnost zabránit útěkům však vedla sněm také k vydávání různých amnestijních opatření pro zběhlé – roku 1547 zaručil poddaným beztrestnost, pokud se vrátili ve lhůtě tří měsíců, roku 1585 pak byla tato lhůta prodloužena na 10 měsíců.²⁰⁹ Podmínkou amnestie bylo, že se tyto poddaní nedopustili žádného jiného zločinu.

K udržení poddaných u vrchnosti a proti jejich nedovolenému odchodu jsou namířeny i články 291, 292 a 293 Vladislavského zřízení zemského z roku 1500. Čeled' a lidé zběhlí z dědin neměli být bráni pod ochranu cizích vrchností, ale měli být bez odporu

---

²⁰² Ještě čelední řád z roku 1782 označoval opuštění hospodáře a zaměstnavatele před uplynutím smluvně dohodnuté lhůty za zběhnutí a takový čeledín mohl být podle okolností potrestán také vězením nebo prací v poutech. Přechovávác zběhlého čeledína měl „*nejenom hospodárovi tudy způsobenou škodu a outraty nahraditi, nýbrž i také s třídením arremstem při vodě a chlebu potrestán býti.*“ AČ 25, s. 38 – 39

²⁰³ Soukup, L.: Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách, s. 241

²⁰⁴ Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století), s. 164

²⁰⁵ AČ 4, s. 422 a AČ 22, s. 12

²⁰⁶ AČ 4, s. 496n., AČ 22, s. 30

²⁰⁷ Blíže viz Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století), s. 168n. nebo Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 100n.

²⁰⁸ Tato pokuta byla českým sněmem roku 1549 zvýšena na 10 kop pro osoby stavovské a 3 kopy pro sedláky, roku 1554 na 15 kop a 3 kopy, roku 1557 na 15 kop a 5 kop, roku 1575 na 25 kop a 5 kop (nebo 12 neděl vězení pro poddané), roku 1585 na 50 kop a 10 kop (nebo půl roku vězení), roku 1610 snížena na 25 kop a 10 kop. Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. Díl II. (1546 – 1557), s. 524 a 598

²⁰⁹ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. Díl II. (1546 – 1557), s. 524; Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. Díl VI. (1581 – 1585), s. 571

vydání původnímu pánovi. Podle článku 291 Vladislavského zřízení zemského měla být ochrana uprchlíka spočívající ve vydání nepravého průvodního listu, v umožnění dalšího útěku nebo v nevydání poddaného trestána pokutou ve výši 10 až 20 hřiven stříbra. Původní vrchnosti měli být vraceni i poddaní, kteří se usazovali ve městech, nebo selské ženy provdané na jiné grunty bez svolení vrchnosti. Nucený návrat se však nevztahoval na ty, kteří byli pronásledováni pro svá náboženská přesvědčení: „...těch lidí, kteřížby pro wieru byli wyhnáni, těch nemá vydáváno býti.“²¹⁰ Trestněprávní aspekt, tj. potrestání zběhlých poddaných, byl ponechán na vrchnosti.²¹¹ Redakce zemského zřízení z let 1530, 1549 a 1564 stanovila pro nevydání zběhlých poddaných pokutu 20 hřiven stříbra resp. od roku 1549 20 kop grošů českých.²¹²

Roku 1610 stanovil sněm těžké pokuty kněžím, kteří by „lidí poddané cizopanské obojího pohlaví, utíkající od svých pánův ze služeb a s gruntů bez vůle a vědomí vrchnosti jich, k manželství oddávali.“²¹³

V době předbělohorské utíkali převážně neosedlí poddaní, selská čeleď a nádeníci. Zbíhání usedlých začalo nabývat na početnosti až v dobách třicetileté války. Obnovené zřízení české z roku 1627 i moravské z roku 1628 stanoví zákaz přijímání cizopanského podaného bez fedrovního listu. Obě tato zemská zřízení stanovila za nerespektování tohoto zákazu pokutu 25 kop grošů českých pro osoby stavovské a 10 kop pro poddané (polovina této pokuty měla připadnout vrchnosti zběhlého poddaného a polovina tomu, kdo o takovém poddaném podal informaci).²¹⁴ Patentem z roku 1650 byla v Čechách pokuta zdvojnásobena na 100 kop míšeňských grošů pro osoby stavovské a 40 kop pro poddané s tím, že vrchnost se mohla zaplacení pokuty domáhat soudně. Císaři Ferdinandovi III. tehdy došla zpráva, „*kerak v dotčeném království našem Českém rozdílných vrchností a obyvatelův země lidé poddaní na gruntech jich s manželkami, dítkami, jinším jměním svým odcházejí, na jiné cizí grunty se osazují a tam od vrchností týchž cizích gruntů proti patrnému zřízení našemu zemskému, v něm vyměřené pokuty se neoslejhajíce, na velikou škodu a záhubu pravých a dědičných vrchností jich, svývolně, bez listů vejhostních neb fedrovních přijímání, zdržování a přechovávání jsou.*“²¹⁵

---

²¹⁰ AČ 5, s. 144

²¹¹ Soukup, L.: Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách, s. 240

²¹² Codex iuris bohemicus (ed. H. Jireček). Tomi IV, pars 1, s. 58, 261, 264 – 265, 565 – 567; AČ 22, s. 140 – 141)

²¹³ AČ 22, č. 176

²¹⁴ Codex iuris bohemicus (ed. H. Jireček). Tomi V, pars 2, s. 456n a pars 3, s. 359, AČ 23, s. 4

²¹⁵ AČ 23, č. 226

Útěkem poddaného vrchnost ztrácela pracovní síly, proto si jej často už při přejímání nemovitosti zavazovala slibem, že neopustí panství nebo že bude v nemovitosti bydlet (tato skutečnost byla zapisovaná také do pozemkových knih). V poddanském řádu smiřického panství z roku 1707 pak bylo stanoveno, že „*lidí cizopanských bez listu fედrovního neb povolení od vrchnosti jeho majícího ať žádný do služby ani do podružství nepřijímá, pro uvarování pokuty sněmem a právy vyměřené; podobným také způsobem povalečův, škůdcův zemských, zlodějův, lidí u víře podezřelých, osob ženských neřádně se chovajících a jiných těm podobných žádný přechovávati nemá, nýbrž takové nepoddané lidi ven z panství puzení, poddaní pak na kancelář dostavování býti mají.*“²¹⁶

Výši poplatku za výhost určovala na jednotlivých panstvích vrchnost. Až akcidenční patent č. 2069 ze dne 15. května 1779 stanovil jednotný poplatek ve výši 30 kr.²¹⁷

Druhý bod patentu Josefa II. z 1. listopadu 1781 o zrušení nevolnictví přiznal poddaným právo „*z panství se odstěhovati a někde jinde v zemi se usaditi a službu hledati.*“ Museli si ale vyžádat od vrchnosti bezplatné vydání propouštěcího listu, jehož účelem bylo zachovat přehled poddaných schopných vojenské povinnosti.²¹⁸

Ustanovení o stěhovací svobodě poddaných bylo rozšířeno zvláštním patentem č. 396 JGS ze dne 14. března 1785, který umožňoval obecně každému poddanému, aby se přestěhoval do kterékoliv z dědičných zemí českých a rakouských nebo do Haliče, aniž musel vrchnosti nebo státu cokoli platit. Jen pokud by se poddaný stěhoval do místa ležícího mimo obvod těchto zemí, připouštělo se vybírání odchodného vrchnostmi, jestliže k tomu byly oprávněny smlouvou nebo dávnou zvyklostí. Poplatek v takovém případě vybíral rovněž stát.²¹⁹ Nařízení gubernia ze dne 11. dubna 1799 potvrdilo, že vydávání výhostních (propouštěcích) listů za účelem vystěhování z panství bylo osvobozeno od poplatku.²²⁰

Pro raabizované statky stanovil už patent ze dne 1. března 1777 pravidlo, že poddaný nemůže svůj grunt opustit, dokud za sebe neopatří vhodného nástupce.²²¹ Dvorským dekretem ze dne 21. listopadu 1785 byla vyhlášena tato povinnost rovněž pro poddaného sedláka na jiných panstvích s tím, že při opuštění neosazeného statku jej může

---

²¹⁶ AČ 24, č. 351

²¹⁷ AČ 24, s. 546

²¹⁸ AČ 25, s. 26

²¹⁹ AČ 25, s. 95 – 99

²²⁰ AČ 25, s. 417

²²¹ AČ 24, s. 524n; Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 141

vrchnost přimět k návratu a potrestat pro neposlušnost.²²² Poddaný musel také předložit svému dosavadnímu pánu prohlášení nové vrchnosti o tom, že jej chtěla přijmout.

Důvody útěků poddaných byly rozmanité. Na sklonku 15. století zdůrazňoval známý právník Viktorin Kornel ze Všehrd především hospodářskou a sociální situaci: „*lidé chudí těžké a bezprávné roboty dělají a robotovají jim musie, proti všie i božské i lidské, křesťanské i světské spravedlnosti ... tak že lidé, takového obtieženie nového a nemilostivého snášeti nemohúce, někdy z gruntův svých, statky své opustiece, utiekají a útekúce v zlodějstvie, v mordy, v žhářstvie a v jiná zločinstva se dávají*“.²²³ Příčinami byly nadměrná zadluženost poddaného nebo zchátralost usedlosti, na jejíž opravu poddaný neměl prostředky, jindy to byla živelní katastrofa (požár gruntu nebo zničení úrody) nebo válečné zpusťování, které poddaného přiměly k odchodu. Vedle sociálních důvodů se můžeme setkat také s manželskými neshodami (roku 1652 prodávala grunt v Jasenné Mariana Jungmanová, od níž manžel zběhl²²⁴), přáním po životě ve městě, útěky před spravedlností a B. Šindelář rovněž květnatě popisuje, že mezi poddanými nechybělo ani „*podivných toulavých jedinců, lidí dobrodružné povahy, jimž jejich neklidná krev nikde nedopřávala stání a kteří se dovedli po všech koutech světa honit, neuznávají nad sebou žádné vrchnosti a žádných omezení*“.²²⁵ Od dob husitských se k těmto důvodům přidávají důvody náboženské, které se staly nejčastějšími příčinami odchodů poddaných také v období po Bílé hoře.

Tedy již můžeme pro přiblížení okolností zbíhání poddaných vycházet také ze zápisů v pozemkových knihách. Na smiřickém panství bylo pro poddaného zbíhání z usedlosti velmi častým východiskem při řešení konfliktů s vrchností nebo církví a pozemkové knihy jsou toho jasným dokladem. Většinou je v nich uveden rok a někdy i přesné datum, kdy hospodář utekl, nebo čas, po který byl grunt pustý. Pro dokreslení právního poměru poddaného je však nejpodstatnější uvedení důvodu opuštění nemovitosti nebo způsob naložení s majetkem, pohledávkami a dluhy hospodářů po jejich útěku nebo po případném návratu. Obdobně jako na sousedním pardubickém panství²²⁶ se i poddaný na Smiřicku snažil, pokud mohl, některé věci rozprodat (obvykle v zimě, aby nebudil podezření) a utíkal převážně v prvním čtvrtletí, před jarním setím.

---

²²² AČ 25, č. 607; Rieger, B.: Poměry poddanské a urbánní, s. 504

²²³ Codex iuris bohemicus (ed. H. Jireček). Tomi III, pars 3, s. 168 - 169

²²⁴ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples, Jasenná, fol. 19

²²⁵ Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století), s. 165

²²⁶ Toegel, M.: Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století, s. 219

V druhé polovině 17. století se situace změnila a poddaní zbíhali ze svých gruntů „pro bídu“ nebo „pro nemožnost“, způsobenou zejména zvýšeným berním zatížením, většinou však z náboženských důvodů. Roku 1652 Bartoloměj Koníř z Plesu „uševši z toho gruntu pro náboženství, zapomenul se nad vrchností svou“.²²⁷ B. Šindelář uvádí, že z východních Čech utíkali poddaní nejčastěji na Moravu, kde nahrazovali úbytky poddaných, uprchlých do okolních zemí. Vrchnosti v Čechách se téměř po celou druhou polovinu 17. století pouze s nepatrným úspěchem dožadovaly u Moravanů vrácení svých poddanských zběhů.²²⁸

Za vlády Karla VI. se počet zběhlých poddaných zvýšil v souvislosti s novou vlnou protireformace. Roku 1717 například zběhl „pro víru“ Balcar Lhotský z Plesu společně s manželkou, matkou a dětmi a po sobě zanechal pustou chalupu, dvě malá telata a dluhy. Vrchnost poté prodala živnost jeho strýci Václavu Vlčkovi, za něhož se však museli zaručit tři sousedé z Plesu, „že dobrým hospodářem bude a z panství nezběhne“.²²⁹ Podobně Jan Jech z Černilova „zapomenouce se nad svou vírou a vrchnosti milostivé zavázanou poddaností, s manželkou a 3 dětmi svejmi, se vším nábytkem a dobytkem z panství a mezi Lutriany zběhl, a tudy gruntu svého a jiný vši pozůstalosti se jest zbavil.“²³⁰

Po vypuknutí války o dědictví rakouské roku 1740 čekali čeští tajní evangelíci na zásah pruského krále Fridricha II., který jim nabídl náboženskou svobodu v zabraném Slezsku a založení českých exulantských kolonií s vlastními kostely a školami. Emigranti se měli vystěhovat svobodně pod ochranou pruského vojska a byly jim vydávány pasy jako pro pruské rekruty. Po odchodu řady poddaných ze smiřického panství se vrchnost snažila na opuštěné usedlosti dosadit co nejlepšího kupce, což je zřejmá například ze zápisu o útěku Mikuláše Bukovského z Lejšovky, který roku 1742 spolu s manželkou, dětmi, bratrem a sestrou „z panství do Slezska pro víru ušel, chalupu tu ale spustlou a beze všeho přídavku po sobě zanechal, odkudž vrchnostenský kancelář takovou skrze lejšovský právo

---

²²⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4985, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 68

²²⁸ Po moravských krajích se tehdy pohyboval značný počet zplnomocněnců vrchností z Čech, kteří pátrali po poddanských utečencích z českých panství. Naráželi na nezáměr, někde dokonce na fyzický odpor, a práci jim komplikovala rovněž skutečnost, že utečenci si ve svém novém působišti často měnili svá jména a příjmení; Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století), s. 219n; Šindelář, B.: Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce; Formulář pasu určeného pro posla k vypátrání zběhlých poddaných byl otištěn v AČ 23, s. 242, podobný pas z roku 1772 v AČ 24, s. 448

²²⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4987, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), fol. 587

²³⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 311, První díl knihy nové gruntovní vsi Černilov, fol. 84

*prošacovati dal, následovně Janovi Binarovi jakož nejlepšímu kupci k dědičnému užívání odprodal.*²³¹

Příčinou zběhnutí se stával také strach z potrestání za účast v selských rebeliích zejména v letech 1680 a 1775. V archivu se dochoval rovněž podrobný popis zběhlých, který měl pomoci jejich dopadení: Václav Jušta z Černilova, který zběhl do Slezska po povstání roku 1775, byl „*střední, podsadité postavy, chodil poněkud ohnutý, měl černé vlasy a poněkud tmavé oči, podlouhlý tmavý obličej, zahnutý a špičatý nos, vzdorovitý pohled, díval se stále jen pod sebe, mluvil česky, ve všední dny nosíval režnou kazajku (kytli), zelený lajblík (tričko), žluté kožené kalhoty a nejraději chodil ve vysokých hranatých botách, měl zelenou soukennou čepici. O nedělích nosíval třírohý klobouk, zelený kabát a lajblík bez kapes, úzké žluté kalhoty, bílé punčochy a boty z teletiny se žlutými přezkami.*“²³²

3.4. Dědické právo k nemovitosti

Dědické právo poddaných bylo zpočátku upravováno výhradně vrchnostmi, které nebyly omezovány obecně platnými předpisy. V případě dědického podílu rozlišují někteří autoři **podíl povahy dobrovolné a nedobrovolné**.²³³ K dobrovolné modifikaci dědického podílu docházelo jednak ze strany zůstavitele (právo posledního porřízení), jednak ze strany dědiců (dědická dohoda). Nedobrovolné modifikace dědického podílu přesahovaly rámec vlastního dědického práva, neboť se v nich výrazně odrážel poměr vrchnosti a poddaných (zejména v dále specifikovaném odúmrtním právu).

S dědickým právem souvisely i dříve zmíněný institut **vybytí** (poskytnutí určité majetkové hodnoty místo pozdějšího dědického podílu), **zřeknutí** (dobrovolné upuštění od nároku, což bylo většinou projevem soudržnosti rodiny) nebo **vydědění** (důvodem bylo mravně závadné chování budoucího dědice vůči zůstaviteli, ale i vdavky proti vůli rodiče).

---

²³¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4965, Kniha nová gruntovní Lejšovka, fol. 264

²³² Bouza, E.: Popisy zběhlých poddaných z r. 1775, s. 209 – 216; Hraše, J. K.: Popis poddaných z kraje Královéhradeckého, kteří se povstání selského r. 1775 byli zúčastnili a do ciziny utekli, s. 517

²³³ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 456

3.4.1. Testamentární posloupnost

Právo posledního pořizování bylo důležitým právem poddaných, získaným často v tuhých bojích s feudály. **Závět'** se v pozemkových knihách označovala například jako „kšaft“, „pořízení“ nebo „poručení“. Už v nejstarších dobách bylo poslední pořizené často vázáno na slušné chování vůči zůstaviteli. Samozřejmostí byla možnost změny závěti nebo zásada, že pozdější závět' ruší starší – i tato ustanovení byla do pozemkových knih zapisována.

Testamentární úprava dědického práva většinou sledovala model obyčejového práva, který pozměňovala jen zřídka. V pozemkových knihách se často setkáváme s posledním pořizením jen ve prospěch jediného dítěte nebo jeho partnera. Naproti tomu ve prospěch vzdálenějších příbuzných pořizoval hospodář většinou jen v nedostatku bližších příbuzných a ve prospěch cizích osob jen nevelké sumy. V různých obdobích byly ovšem časté závěti ve prospěch záduší resp. církve.

Pokud zůstavitel ve své závěti ustanovil dědice usedlosti, určil někdy také její cenu pro účely výplaty ostatních dědiců. Do doby Marie Terezie se zřejmě častěji vyskytovalo ustanovení nejmladšího syna, nebylo však pravidlem. Usedlost mohla být na základě závěti rovněž prozatímně postupována jinému staršímu příbuznému (obvykle matce nebo staršímu sourozenci), který ji měl spravovat do dospělosti pravého dědice. Pokud byla usedlost odkázána manželce zůstavitele, stávala se „mocnou hospodyní“ Závět' někdy obsahovala i zvláštní nařizení pro případ neshody mezi matkou a dětmi.

Jiný význam měl tzv. **odkaz**, tedy nadlepení dědického dílu některému z dědiců (typicky vybytému příbuznému nebo manželce) nebo odkaz vnoučatům, který byl nejběžnější. V Jasenné se setkáváme roku 1616 s případem, že Valentin Slezák odkázal své manželce Mandaleně zahradu „*mimo podíl, který na statku jeho míti má, aby ji dědičně užívala*“.²³⁴ Roku 1724 prodala Kateřina Součková z Bukoviny kus zahrady pro vystavění chalupy svému synu „*vedle odkazu nebožtíka manžela jejího*“ a protože její syn „*na zrak nedostatečný byl*“.²³⁵ Méně časté jsou odkazy nepokrevným osobám, například jako odměna za vyživování do smrti nebo účelově určený odkaz k zajištění konání mší. V různých krajích byla hojně obdařována také církev, méně však na Smiřicku s velkým zastoupením tajných protestantů.

²³⁴ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 61

²³⁵ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Číbus, Bukovina, Hubíles, Skalice, fol. 56

Se zmínkami o kšaftech poddaných na smiřickém panství se v pozemkových knihách setkáváme už v 16. století (např. kšaft majitele krčmy v Černožicích z roku 1594²³⁶). Významné však bylo zejména rozhodnutí Jana Rudolfa Trčky z Lípy, který dne 7. ledna 1613 vyhověl žádosti rychtářů a konšelů ze Smiřic i okolních obcí a dovolil svým poddaným obojího pohlaví „*od datum tohoto listu o svém statku a jmění kšaftovati*“, a to buďto ve prospěch svých příbuzných, nebo kohokoliv jiného, pokud ovšem bydlel v některé z obcí náležejících k trčkovským panstvím.²³⁷

Záznam o obsahu jednoho z nejstarších kšaftů, který zachycoval i institut vydědění, se dochoval v pozemkové knize Černožic. Roku 1640 vdova Samečková „*kšaft oustní před rychtářem Černým toho času a Janem Dvořáčkem učinila takovej, že synu svému Duchoslavovi zahradu poroučí, však tak, aby Anně, sestře své, z ní 15 kop míšeňských grošů vydal. Janovi pak druhému synu jakožto neposlušnému nic nekšaftovala, nýbrž jeho od této zahrady a všelijaké pozůstalosti odstrčila a odloučila.*“ Do černožické pozemkové knihy byl roku 1680 vtělen také velice podrobný kšaft výměnkářky Anny Špatenkové, která odkázala většinu svého majetku záduší černilovskému, čibuzskému nebo holohlavskému. Za sepisování kšaftu a rozdělení sirotek bylo následně vyplaceno vrchnostenské kanceláři 1 zlatý a 10 krejcarů.²³⁸

Na Smiřicku se tedy institut závěti rozvinul daleko dříve než na některých jiných panstvích v Čechách. Ještě v patentu o zrušení nevolnictví z roku 1781 totiž nebylo právo pořizovat o svém statku pro případ smrti výslovně uvedeno, spíše se vyvinulo jako přirozený následek tereziánských a josefínských reforem. V některých patentech, dvorských dekretech a jiných předpisech z doby Josefa II. se však již toto právo poddaných předpokládalo.²³⁹ Patent č. 152 JGS ze dne 26. května 1791 již výslovně v ustanovení § 5 uváděl, že otec může určit, které z jeho dětí má po něm převzít usedlost.

Podle § 1128 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 mohl poddaný svůj podíl „*zastavit a zcizit mezi živými nebo posledním pořízením*“. Ustanovení § 552 OZO uvádí, že posledním pořízením zůstavitel „*zůstavuje jedné nebo několika osobám pro případ smrti odvolatelně svoje jmění nebo jen část*“. Odkazem (legátem) byl naproti tomu případ, kdy bylo na někoho pamatováno nikoli poměrným dílem celé pozůstalosti, ale jen

---

²³⁶ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky

²³⁷ AČ 22, č. 180

²³⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky

²³⁹ Ustanovením § 2 patentu ze dne 3. dubna 1787, čl. 1 dvorského dekretu ze dne 19. května 1788, § 1 patentu ze dne 25. června 1789 a § 5 dvorského dekretu ze dne 11. května 1789.

jednotlivou věcí, jednou nebo několika věcmi určitého druhu, částkou nebo právem (§ 535 OZO).

V knihovní praxi byly často do pozemkových knih prováděny **zápisy testamentů**, věcné právo k nemovitosti však nikomu samy o sobě nezakládaly (zápisy testamentů proto nemohly být nazývány knihovními vklady). V některých případech se pro testamenty vedly zvláštní knihy. Ke „vtělování“ cizojazyčných testamentů (tj. jiných než českých nebo německých) do zemských desk byl dle dvorského dekretu č. 554 JGS ze dne 12. června 1786 vyžadován dispens apelačního soudu a úhradu příslušné taxy. Platnost tohoto dekretu byla dvorským dekretem č. 571 JGS ze dne 11. srpna 1786 rozšířena také na městské a gruntovní knihy.

3.4.2. Intestátní posloupnost

Pokud nebylo právo poddaných omezeno vrchnostenskou odúmrťí nebo pokud nedošlo k jeho modifikaci pořízením pro případ smrti, řídilo se určování dědických podílů poddaných určitými pevnými obyčejovými pravidly. V Čechách se vyvinuly **tři oblasti** s velice odchylným řešením. Systém rovných dílů se projevoval nejdříve jen v jádru Čech. Spočíval v tom, že z pozůstalosti dostávala vdova i děti stejný díl (mezi vnoučata byl případně rozdělen jen podíl jejich rodičů). Podstata severočeského systému vdovské třetiny tkvěla v tom, že vdova dostávala z pozůstalosti třetinu a o zbylé dvě třetiny se dělily děti rovnými díly. Západočeský systém naproti tomu preferoval mužské potomky – z pozůstalosti jim náležel ve srovnání s jejich matkou či sestrami dvojnásobek nebo jiný nepoměrně vyšší podíl.

Od 17. století začala zásada rovných dílů i do dalších oblastí, statek však přecházel jen na jednoho z dědiců, který měl vyplatit ostatním jejich podíly. Podle úřední zprávy z roku 1749 bylo v Čechách od starodávna zvykem, že statek přecházel na nejmladšího syna.²⁴⁰ Nejinak tomu bylo i na smiřickém panství, což vyplývá nejen z porovnání pozemkových knih s matrikami narozených, ale často bylo na tuto skutečnost v pozemkových knihách výslovně upozorňováno. Ještě v pozemkové knize obce Vlkoř se nachází zápis, že hospodář Matěj Procházka postoupil roku 1756 zahradu svému druhému synu pouze z toho důvodu, že nejmladší syn Václav, kterému „*dědičným právem patřila*“, byl ve službách vrchnosti a zahrady se proto ujmout nemohl. Nový hospodář převzal

---

²⁴⁰ AČ 24, s. 275; AČ 29, s. 493n.

nemovitosti pod podmínkou, že jestliže by byl jeho mladší bratr Václav do deseti let ze služby propuštěn a „*tuto zahradu ujmout chtěl*“, musela být na něj převedena.²⁴¹ Běžně se také hospodářství ujímal starší syn v těch případech, kdy byl mladší ještě nezletilý, v pozemkových knihách se však v těchto případech objevují podobné poznámky, jako při postoupení vlkovské kovárny roku 1744: „*Hospodář Jan Pilc bude povinen bratra svého Josefa buďto kovářskému řemeslu, a nebo kdyby nechtěl kovářem býti, tehdy kolářskému řemeslu na svůj náklad vyučiti dáti*“.²⁴²

Baron Kressel, známý rádce císařovny Marie Terezie, navrhl pevnou zákonnou úpravu dědické posloupnosti ve svém spise, předloženém císařovně v listopadu 1769. Rozlišoval mezi movitým a nemovitým jměním poddaných. Na movité jmění se mohlo přiznat stejně právo všem dětem hospodářovým, ale nemovitost s příslušenstvím měla vždy přecházet jen na jediného dědice, „*aby se statky nedrobily a nakonec nikdo neměl ani tolik, aby mohl chovat pár koní*“.²⁴³

Císařovna rozhodla po poradě s dvorskými úřady dekretem ze dne 20. prosince 1770²⁴⁴, že pro statky nezakoupené nelze stanovit pravidla dědické posloupnosti, poněvadž k nim jejich držitelé neměli vůbec vlastnické právo. Pro statky zakoupené však stanovila zákonnou dědickou posloupnost v zásadě až do 10. stupně příbuzenstva obdobně jako platilo v městském právu. Kde ale existovaly o zakoupených statcích zvláštní úmluvy, které omezovaly dědické právo jejich držitelů jen na několik generací, mělo zůstat při starém. V případě, že existovalo několik stejně blízkých dědiců a statek nebylo možné rozdělit bez újmy vrchnosti nebo státní pokladně, mohla vrchnost nadále rozhodnout o svěření statku nejzpůsobilejšímu z dědiců, ostatním pak měl být v obvyklých lhůtách vyplacen jejich dědický podíl. Stejná dědická posloupnost do 10. stupně byla ustanovena také pro všechno movité jmění poddaných.

Patent o dědické posloupnosti č. 548 JGS ze dne 11. května 1786 zavedl rovnou a jednotnou zákonnou posloupnost pro všechny stavy i všechny země a stanovil zásadu rovného dědického práva bez rozdílu pohlaví, nevztahoval se však na držitele poddanských usedlostí.²⁴⁵ Patentem č. 658 JGS ze dne 3. dubna 1787 císař Josef II. nařídil, že pokud poddaný sám nestanovil jinak, měl po jeho smrti převzít statek vždy jeho nejstarší syn, ledaže by proti němu měla vrchnost vážné výhrady (rozhodovat o jejich oprávněnosti bylo

---

²⁴¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5018, Kniha nová gruntovní Vlkov, fol. 244

²⁴² SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5018, Kniha nová gruntovní Vlkov, fol. 611

²⁴³ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 337

²⁴⁴ AČ 24, č. 488

²⁴⁵ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 372

svěřeno krajským úřadům). Výše ceny statku, z níž byl nový hospodář povinen vyplatit další dědice, byla určena čistým výnosem odhadnutým berní raktifikací po odečtení na statku váznoucí kontribuce a vrchnostenských dávek.²⁴⁶ Tento patent byl dále konkretizován a vysvětlen dvorským dekretem č. 832 JGS ze dne 16. května 1788, z kterého zejména vyplývalo, že

- pokud nejstarší syn v době úmrtí zůstavitele již nějakou usedlost měl, nemohl se ujmout ještě dalšího gruntu, protože „*dle hlavního oučelu práva jedenkaždý statek svého hospodáře míti musí.*“ Bylo tedy na jeho rozhodnutí, který z těchto statků si přeje držet (první mohl prodat, druhý přenechat dalšímu z bratrů nebo nejstarší setře, pokud by žádného bratra neměl),
- pokud by byl nejstarší syn v době úmrtí otce nezletilý, mělo se postupovat podle patentu č. 591 JGS ze dne 1. listopadu 1786 (všeobecného občanského zákoníku), který v části páté upravoval otázku poručenství a hospodaření vdov (naproti tomu otčímovi právo poručenství ani hospodaření na statku nepřislušelo).²⁴⁷

O statcích, které byly společným knihovním vlastnictvím obou manželů, bylo dvorským dekretem ze dne 31. března 1788 nařízeno, že zemřela-li napřed žena, nebyl vdovec povinen její část postoupit ještě za svého života synovi, nýbrž mohl hospodařit na celém statku a dětem vyplatit dědické podíly po matce. Zemřel-li napřed muž a matka nechtěla hospodařit společně se synem, měl se naproti tomu celý statek beze všeho dělení odevzdat synovi a matce vyplatit její díl.²⁴⁸ Patent č. 1027 JGS ze dne 25. června 1789 stanovil dědickou posloupnost na statcích, jejichž držitel zemřel bez poslední vůle a bez potomků. V takovém případě měl statek připadnout jeho otci, a pokud ani on nežil, přicházeli na řadu zůstavitelovi sourozenci (nejstarší bratr nebo nejstarší sestra, pokud by žádného bratra neměl) a po nich jejich děti (právo přednosti zde měl syn nejstaršího z bratrů).²⁴⁹

Podrobně bylo dědické právo k selským statkům upraveno patentem Leopolda II. č. 152 JGS ze dne 26. května 1791, který jednak výslovně zrušil patent ze dne 3. dubna 1787, jednak na poddané rozšířil principy uplatňované v patentu o dědické posloupnosti z roku 1786. Následně pak platilo, že všechen majetek hospodáře, zemřelého bez posledního pořízení, připadl nejprve jeho dětem nebo jejich potomkům, nebylo-li jich, připadl jeho

---

²⁴⁶ AČ 25, č. 632

²⁴⁷ AČ 25, č. 648

²⁴⁸ Otištěn také jako nařízení českého gubernia ze dne 17. 4. 1788 v AČ 25, s. 168

²⁴⁹ AČ 25, s. 203

rodičům a jejich potomkům, dále prarodičům s potomky, a tak až do šesté linie. Až pokud takoví příbuzní nebyli, dědil manžel nebo manželka, a nebyli-li ani oni na živu, spadala pozůstalost na stát nebo na toho, komu náleželo právo odúmrti (blíže viz kapitola 3.4.3.). Mezi stejně blízké dědice, muže i ženy, se dědictví dělilo rovným dílem. Statek však měl v případě, že zůstavitel nestanovil jinak, připadnout vždy nejstaršímu synovi, neměla-li vrchnost proti němu námitek, jinak druhému synovi a nebylo-li synů, nejstarší dceři. I nadále však platilo, že pokud byl jeden z manželů spoluvlastníkem statku, mohl se po smrti druhého z manželů ujmout statku celého. Nový hospodář byl v každém případě povinen vyplatit ostatním dědicům jejich podíly podle skutečné ceny statku.²⁵⁰ Pro Moravu a Slezsko byly podrobně stanoveny zásady dědického práva na selských statcích již koncem roku 1790.²⁵¹

Tato ustanovení se netýkala tzv. emfyteutů (familiantů), tedy dědičných nájemců panské půdy (dominikálu). O dědickém právu zde rozhodovala podle dvorského dekretu č. 405 JGS ze dne 9. března 1798 jejich smlouva s vrchností a jen pokud v ní nebylo upraveno, platily i pro ně obecné předpisy.²⁵² Nezakoupeným poddaným bylo přiznáno dědické právo ve stejném rozsahu jako zakoupeným až dvorským dekretem ze dne 11. května 1789.²⁵³ Po nástupu Leopolda II. byl sice tento dekret zrušen, ale obecné zásady o dědickém právu poddaných postupně rozdílly mezi zakoupenými a nezakoupenými stíraly.

Podle § 727 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 nastala posloupnost podle zákona, jestliže (i) zemřelý nezanechal platné poslední pořízení nebo pokud v něm nerozhodl o celém svém jmění, nepamatoval na osoby, jimž byl podle zákona povinen zanechat dědický díl, nebo (ii) ustanovení dědicové nemohli nebo nechtěli přijmout dědictví. Zákoník rozlišoval zákonné dědice na příbuzné původu manželského (ty dělil na několik tříd podle pokolení), na děti legitimované (dědická práva měly zásadně stejná) a jejich rodiče, děti nemanželské (dědická práva měly jen k pozůstalosti po matce a jejich příbuzných), osvojence a manžela. Nebyl-li nikdo oprávněn k dědické posloupnosti nebo nenabyl-li nikdo dědictví, připadla pozůstalost jako odúmrt' státu. Podle § 761 OZO byly odchylky od stanovené zákonné dědické posloupnosti týkající se selských statků obsaženy v politických zákonech.

---

²⁵⁰ AČ 25, č. 762

²⁵¹ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 2, s. 468

²⁵² AČ 25, č. 884

²⁵³ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 1, s. 271; AČ 25, s. 201

3.4.3. Výhrada práva odúmrti

Odúmrt' (lat. *devolutio, daducitas*, něm. *Todtenfall*) můžeme obecně definovat jako právo feudálního pána jako svrchovaného vlastníka půdy ujmout se poddanského statku a majetku, který je bez právních dědiců.²⁵⁴ Původ pozdějšího odúmrtního práva musíme hledat již v dobách, kdy po vymření rodiny bez hospodáře připadla pozůstalost obci. Se vznikem feudální společnosti ovšem práva obce včetně práva na pozůstalost usurpoval feudál. Zaváděním emfiteutického práva ve 13. až 14. století sice velká část selského lidu nabyla lepšího práva k půdě, zakotveného v emfiteutických smlouvách, vrchnost se však při tom nevzdávala nároku na dědictví po poddaných zcela a vyhrazovala si odúmrt' jako určitý podíl z dědictví.

Předpokladem odúmrti byla především skutečnost, že neexistovala další osoba k dědění oprávněná, často byl však zabírán také majetek osoby nezvěstné, a to někdy po poměrně krátké době. Nezakoupené statky připadaly jako odúmrt' vrchnosti většinou automaticky. Přestože zde samozřejmě existovala možnost obcházet odúmrt' postoupením usedlosti za života, tato možnost nebyla zdaleka všemi poddanými využívána.

V minulosti se můžeme setkat s několika typy odúmrtního práva. **Širší odúmrtní právo** zcela nebo z převážné části vylučovalo dědické právo (např. princip dědění jen mužských potomků, přejímání dědického podílu po vybytých dětech, omezení posloupnosti jen na rodiče a děti). V případě **užší odúmrti** se dědické právo rozšiřuje v sestupné linii na její další stupně (např. do čtvrtého kolena) nebo na linii vzestupnou (např. na matku) či vedlejší (zejména na sourozence). Zvláštní skupinu tvořily **podílové odúmrti**, zejména po bezdětných osobách (vdova nebo vdovec pak dostávali jen část pozůstalosti, např. vdovskou třetinu nebo vdovskou/vdoveckou polovinu, a zbytek připadal vrchnosti).

Postupné **rušení odúmrtního práva** vrchnostmi bylo motivováno například zvětšením zájmu na hospodaření, jak trefně vyjádřil Vilém z Pernštejna: „*lidé ... kteříž dětí neměli, ne velmi se o statek svůj starali, aby jim jeho přibývalo, strachujíc se odúmrti, a tak gruntové hynuli*“.²⁵⁵ Rušení odúmrti se však také často provádělo za náhradu, spočívající v zaplacení určitého poplatku jednou provždy nebo v pravidelných dávkách odváděných v penězích či v naturáliích. Podobně tomu bylo i na smiřickém panství, kde zrušil právo odúmrti Jan Rudolf Trčka z Lípy svým listem ze dne 7. ledna 1613, „*aby když*

²⁵⁴ Hanzal, J.: Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách, s. 146

²⁵⁵ AČ 26, č. 682

by který z obojího pohlaví bez kšaftu z světa šel, z jedněch na druhé, však přátely krevní nejbližší, podle náležitosti spravedlnost připadala.“²⁵⁶ Za zrušení odúmrtního práva se poddaní smiřického panství zavázali každoročně mezi svátky sv. Havla a sv. Martina odvádět Janu Rudolfu Trčkovi z Lípy a jeho dědicům po jedné huse a jedné slepici. Odúmrtní právo však nebylo na Smiřicku zrušeno bez výjimky – vrchnosti zůstávalo zachováno, pokud se poddaný dopustil například smilstva nebo cizoložství a také pokud zběhl ze statku nebo uzavřel sňatek bez vědomí vrchnosti.

Ve všech robotních patentech (počínaje patentem z roku 1680 a konče patentem z roku 1738) byla problematika odúmrtní upravena v jediném článku stanovícím, že „nemá žádná vrchnost poddaných svých dědictví, obzvláště když děti před rukama jsou, skrze neslušné způsoby sobě přitáhnouti usilovati.“ Toto ustanovení bylo však omezeno výhradou, zbavující je všeho významu: „Od čehož my pak ty gruntovní nápady a práva odoumrtní, kterážto od starodávna při některých panstvích neb statcích právně nabyta byla, výslovně vyjmouti míti chceme“. Tím se vlastně schvalovalo i jednání těch vrchností, které odúmrtní právo praktikovaly, jestliže se mohly dovolat staré zvyklosti.

Dvorský dekret ze dne 7. září 1789 odňal vrchnostem odúmrtní právo, s výjimkou prokazaného lenního svazku a selský statek tak připadl vrchnosti, jen když „jeho lenní způsob dostatečně dokázán, a za tou příčinou vyhotovený lenní list před rukama jest“ (nemohla-li vrchnost dokázat, že byl uprázdněný statkem manským, příslušela odúmrť státu).²⁵⁷ Toto ustanovení však bylo pro odpor vrchností změněno dvorským dekretem ze dne 24. června 1790 tak, že právo na odúmrť bylo vrchnostem přiznáno také v těch případech, kde se odvozovalo od smluv s poddanými, pouze nové uzavírání takových smluv bylo do budoucna zakázáno.²⁵⁸ Podle § 760 Všeobecného zákoníku občanského nebyl-li nikdo oprávněn k dědické posloupnosti nebo nenabyl-li nikdo dědictví, připadla pozůstalost jako odúmrť státu.

3.4.4. Výše a úpravy dědického podílu

Hodnota nemovitosti byla v některých případech stanovena v poslední vůli zůstavitele nebo dohodou dědiců. Nejčastěji byl však provázen odhad (tzv. „šacuňk“) nemovitosti, a to rychtáři a konšely (někdy i ostatními sousedy za účasti členů rodiny)

---

²⁵⁶ AČ 22, č. 180

²⁵⁷ AČ 25, č. 687

²⁵⁸ AČ 25, č. 737

nebo vrchností a jejími úředníky. Později vycházely podrobné předpisy, jak se mají usedlosti oceňovat (dvorský dekret ze dne 13. ledna 1775, nařízení ze dne 16. července 1791).

Následně však mohlo dojít ke změně hodnoty dědických podílů, a to v důsledku změny kupní ceny usedlosti nebo dodatečně nalezených dluhů. Výši dědického podílu ovlivnil také institut **kolace**, tj. započtení dříve poskytnutých částek. Pokud byla pozůstalost malá a dříve poskytnutá výbava jednoho z dědiců značně převýšila dědické podíly ostatních, mohl být jeho dědický podíl snížen. Tento dědický podíl se dále například snižoval o pokuty, které za svého potomka v minulosti uhradil zůstavitel. Jindy naproti tomu docházelo po smrti hospodáře k **dodatečnému přídavku** pro již vybytého dědice, pokud bylo odbytné značně menší než pozdější pozůstalostní podíly.

O kolačním vyrovnání rozhodoval někdy zůstavitel ve své poslední vůli, jindy až sám hlavní dědic usedlosti. Bylo prováděno v penězích a méně často také reálnými předměty.

Úpravu výše dědických podílů odlišně od obecné úpravy intestátní posloupnosti umožňovaly **dědické dohody** („porovnání“, „narovnání“). V případě pozůstalostí upravených poslední vůlí byly tyto dohody vzácnější. Při uzavírání těchto dohod byly velmi často přítomni rychtář nebo konšelé, zejména pokud byly stranou sirotci. Zvláštní případ smluv o úpravu dědických podílů představují dohody o způsobu splácení, kterými se neurčovala výše podílu, ale stanovil se pouze způsob zákonného splácení.

Otázka dědice gruntu mohla být vyřešena například narovnáním mezi sourozenci. Roku 1716 tak došlo ve Skalici „v přítomnosti práva čibuzského“ k dobrovolnému narovnání mezi Janem Holečkem a jeho dvěma syny. Starý hospodář se zeptal nejprve svého mladšího syna, „*zdali by sobě troufal na tom gruntě hospodářem býti*“. Ten odpověděl, že je „*na zdraví mdlej*“ a že grunt dobrovolně pouští svému bratru, vymínil si však „*za puštění dědictví*“ zvláštní finanční náhradu.²⁵⁹ K dědickým dohodám docházelo i v případě nedostatku důkazů o existenci nebo obsahu poslední vůle. Když roku 1758 zemřel bez zanechání potomka černilovský kovář Mikuláš Pech, prohlásil jeho synovec Václav Špaček, že „*strejc Pech jemu onen příbytek v poslední vůli poručil*“, a jako nový hospodář byl zapsán do pozemkové knihy. Spolu s kovárnou převzal také měch, kovadlo, tři kladiva, rohatinu, hřebovnu, kleště, měděnec v kamnech a polici na nádobí. O celé hospodářství se však strhla nečekaně pře po příchodu jeho tety Doroty Černé, která třináct

---

²⁵⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Čibuz, Bukovina, Hubíles, Skalice, fol. 132

let doprovázela svého manžela ve válce. Roku 1766 se ke gruntu přihlásila coby pravá dědička, neboť byla ze sourozenců Pechových nejmladší a její synovec nemohl slova bývalého kováře dokázat, když „žádného svědka k pojištění téhož dědictví dostaviti nemohl“. Václav Špaček nakonec od hospodářství dobrovolně ustoupil.²⁶⁰

Podle Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 mohla být pouze mezi manžely²⁶¹ sjednána tzv. dědická smlouva (*Erbvertrag*), kterou se jednomu z nich slibovala budoucí pozůstalost nebo její díl. Pro platnost takové smlouvy bylo nutné uzavřít smlouvu písemně se všemi náležitostmi písemné závěti (§ 602 a § 1249 OZO). I pokud byla dědická smlouva vložena do pozemkové knihy, nebránila manželů nakládat se svým jměním za svého života zcela podle libosti (§ 1252 OZO) a pro případ smrti kšaftovat o tzv. čisté čtvrtině (tj. části pozůstalosti nezátížené povinným dílem ani jiným dluhem). I pokud však zůstavitel o čisté čtvrtině nepořídil, musela připadnout jako povinný díl (*Pflichtteil*) zákonným dědicům a nikoliv druhému z manželů jako smluvnímu dědici (§ 1253 OZO).

Vlastnictví zděděných statků nabýval dědic poté, co byl na základě jeho žádosti s příloženým ověřovacím listem (§ 1145 OZO) učiněn vklad zděděných práv do pozemkové knihy (§ 1126 OZO). Ještě před odevzdáním pozůstalosti však mohla být pozůstalá nemovitost prodána třetí osobě. Dvorský dekret č. 394 JGS ze dne 26. listopadu 1839 ovšem stanovil, že vtělení a zápis do knih ihned po zůstaviteli mohl kupující žádat pouze v případě, že mu nemovitost prodával úřad. Jestliže nemovitost kupoval před odevzdáním pozůstalosti od dědiců, mohl být do knih zapsán teprve poté, co do nich byli zapsáni tito dědicové.

Mezi dispozice s dědickým podílem můžeme řadit také **prodej zapsaných („gruntovních“) peněz**. K prodeji svého dědického podílu na nemovitosti se většinou rozhodla osoba, která potřebovala hotové peníze k vyplacení věřitele. Dědický podíl pak prodala „za hotové“ v ceně značně snížené. Obecně pochopitelně platilo, že v čím vzdálenější době měl být kupující uspokojen, tím byla kupní cena gruntovních peněz nižší.

Vrchnosti často volnému prodeji peněz zapsaných na nemovitostech bránily, aby se tím neztenčovala hodnota odúmrti. Na smiřickém panství, kde bylo odúmrtí právo vrchnosti zrušeno, však k těmto překážkám nebylo důvodu. Přednostní právo ke koupi míval hospodář na usedlosti. Tak například roku 1659 svolil hejtman Julius Šeryer k tomu,

---

²⁶⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 312, Kniha nová gruntovní vsi Černilov, fol. 1204; Kareš, M.: Tradice řemesla kovářského v Černilově, s. 12

²⁶¹ Resp. také mezi zasnoubenými osobami, pokud jejich manželství následovalo (nařízení českého zemského gubernia ze dne 24. července 1817; AČ 25, s. 536)

aby Tomáš Hlaváček prodal svůj dědický podíl Kristýně Procházkové (držitelce původního gruntu jeho otce ve Smiřicích) za cenu 10 kop míšeňských grošů, což byla polovina jeho skutečné ceny. Potřebnost a naléhavost tohoto prodeje odůvodnil Tomáš Hlaváček hejtmanovi tak, že „*sloužíce Jeho Milosti Císařské pod pěchotou, neví, zdaliž by mu Pán Bůh navrácení dáti sem ráčil*“.²⁶²

Věřitelům mohla být podle § 822 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811 povolena záповěď, zástava nebo zaznamenání jen na jednotlivé věci, náležející k dědictví. Obdobně podle dvorského dekretu č. 968 JGS ze dne 3. června 1846 nebylo dovoleno zabavit dědictví na žádost dědicova věřitele.

3.4.5. Právní postavení sirotků

Zejména pokud otec nezanechal poslední vůli, vystupovala v sirotčích věcech velmi aktivně **obec**.²⁶³ Kupující proto většinou kupovali sirotčí nemovitosti „s povolením a v přítomnosti všeho práva“ nebo „v přítomnosti dobrých poctivých lidí“.²⁶⁴ Smiřický primas i konšelé museli při výročních soudech přísahat, že budou „sirotky a vdovy chrániti“.²⁶⁵

Na intenzitě však nabývala rovněž **ingerence vrchnosti**. Už roku 1573 zabezpečila Barbora z Bíbrštejna († 1585), vdova po Vilému Trčkovi, školu v Holohlavech fundací ve výši 20 kop grošů ročně, aby ji mohli navštěvovat i sirotci a děti z nejchudších rodin panství. Vrchnost však současně využívala služeb sirotků jako levné a snadno dostupné pracovní síly. Z poddanského řádu smiřického panství z roku 1707 například vyplývá, že u sedláků mohli být sirotci zaměstnání pouze s vědomím hejtmana a v čase „stavění sirotků“ museli být (spolu s dalšími dětmi staršími deseti let) přiváděni na vrchnostenskou kancelář.²⁶⁶ Každoroční „stavuňky“ (stavění sirotků) umožňovaly evidenci sirotků – byli sepsáni podle jmen, stáří a bydliště a hejtman z nich vybral děti vhodné ke službě na zámku nebo v panských dvorech. Pouze ostatní mohli nastoupit do služby k sedlákům za obvyklou mzdu. Podle patentu o zrušení nevolnictví ze dne 1. listopadu 1781 měli sirotci,

---

²⁶² SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 33

²⁶³ Matějka, F.: Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období, s. 66 – 67

²⁶⁴ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 7

²⁶⁵ Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 23

²⁶⁶ AČ 24, č. 351

jimž zemřeli oba rodiče, konat službu podle dosavadních zvyklostí na vrchnostenských dvorech, ne však více než tři roky.²⁶⁷ Čelední řád z roku 1782 pak stanovil povinnost rychtářů oznamovat hospodářskému úřadu sirotky schopné služby.²⁶⁸

Poručnictvím nad správou sirotčího jmění byli nejčastěji pověřeni rychtář nebo jiní sousedé. Gruntovní vrchnost však i po vydání patentu o zrušení nevolnictví obstarávala tzv. „vrchní poručenství“ sirotků.²⁶⁹ Guberniální nařízení ze dne 20. listopadu 1794 výslovně stanovilo, že pokud nebyly sirotčí usedlosti pronajaty, neměli je spravovat prozatímní hospodáři, ale poručníci.²⁷⁰ Podle dvorského dekretu ze dne 29. srpna 1799 již neměli být za poručníky sirotkům ustavováni vesničtí rychtáři.²⁷¹ Státní instrukce z roku 1813, která platila i pro smiřické panství, svěřovala péče o sirotky poručníkům, které ustanovil hospodář v závěti nebo vrchnost. Poručníci se pak měli starat o hospodářství, na kterém zůstala vdova nebo dospělejší sirotci. Zemřela-li však i matka a sirotci byli nedospělí, doporučovalo se hospodářství pronajmout až do zletilosti sirotků.²⁷²

Sirotkům bylo třeba zajistit výživu, vychování a majetek (movitý i nemovitý) pro následné samostatné hospodaření.

Výživa a vychování byla poskytována sirotkům většinou jen do doby, než byly schopny služby u vrchnosti nebo sedláků. Povinnost zajistit výživu a výchovu měl většinou nový držitel statku (pokud tak nechtěl činit nebo pokud dítě žilo mimo jeho usedlost, musel mu poskytovat alespoň pravidelný plat). Zatížení statku povinností výživy a výchovy sirotků se někdy projevilo v jeho nižší kupní ceně.

Zajištění výživy sirotka bylo možno provést formou výměnku (např. užitkem určitých polností). V Jasenné byla pro malé děti zemřelého Urbana Karla zajištěna roku 1629 část výměnku, konkrétně polovina obilí.²⁷³ Tamtéž získal roku 1656 hospodář Jan Karel se statkem 3 korce na ozim seté pšenice, „z toho na vychování sirotka 6 záhonů se vymíňuje“.²⁷⁴ V Jasenné se také setkáváme s případem, kdy byla roku 1646 výchova sirotka svěřena jeho babičce s tím, že nový hospodář ji musel k tomuto účelu dostatečně zajistit: „Vymíňuje se Lidmile, která malý dítě sirotčí po Václavu Jiřikovi hlídá, na

---

²⁶⁷ AČ 25, s. 25 – 28

²⁶⁸ AČ 25, s. 36

²⁶⁹ AČ 25, s. 25 – 28

²⁷⁰ AČ 25, s. 365; předpisy o selských statcích případných nezletilým dědicům viz také AČ 25, s. 383

²⁷¹ AČ 25, s. 422

²⁷² Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 93

²⁷³ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 142

²⁷⁴ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 88

*vychování jeho žita sutého 1 strych, pšenice 2 věrtele, hrachu 1 věrtel, ječmene 1 věrtel, a to do šesti let, jako také v zahradě jeden záhon pro vaření ... Pakli by bába umřela, týž sirotek při živnosti zůstávati a své opatření míti má.*²⁷⁵

Někde se vedle jídla zajišťoval i oděv, školní vzdělání nebo vyučení řemeslu. Tak se ze svatební smlouvy, uzavřené roku 1647 mezi vyučeným sládkem Janem Vančurou z Černilova a Kateřinou Khunovou (vdovou po starším sládku v hraběcím „verštatú“, tj. dílně) dovídáme, že Jan Vančura „*chce nad svou manželkou ochrannou ruku držeti, jí ani sirotkům pozůstalým neublížovati, nýbrž k dobrému vésti, Pána Boha znáti, liternímu umění dáti cvičiti*“.²⁷⁶

Náklad na výživu a výchovu sirotek většinou nešel k tíži jejich dědického podílu („*bez újmy/umenšení spravedlnosti*“). Při dělení pozůstalosti byla jeho výše určena příslušnou peněžní sumou (tzv. **sirotčí peníze**), která se v rámci ročních splátek gruntovních peněz ukládala převážně do sirotčí pokladny, spravované obcí nebo vrchnostenským úředníkem. Někdy se určitá suma nebo celý podíl vydávaly až při svatbě a chlapcům navíc při založení vlastního hospodářství. Když byla roku 1648 od práva černilovského „prošacována“ chalupa po nebožtíku Jiříku Brancovi, zavázal se nový hospodář Václav Vlček poskytnout sirotkům „za vejpravu“ po 2 kopách míšeňských grošů s výhradou, že pokud by některý ze sirotek zemřel, měla jemu náležející suma zůstat při gruntu.²⁷⁷

Pozemkové knihy zaznamenávají také jistá nadlepení, tj. dobrovolné zvýšení podílu sirotek o určitou částku. V Holohlavech přijal roku 1603 Martin Šotola do svých rukou podíl ve výši 15 kop českých grošů, náležející jeho vnučce, a přislíbil tento podíl rozmnožit: „*Ty peníze Martin Šotola jest vyzdvihl na ten způsob, kdyby koliv Anna vnučka jeho, přijdouce k vdání, takových peněz potřebovala, bude povinen jí beze všech odkladův on Martin složiti a nad to vejš se z své zahrady jí dobrovolně nadlepšiti 5 kop českých grošů.*“²⁷⁸

Systematické zvyšování dědictví se běžně provádělo formou půjčování sirotčích peněz na úrok, stanovený poměrnou nebo pevnou částkou. Tak „*léta 1620 v pátek před Smrtečnou Nedělí půjčeno peněz sirotkův nebožtíka Urbana Kynose (Tobiášovejch a*

²⁷⁵ SOA Zámorsk, Vekostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 128

²⁷⁶ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 238

²⁷⁷ SOkA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 24

²⁷⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 209

*Jírovejch), totiž 5 kop grošů českých Jiříkovi Ševci, chalupníku v Černilově do roku pod ourok z každý kopy 2 groše české každoročně.*²⁷⁹ Někdy dlužník úrok nesplácel, a tak musel zaplatit dodatečně celkovou částkou, podobně jako v roce 1626 Adam Fousek ze Smiřic, který „*co těm sirotkům povinen byl, totiž 25 kop grošů, více ouroku z nich 6 kop 40 grošů, ta obojí summa jest o něho i s úrokem složena a zaplacena.*“²⁸⁰

Vedle peněžitých podílů na pozůstalosti zůstávaly sirotkům vyhrazeny například různé kusy šatstva, daleko větší význam však mělo **zachování dobytka z otcovské usedlosti**. Když roku 1645 kupoval kovárnu ve Smiřicích kovář Mikuláš Vodička, zavázal se každému ze sirotků zaplatit 25 kop míšeňských grošů tržeb, zajistit svatební výpravu a předat jednu jalovici. V roce 1654 nicméně předal jednomu ze sirotků místo jalovice krávu a z toho důvodu došlo k ponížení kupní ceny: „*majíce on sirotku Marianě jalovici odvésti podle zápisu, že pak jí krávu místo jalovice odvedl, za pastvu, co jí chovati dal, z nájmu za jeden rok poráží sobě 1 kopu míšeňských grošů*“.²⁸¹

Sirotčí dobytek se nejčastěji dával až do dospělosti dětí do nájmu cizím osobám za pravidelné roční nájemné, zvané „úrok“. Výše nájemného se lišila podle doby a místa – ve Smiřicích činila na začátku třicetileté války 20 grošů ročně.²⁸² Jedna kráva náležející sirotkům Víta Zvoníka z Holohlav byla koncem 16. století pronajata dokonce více osobám: „*Ti sirotci mají krávu na nájmech, z kteréž jse nájmu sešlo 1 kopa 45 grošů.*“²⁸³ Z knihy zápisů úřadu rychtářského a konšelského v Černilově uvádíme zajímavý zápis z roku 1614, z něhož je patrná i povinnost nájemce nahradit uhynulou sirotčí krávu jinou: „*Lukeš Lochman najal krávu sirotčí po neb. Janovi Pluhařovi, která náleží Anně, z níž každoročně ouroku platiti má po 20 groších českých. Jesliže by pak ta kráva u téhož Lukeše Lochmana umřela, tehdy povinen bude jinou krávu koupiti a sirotku ji vychovati i z ní ouroku jakž vejš dotčeno dávati.*“²⁸⁴

Zajištění otcovské nemovitosti se dělo několika způsoby. Na nemovitosti mohla dále hospodařit matka s tím, že je již od počátku stanoveno právo sirotka a vyloučeno

---

²⁷⁹ SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 26

²⁸⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 106

²⁸¹ SOKA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 9

²⁸² SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 105

²⁸³ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 214

²⁸⁴ SOKA Hradec Králové, Archiv obce Černilov, inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského, fol. 10

právo matky na usedlost. Obdobným případem bylo hospodaření jejího nového manžela s povinností odevzdat statek sirotku po dosažení jeho zletilosti. Statek mohl být vdově nebo jejímu manželovi propůjčován nebo pronajat (propachtován) rovněž na určitou přesně stanovenou dobu, v průběhu níž mohli brát ze statku hospodářské užítky a v případě pachtu odvádět do „sirotčí kasy“ pravidelné dávky pachtovného.

Druhou základní formou zajištění hospodářství na otcovském statku sirotků bylo právo zpětné koupě, ať už se vázalo na žádost sirotka, nebo se novému nabyvateli přímo ukládala povinnost postoupit usedlost na sirotka po určité době (eventuálně po provdání dcery nebo po úmrtí matky či otčíma). Sirotčí právo zpětné koupě bylo možno vykoupit poskytnutím odstupného.

Jak bude naloženo se sirotčí nemovitostí, se někdy ponechávalo na rozhodnutí hejtmana. Například roku 1647 měl hejtman do šesti neděl určit, zda grunt po zemřelém smiřickém sládku Matouši Khunovi poručí „šacovati“ nebo jestli ho ponechá v držení nového hospodáře Jana Vančury, manžela vdovy Khunové. Hejtman se měl rozhodnout podle toho, jak se bude nový hospodář na statku chovat.²⁸⁵

3.5. Dělení nemovitosti a jeho omezení

Jak bylo řečeno v kapitole 3.3.1., o dělení selských statků rozhodovala zpočátku vrchnost, která již v 15. století vyžadovala dělení na pevné díly lánu (polovinu, čtvrtinu apod.). K okolnostem a početnosti dělení statků nám jsou pozemkové knihy smiřického panství výmluvným pramenem. V dobách třicetileté války a po jejím skončení docházelo na Smiřicku velmi často k rozdělování pustých statků na menší. Dělo se tak většinou z důvodu „*snadnějšího hospodáře dosažení*“, jak bylo uváděno přímo v pozemkových knihách.²⁸⁶ K dalšímu rozmachu dělení gruntů docházelo začátkem 18. století. Roku 1708 byl ve Skalici rozdělen grunt o velikosti 14,5 prutu rolí mezi syny Jiříka Pultara, a to s povolením urozeného pana Hendricha Stanislava Pátka z Visenfeldu, inspektora smiřického panství. O sedm let později se však „při soudě vynašlo“, že mladší Mikuláš Pultar, který od otcovského gruntu obdržel 7 strychů polí a kousek louky s ohrádkou, na

---

²⁸⁵ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 239

²⁸⁶ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4971, Gruntovní kniha rychta libřická (Libřice, Výrava)

těchto pozemcích nic nevystavěl, přišel o rozum a jako svobodný zemřel. Jeho pozemky byly proto opět připojeny k původnímu gruntu.²⁸⁷

O zhoršení poměrů svědčí například kniha dekretů smiřického panství, sepsaná v dobách Marie Terezie ze Šternberka. Dne 13. srpna 1718 bylo zakázáno Pavlu Diveckému z Hubílesa postavit si chalupu na 3 strychách polí oddělených od otcovského gruntu, „protože není možno trpět, aby byly některé selské statky rozparcelovány a rozděleny.“ Obdobně když žádal Tomáš Havlas ze Skalice o postoupení chalupy od otcovského gruntu, na němž již hospodařil jeho starší bratr, zněla odpověď vrchnosti ze dne 14. ledna 1725 zamítavě: „Žadatel smí užívati tuto chalupu podle poslední vůle otcovy až do své smrti, chalupa mu nesmí býti postoupena, protože žádný selský statek nesmí být rozdělen a také žádný poddaný nemá právo rozdělovat poslední vůli svůj majetek.“²⁸⁸ Tento zákaz však v praxi neplatil bezvýjimečně, jak dokazuje například vrchnostenský dekret z roku 1727, na základě kterého došlo k rozdělení statku Václava Fabiána ve Výravě.²⁸⁹

Za vlády císařovny Marie Terezie bylo dělení příliš velikých selských statků doporučováno a podle dvorského dekretu ze dne 17. února 1753 mělo být rozdělení selských usedlostí umožněno poddaným, kteří chtěli uzavřít manželství a založit rodinu (museli o tom pouze podat zprávu krajskému úřadu, aby se nestala újma zemskému katastru).²⁹⁰ Existovaly však i jiné akceptovatelné důvody rozdělení. Když roku 1758 předstoupil před vrchnostenskou kancelář Jan Procházka ze Smržova s prosbou, aby mohl od svého gruntu prodat část pole, louku a místo pro vystavění chalupy, a svou žádost odůvodnil tím, že „skrz vojanské běhy o dobytek přišel“, uznal hospodářský úřad, že Jan Procházka „sobě jináče pomoci nemůže“ a k oddělení pozemků svolil.²⁹¹ Vrchnost také vyslyšela obdobné prosby Jakuba Jušty z Černilova, kterému bylo roku 1753 povoleno rozdělit selský statek z důvodu, že „pro velikou chudobu jak J. Mil. Cís. Kontribuci, tak taky vrchnostové povinnosti vybejvati v stavu nebyl.“²⁹²

Roku 1771 však vojenská dvorská rada zjistila, že se v brněnském kraji vytvořilo mnoho drobných usedlostí, jejichž držitelé se domohli osvobození od vojenské služby, a že místy dostali noví hospodáři jen několik měřic půdy, což vedlo ke vzrůstu chudoby a

---

²⁸⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Čibuz, Bukovina, Hubíles, Skalice, fol. 119n

²⁸⁸ Chalupa, A.: Panství Smiřice a jeho poddaní v polovině 17. století, s. 201

²⁸⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4973, Gruntovní kniha Libfice, Výrava, fol. 95

²⁹⁰ Grünberg, K.: Studien zur österreichischen Agrargeschichteg, s. 193

²⁹¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5011, Kniha nová gruntovní Smržov, fol. 56

²⁹² SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 312, Kniha nová gruntovní vsi Černilov, fol. 1448

žebroty. Zvláštním cirkulářem dvorské kanceláře ze dne 14. září 1771 byl proto dán pokyn krajským úřadům na Moravě, aby bylo v budoucnu dělení statků povoleno pouze u celých sedláků, a to jen se souhlasem gubernia a pokud oddělovaný díl nebude menší než čtvrtina celého statku. Toto nařízení bylo následně vyhlášeno i v Čechách dne 12. října 1771.²⁹³

Pro raabizované statky platil patent ze dne 1. března 1777, podle kterého nesmělo dojít k dělení gruntů bez svolení vrchnosti.²⁹⁴

Podle dvorského dekretu ze dne 18. května 1786 (v Čechách vyhlášen dne 6. června 1786) se mělo v kraji, kde bylo zemědělství jediným nebo přinejmenším hlavním zdrojem obživy, dbát na to, aby aspoň jedna z usedlostí vzniklá dělením statku měla nejméně 40 měric (tj. 7,62 ha) polí a aby „*stav potahů, jenž před rozdělením se vynacházel, při všech dílech dohromady je vezmouc, se nezmenšil*“. V horách bylo dovoleno rozdělit selské statky také na menší díly²⁹⁵.

Po roce bylo toto nařízení konkretizováno novým dvorským dekretem z 16. srpna 1787. V něm bylo zakotveno pravidlo, že při dělení statků v kraji nesměl být žádný podíl, „*skrze kterýž nová familie povstává*“, menší než 40 měr, naproti tomu se mohly i menší díly rozdělovaného statku připojit k jiné usedlosti, ale výměra alespoň jednoho z těchto hospodářství musela opět dosahovat velikosti nejméně 40 měr polí.²⁹⁶

Patent č. 658 JGS ze dne 3. dubna 1787, upravující dědění statku, stanovil, že všechny pozemky, které náleží přímo k poddanskému statku a v katastru jsou mu připsány, jsou od statku neodlučitelné a neoddělitelné.²⁹⁷ Obdobně bylo dvorským dekretem ze dne 19. května 1788 bylo mimo jiné stanoveno, že při statku, přecházejícím na zákonného dědice, musel být zanechán „*určitý fundus instructus na obilí, koních, vozích a jiném hospodářském náčiní*“, poněvadž vše bylo nezbytné k řádnému chodu hospodářství. Pouze pozemky, které netvořily neoddělitelnou součást usedlosti (*Überlandsgründe*), mohly být volně zcizovány a děleny.²⁹⁸ I za císaře Leopolda II. zůstala v platnosti zásada, že statek měl přejít na zákonného dědice se všemi pozemky, ale bylo připuštěno, aby dědic příliš veliký statek rozdělil nebo odlehle části pozemků zcizil, pokud tím rozsah orné půdy

---

²⁹³ Krofta, K: Dějiny selského stavu, s. 381

²⁹⁴ AČ 24, s. 524n, Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 141

²⁹⁵ AČ 25, č. 618

²⁹⁶ AČ 25, č. 637, srov. tamtéž č. 635

²⁹⁷ AČ 25, č. 632, 647 a 648

²⁹⁸ AČ 25, č. 648; Sedláček, J.: Vývoj právních předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice 18. století

náležící ke statku neklesne pod 40 měř.²⁹⁹ Toto pravidlo v Čechách platilo až do roku 1869.

Přes veškeré omezující předpisy se v dobách napoleonských válek rozmáhala dělení selských statků – sedláci byli vedeni snahou uchránit své syny od vojenské služby zřízením samostatných usedlostí a vrchnostenské úřady je podporovaly, neboť jim záleželo na zachování pracovních sil na panství. Dekretem dvorské kanceláře ze dne 19. listopadu 1812 bylo proto přísně zakázáno dělit selské statky bez povolení gubernia. Každé rozdělení statku, učiněné bez vědomí a schválení krajského úřadu a gubernia, bylo prohlášeno za neplatné, přestože už bylo zapsáno do knih nebo došlo na oddělených pozemcích k postavení nové budovy.³⁰⁰

I po roce 1848 zůstávala v platnosti některá ustanovení omezující sedlácké právo k statku, zejména nařízení směřující proti svobodnému dělení. Již roku 1848 se sice začaly ozývat hlasy, aby byly tyto předpisy odstraněny, ale Bachova vláda se stavěla vůči všem snahám o zavedení svobodné dělitelnosti půdy nekompromisně.³⁰¹

3.6. Platební a pracovní povinnosti související s nemovitostí

3.6.1. Platy vrchnosti

K platům poddaného spojeným s užíváním nemovitosti patřil především plat vrchnosti a kontribuce odváděná státu. Poddanský řád smiřického panství z roku 1707 požadoval včasné odvádění úroků, kontribuce, jiných povinných poplatků a dobře vyčištěného „ouročního“, „poprutního“ a půjčeného obilí s tím, že „*ten, který by nedbanlivost a váhavost na sobě ukazoval, skutečného trestání neujde*“.³⁰²

---

²⁹⁹ AČ 25, č. 762 (patent č. 152 JGS ze dne 26. května 1791 o dědickém právu na selských statcích v Čechách)

³⁰⁰ AČ 25, č. 1003

³⁰¹ Nedělitelnost pro případ smrti zrušil říšský zákon č. 79 ř. z. ze dne 27. června 1858, o volné dělitelnosti pojednávaly české zemské zákony č. 25 ze dne 14. června 1869 a č. 152 ze dne 20. prosince 1869. Až v zemských zákonech, vydaných na Moravě roku 1868 a v Čechách roku 1869, bylo jasné stanoveno, že každý vlastník statku je oprávněn se svým pozemkovým majetkem i jeho libovolnými částmi nakládat zcela svobodně bez zvláštního úředního svolení a že jej může libovolně odkázat i pro případ smrti. Zrušily se všechny předpisy omezující volný obchod s pozemky i ty, podle nichž musel na selských statcích držitel osobně hospodařit a nikdo nesměl mít více než jediné hospodářství.

³⁰² AČ 24, č. 351

Plat vrchnosti (nazývaný také „úrok“ nebo „suma“) byl stálý a jeho výše závisela nejen na velikosti nemovitosti, ale především na době, kdy ke stanovení platu došlo. Bylo tak naprosto běžné, že nemovitosti srovnatelné velikosti a ve stejné oblasti zatěžovaly různě vysoké platy. K jejich snížení docházelo například při neúrodě nebo zaplavení pozemku, ke zvýšení naopak při změně držitele nebo rozdělení usedlosti (jejich výše byla na každé z nových částí stejná jako na původním celku).

Na smiřickém panství byl odváděn peněžní úrok vždy ve dvou většinou stejných splátkách ročně (úrok svatojirský a svatohavelský). Pravidelný byl dále úrok naturální, projevující se téměř ve všech vsích odváděním určitého počtu slepic a kapounů, v některých případech i vajec. Po roce 1613 byli poddaní povinni odvádět také „odúmrtí“ slepice a husy jako náhradu za to, že se vrchnost vzdala práva odúmrti. Uvedené formy dávek se objevovaly ve všech vsích, vedle nich však v pěti obcích (Benátkách, Račicích, Lužanech, Máslojedech a Habřince) existovala také povinnost svatojanského úroku jako pozůstatek povinností před připojením těchto obcí ke smiřickému panství.

Robotní patenty z let 1680 a 1717 nejen zakazovaly vrchnostem zvyšování gruntovních platů (*die Zinsen*) „proti vysazení urbánu a starobylému obyčeji dle vlastní vůle a libosti“, ale také předpokládaly provedení nápravy tam, kde v minulosti k takovému jevu došlo. Oba patenty však zároveň připustily, že úroky mohou být zvýšeny na základě „dobrovolného“ narovnání mezi vrchností a poddanými. Obdobně článek 20 robotního patentu z roku 1738 stanovil, že žádná vrchnost nesměla „dle své libosti“ zvyšovat gruntovní platy a úroky stanovené na základě starých urbářů, právních smluv neb vejpovědí a starých, dobře zachovalých obyčejů. Ke zvýšení platební povinnosti poddaných však častěji docházelo zaváděním nových, vedlejších platů.³⁰³

Na Smiřicku vybírali poplatky od jednotlivých poddaných rychtáři (resp. ve Smiřicích primas)³⁰⁴ a následně je ve vrchnostenské kanceláři předávali patrně důchodnímu. Ten zapisoval jednotlivé položky příjmů a vydání do důchodních register neboli účtů a přijaté peníze ukládal do pokladny (obecně „truhly“).³⁰⁵

---

³⁰³ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 228

³⁰⁴ Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 23 a 24

³⁰⁵ Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 61

3.6.2. Desátek a poplatky z železných krav

Typická povinnost vůči církvi, desátek, se vybíral na panstvích katolických i utrakvistických a v pozemkových knihách se objevoval jako naturální nebo převedený na plat.

Vedle desátku nás pozemkové knihy zpravují i o další povinnosti vůči církvi – institutu železných krav. Pro církve jako vlastníka značného množství dobytka nebylo příliš výhodné tento dobytek obhospodařovat ve vlastní režii ani jej prodat, poskytovala jej proto často za poplatek svým farníkům. Poplatek za užívání zádušní krávy činil zpravidla 5 % z její ceny, platil se každoročně při svátku Sv. Havla (tj. 16. října) a o jeho vybírání a evidenci se starali tzv. kostelníci. Užívání dobytka poddanými mělo nejčastěji formu reálného břemene – při převodu nemovitosti přešly povinnosti na jejího nového vlastníka.

Název „železný dobytek“ byl některými badateli spojován s kovovou, nejčastěji železnou figurkou dobytčete, která se skutečně na mnoha místech dochovala, v pramenech se však nikde nenachází zmínka o tom, že by se předávala poddanému jako upomínka na jeho závazek vůči církvi. Soudobé prameny naopak termín „železný“ spojují s věčností a trvalostí právního závazku³⁰⁶ nebo se skutečností, že vlastník dobytčete nemohl o toto své dobytče v žádném případě přijít.³⁰⁷ Přestože totiž statek nemusel být reálně „zádušními“ („kostelními“, „nájemními“) kravami vybaven, vlastník zatížené nemovitosti musel nejpozději při zrušení smlouvy nahradit uhynulé dobytče jiným stejně jakosti, tj. zejména druhu, stáří a váhy.

K zatížení poddanské usedlosti reálným břemenem železného dobytka bylo třeba vrchnostenského souhlasu. Se souhlasem vlastníka dobytčete pak mohlo být zvíře převedeno z jednoho gruntu na druhý. Zřízení reálného břemene železného dobytka však nemuselo být nutně spojeno s odevzdáním zvířete (poddaný například odkázal kostelu svou krávu s tím, že si ji ponechá na gruntě a že vlastníci tohoto gruntu budou z krávy odvádět církvi stálé, věčné platy).

Vedle železného dobytka v podobě reálného břemene existoval také „nepravý železný dobytek“. Osoba, která takový dobytek užívala, ručila za něj a za plat z něho pouze osobně. Smlouvu o nepravém železném dobytku bylo možno vypovědět, pokud nebyla

---

³⁰⁶ Morávek, A.: O železných kravách, s. 72

³⁰⁷ Adamová, K.: Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století), s. 130

uzavřena na dobu určitou. Tímto způsobem dávala svůj dobytek do užívání také světská vrchnost nebo sedláci a chudí lidé.³⁰⁸

V některých krajích jsou doloženy obdobné případy železných (kostelních, zádušních) klisen, koz, ovcí, hus, slepic nebo včel.³⁰⁹

Patent č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 výslovně stanovil, že „*všechna z poměru poddanství vyplývající a na poddanském gruntu spočívající břemena, služby a platy ... jsou od nynížka zdviženy.*“³¹⁰ Podle ustanovení § 6 navazujícího císařského patentu ze dne 4. března 1849 bylo vyvázání rozšířeno také na nezměnitelné dávky odváděné kostelům a farám, tedy včetně desátků a poplatků z železného dobytka.

3.6.3. Kontribuce

Zatížení poddaných kontribucí (berní) bylo ještě v předbělohorské době celkem zanedbatelné. Od roku 1567 byla zdaněna toliko půda poddanská, v devadesátých letech 16. století přibyla k této „domovní berni“ (tehdy nejčastěji 20 grošů z usedlosti) tzv. sbírka z poddaných, která se poté udržela až do třicetileté války a dosahovala výše průměrně 40 grošů z usedlosti. Každá vrchnost byla povinna příznávacím listem udat, kolik poddanských usedlostí má na svém panství, a odvést příslušnou sumu berně ve výši, kterou měl spravedlivě rozvrhovat a od poddaných vymáhat hejtman. Výběrem kontribuce byl však pověřen buďto důchodní (event. zvláštní kontribuční písař), nebo častěji rychtář, který ji poté předal ve vrchnostenské kanceláři za všechny sousedy najednou. Tak tomu bylo i ve smiřickém panství, kde kontribuci vybírali vesničtí rychtáři a ve Smiřicích primas.³¹¹

Po třicetileté válce se zásadně změnil základ vyměřování daně a vzrostla její výše. Podkladem pro vyměřování se stal podrobný soupis poddanské půdy, tzv. berní rula z let 1653 – 1655, a základní berní jednotkou byl „osedlý“, vyjadřující průměrnou velikost běžné selské usedlosti (jeden osedlý byl pak tvořen několika chalupnickými, zahradnickými nebo domkářskými usedlostmi). V 80. letech 17. století prosadil další změny berního systému hrabě František Oldřich Kinský: v roce 1683 došlo k úpravě základní berní jednotky s přihlédnutím k výnosnosti a od reformy z roku 1684 byla pustá a

³⁰⁸ Adamová, K.: Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století), s. 135

³⁰⁹ Adamová, K.: Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století), s. 135, 137, 143

³¹⁰ AČ 25, s. 714 – 719

³¹¹ Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 23 a 24

zarostlá pole daněna pouze poloviční daní. Hrabětem Kinským upravený katastr platil od 1. října 1684 do konce roku 1747. Od roku 1710 byly pro každou obec zaváděny kontribuční knížky se zaznamenáním jejich platební povinností a kontribuční řád z roku 1748 zavedl zvláštní rejstříky pro jednotlivé poplatníky. Robotními patenty z let 1680, 1717 i 1738 bylo mimo jiné vrchnostem zakázáno vybírat od poddaných větší kontribuci, než jaká byla stanovena sněmovními usneseními.

Robotními patenty z let 1717 a 1738 bylo rovněž nařízeno, že vrchnosti, které se bez náležité náhrady ujaly poddanských pozemků, zapsaných v berní rule, jsou povinny z těchto pozemků platit kontribuci a úměrně přispívat na ubytování vojska. Také kontribuční řád z roku 1748 důrazně opakoval povinnost vrchnosti platit ze zabraných usedlostí kontribuci jako řádný poplatník. Berní reformy Marie Terezie směřovaly dále k tomu, aby se při vyměřování berně dbalo skutečného výnosu rustikálních pozemků. K tomu měly sloužit první tereziánský katastr z roku 1748, zpracovaný na základě příznávacích fassí neboli tabel, a druhý tereziánský katastr z roku 1757. Došlo také k pravidelnému zdanění panské (dominikální) půdy, která byla dosud od berní osvobozena (podkladem byl dominikální katastr z roku 1757 jako podrobný soupis dominikální půdy). I poté však byla panská půda zdaněna mnohem mírněji než poddanská (šlechta platila 29 % a poddaní 42 % výnosů pozemků).

Rozdíly mezi zdaněním dominikálních a rustikálních pozemků měly být zrušeny až josefínským katastrem, který se skládal především z fassovních knih (knih příznání) jednotlivých berních resp. katastrových obcí s uvedením poddanské i panské půdy včetně topografického čísla, jména držitele statku, udání polohy, plošného obsahu a výnosu. Půda neplodná (stavební plochy, potoky, cesty apod.) nebyla do katastru zahrnuta. Sepisování a vyměřování nemovitého majetku probíhalo způsobem stanoveným patentem ze dne 20. dubna 1785.³¹² Vybíráním berně byli namísto vrchností pověřeni státní úředníci (v nově založených berních okresech byla zřízena sídla okresních výběrčích, kterým byli podřízeni „představení“ nebo rychtářové berních obcí, svobodně voleni obcemi, kde vybírali berni).

Berním a urbaniálním patentem ze dne 10. února 1789 pak byla vyhlášena nová úprava poddanských povinností vůči státu i vrchnosti. Z hrubého výnosu pozemků, zjištěného na základě josefínského katastru, mělo zbýt podanému nejméně 70 % hrubého výnosu z půdy na výživu vlastní rodiny, výrobní náklady a na obecní, školská i církevní vydání. Protože rustikální daň vůči státu činila v průměru 12 2/9 %, nesměly povinnosti

---

³¹² Blíže viz Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 354

poddaných k vrchnostem (tj. roboty, úroky a jiné dávky a peněžní nebo naturální platy) přesáhnout 17 7/9 % hrubého výnosu. Přestože se tato reforma týkala pouze rustikalistů, kteří platili kontribuci vyšší než 2 zlaté (tj. nikoliv dominikalistů a rustikálních domkářů a podruhů), vedla k tomu, že větší část poddaných byla zbavena roboty a jiných urbárních povinností za přesně stanovenou peněžní dávku. Účinnost tohoto patentu byla dvorským dekretem ze dne 25. července 1789 výslovně vztažena i na panství raabizovaná (pokud měl poddaný podle uzavřených aboličních smluv platit od 17 2/3 % svého hrubého výtěžku z půdy, měly být tyto smlouvy vráceny aboličním komisařům za účelem uvedení ve shodu s patentem).³¹³

Výše popsaná berní a urbáriální soustava vstoupila v účinnost ke dni 1. listopadu 1789. Už krátce po smrti Josefa II. však byla zrušena na Moravě a ve Slezsku patentem ze dne 19. dubna 1790 a v Čechách patentem ze dne 9. května 1790. Tím došlo k obnovení dřívějších poddanských urbáriálních povinností a pravomoc vybírání kontribuce přešlo opět do rukou vrchnostenských kontribučních, jimž byly podřízeny obce.

Ke snížení kontribuce došlo v Čechách berničním patentem Františka I. ze dne 30. června 1792.³¹⁴ Od toho roku si mohli poddaní také od rustikální daně odečíst daň z živností a mlýnů. Z důvodů nestejnomyšlnosti v berním zatížení jednotlivých zemí a vrstev obyvatelstva došlo dne 23. prosince 1817 k vydání patentu o zavedení nové berní soustavy. Jejím základem se měl stát stabilní katastr, tj. nový a přesný soupis veškeré půdy. Pozemková daň měla být nadále vyměřována podle čistého výtěžku pozemků, kterým se rozuměl výnos, jehož může docílit každý držitel půdy v letech průměrné úrody, pokud vzdělává půdu způsobem v kraji obvyklém, po odečtení nezbytných provozních nákladů.³¹⁵ Vedle toho byla brzy zavedena zvláštní daň z budov.

Nejvyšším rozhodnutím ze dne 8. února 1819 bylo zavedeno berní provizorium, které sice vycházelo z josefínského katastru, ale tímto katastrem stanovený hrubý výnos byl pro účely vyměřování daně převeden na výnos čistý. Berní provizorium, které odstraňovalo dosud přetrvávající rozdíl ve zdanění poddanské a panské půdy, začalo platit od 1. listopadu 1820. K definitivnímu dokončení stabilního katastru došlo až v roce 1861.

Od roku 1849 přestaly platit rozdíly ve zdanění dominikální a rustikální půdy, neboť rozlišování pozemků na dominikální, zakoupené a nezakoupené pozbylo významu.

V pozemkových knihách byla daň státu zmiňována většinou jen v případě dluhů.

---

³¹³ Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách, s. 53

³¹⁴ AČ 25, č. 790

³¹⁵ AČ 25, č. 1035

3.6.4. Knihovní poplatky

V 16. století bylo udělování souhlasu vrchnosti se zcizením nemovitosti zásadně formální a bezplatné. Případné knihovní poplatky byly příjmem úředníků a podle V. Procházky proto představovaly významný prvek jejich zainteresovanosti na řádném chodu dominia.³¹⁶ Můžeme se setkat například s termíny „památné“, „zpropitné“, „kupní“, „výmazné“ nebo „koláč“. Výše těchto odměn za úkon vrchnostenského úředníka byla velmi různá; v pozemkových knihách se však setkáváme s tím, že cizí poddaný platil více než domácí nebo že poplatek platila strana, v jejíž prospěch se zápis uskutečňoval. Někde se poplatek nevztahoval na vedení sirotčí agendy.

Od 17. a zvláště v 18. století se knihovní poplatky stávaly stále častěji příjmem vrchnosti samé. Některé taxy byly stanoveny pevně, jiné (především velké poplatky při převodech vlastnictví), podle zámožnosti stran nebo přímo pro jednotlivé případy, vždy však záleželo na konkrétní vrchnosti, která si jejich výši upravovala v hospodářských instrukcích. Poplatek za souhlas se zápisem věcného práva k nemovitosti byl nazýván **laudemium** (*Markgrosch, Pfundgelder, Ratifikation*) a platil se obvykle určitým procentem z odhadní ceny nebo hotově zaplaceného závdavku (Jan A. Dunder uvádí, že vzácností nebyla pětiprocentní laudemia z celkové odhadní ceny,³¹⁷ Procházka uvádí 5 – 10 % obvykle podle toho, zda šlo o převod v přímé linii či nikoliv³¹⁸).

Roku 1762 skončil v českých zemích nezdarem pokus o postátnění zemskodeskových tax. Později došlo k unifikaci soudních tax v řízení sporném roku 1781 a v řízení nesporném roku 1787. Tyto josefínské úpravy se však stále netýkaly tax knihovních – dvorský dekret č. 757 JGS ze dne 24. prosince 1787 upozornil na skutečnost, že oba taxovní řády nejsou v žádném spojení s taxami pro zemské desky, městské knihy a gruntovní knihy, na těchto taxách nic nemění a tyto taxy mají být nadále vybírány podle stávajících zvyklostí do doby, než pro ně bude vydán vlastní taxovní řád.³¹⁹

Poddanské taxy byly většinou ponechány na libovůli vrchnosti, která z nich činila jeden ze zdrojů vlastních příjmů. Náprava se zpočátku děla pouze v jednotlivých případech (v souvislosti s vyšetřováním utlačování poddaných byly roku 1771 vládou stanoveny pevné taxy pro dobříšské panství). Podle nařízení č. 2074 ze dne 28. května 1779 nesměly

³¹⁶ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 250

³¹⁷ KNM, Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních kněh v městech i na panstvích

³¹⁸ Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, s. 249

³¹⁹ Zemskodeskové taxy byly upraveny taxovním řádem č. 983 z 1. dubna 1812.

být knihovní poplatky vymáhány na poddaných před uplynutím čtvrt roku ode dne změny knihovního vlastnictví.

Také na raabizovaných statcích byli poddaní podle patentu ze dne 1. března 1777 povinni při každé změně držitele gruntu platit vrchnosti z domu a pozemků laudemium, a to v přímé linii 5 %, v ostatních případech 10 % odhadní ceny, stanovené dvěma nestrannými odhadci³²⁰ (později však byla snížena na 2,5 % resp. 5 %, jak vyplývá z konkrétních aboličních smluv³²¹ nebo z dvorského dekretu ze dne 13. dubna 1785 o statcích komorních, duchovních institucí a statcích nadačních³²²). Ještě Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 rozděloval v § 1142 poplatky, požadované vrchním vlastníkem od užitkového vlastníka za změny, na laudemium (*Lehenwaare, Laudemium*), tj. dávka požadovaná v případě změny mezi živými, a odúmrtné (*Sterbenlehen*), pokud došlo ke změně na případ smrti.

Vedle tax byly podle akcidenčního patentu č. 2069 ze dne 15. května 1779 zákonně vyměřovány **akcidence**.³²³ Rozdíl mezi taxami a akcidencemi spočíval v tom, že taxy byly vybírány při výkonu nesporného soudnictví ve prospěch státu a vrchností, zatímco akcidence byly poplatky, plynoucí jednotlivým hospodářským úředníkům a placené poddanými za jiné úkony, k nimž bylo třeba povolení vrchnosti.³²⁴ Akcidenční patent zakázal vrchnostem a vrchnostenským hospodářským úředníkům požadovat od poddaných jiné akcidence a taxy než ty, které předepisoval. Patent stanovil například taxu za pořízení svatební smlouvy, pokud bylo současně žádáno o její vtělení do pozemkových knih. Dále byly stanoveny taxy za zápis nemovitosti do pozemkových knih (laudemium 1/70 zaplacených hotových peněz nebo při nabytí dědictvím 1/60 z celého dědictví, kromě toho 15 krejcarů za zápis kontraktu do pozemkové knihy), za opis z pozemkových knih (15 krejcarů), za inventury a odhady poddanských nemovitostí (30 krejcarů za šacunk a 6 krejcarů každému členu odhadní komise), dělení pozůstalosti, akcidence za vtělení nebo poznamenání dlužního zápisu a za nahlédnutí do pozemkových knih, jakož i akcidence za dědictví nebo odkaz, za vyhotovení narovnání o sporný pozemek a za obhlídku pozemků.

---

³²⁰ AČ 24, č. 542, Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 140 a 141

³²¹ Mendl, B.: Z novějších dějin agrárních 1789 – 1848, ČDV 1919, s. 102; smlouva o robotní abolicí na panství Kolín ze dne 12.9.1780 viz Schneider, J.: Zrušení roboty a vznik familií v 18. století, s. 83 – 106; smlouva o robotní abolicí na panství Pardubice ze dne 15.10.1783 viz AČ 25, č. 584; smlouva o robotní abolicí na panství Hradec Králové ze dne 24.1.1786 viz AČ 25, č. 610

³²² Kostetzky, D.: System der politischen Gesetze Böhmens, sv. III., s. 136; Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech

³²³ AČ 24, s. 546n.

³²⁴ Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 158

Důležitost akcidenčního patentu spočívá rovněž v tom, že nás současně seznamuje s obsahem knihovních záležitostí a s jejich řízením. Jeho platnost později potvrdily nebo rozšířily a doplnily další normy, například dvorský dekret ze dne 20. září 1794. Dvorský dekret ze dne 21. října 1796 sice povolil vrchnostem vybírat při prodeji dominikálních gruntů jiné akcidence, než jaké vyměřil akcidenční patent, ale už dvorským dekretem ze dne 4. ledna 1798 byl citovaný dekret zrušen a obnovena závaznost akcidenčního patentu. Ten pak platil ještě po vyhlášení patentu č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 o zrušení poddanství.³²⁵ Tímto patentem byla výslovně prohlášena za zrušená všechna dosavadní břemena, služby a naturální a peněžní platy, které vyplývaly z poddanského poměru nebo byly spojeny s poddanskou nemovitostí, včetně „*poplatků placených při postupování držebnosti za života držitelova nebo po jeho smrti*“.³²⁶

3.6.5. Robotní povinnost

I robotní povinnost přímo souvisela s držbou poddanské nemovitosti. Její rozsah i druh závisel na velikosti usedlosti a ke snižování docházelo například z důvodu přetížení poddaného povinnostmi, stavby budovy nebo špatné kvality polí. Rychtáři, krčmáři a řemeslníci bývali často od roboty osvobozeni zcela (na Smiřicku měl vesnický rychtář „*na robotu lid vypravovati a na robotu pilně dohlížeti*“, robotovat musel na poručení vrchnosti pouze tehdy, pokud to bylo zapotřebí³²⁷). Jako robotníci podléhali poddaní purkrabímu, který vedl robotní rejstříky a dohlížel na řádné splnění robotních povinností buďto sám, nebo prostřednictvím pojezdného, poklasného, šafáře a drábů.

Český sněm vydal už roku 1654 usnesení o svěcení nedělí a svátků, zakazující mimo jiné přetěžovat poddané robotami tak, že by ve všední dny nestihli vykonat práci na svých gruntech a tato práce by je následně zdržovala od povinného svěcení nedělí a svátků.³²⁸ Výši a podmínky roboty upravovaly především patenty z let 1680, 1717, 1738 a 1775. Vydání robotního patentu císaře Leopolda I. ze dne 28. června 1680 bylo

---

³²⁵ Úplný obrat ve vývoji tax a kolkových poplatků přinesla finanční politika Bachova režimu, která postátlnila taxy a odstranila tak soukromé taxy a akcidence, které dosud neplynuly do státní pokladny, ale magistrátům a vrchnostem, případně jednotlivým úředníkům. Nařízení ministerstva financí č. 48 a č. 50 z 9. února 1850 uložila při převodu vlastnického práva zaplatit nabyvateli 3,5 % odhadní ceny nemovitosti a k tomu 15 kr. kolek na každý arch listin, jež měly být právním podkladem vkladu vlastnického práva. Táž částka a k tomu 30 kr. za kolek byla předepsána i za vklad hypotéky nebo ručitelské smlouvy.

³²⁶ AČ 25, s. 714 – 719

³²⁷ Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 24

³²⁸ AČ 23, č. 253

odůvodňováno řadou stížností, že „*lidé poddaní nemírnými a téměř nesnesitelnými, místem pak i přes celý týhoden trvajícím robotami tuze obtěžováni bývají*“. Patent proto zakázal roboty ve dny sváteční a nedělní. Pro místa, kde roboty nebyly od starodávna náležitě vyměřeny (urbáři, smlouvami nebo na základě starobylých obyčejů a zvyklostí), stanovil patent robotní povinnost v rozsahu nejvýše tří dnů v týdnu. Toto omezení však neplatilo pro dobu žní, senoseče ani v případě protržení hrází nebo vyskytnutí jiného nenadálého nebezpečí. Při „dalekých fůrách“ měly být poddaným hrazeny útraty, opatřena strava a o čas strávený cestou jim měla být povinná robota snížena. Poddaní sice zásadně nesměli být nuceni robotovat na vzdálených statcích, i z tohoto zákazu však byla vyňata doba žní a náhlé případy, pokud vrchnost poddané za takovou práci slušně odměnila.³²⁹

Nové nepokoje na počátku 18. století vedly císaře Karla VI. k vydání nového robotního patentu (dne 22. února 1717 pro Čechy a dne 2. září téhož roku pro Moravu). Ustanovení týkající se roboty se většinou doslova shodovaly s patentem z roku 1680, doplňuje se však, že robota má trvat od východu do západu slunce s dvouhodinovou přestávkou. Také k ustanovení o dalekých fůrách byl doplněn dodatek, že pokud by poddaní museli cestovat přes noc, náleželo jim od vrchnosti „*na jednoho koně mírka ovsa a na pacholka sedm krejcarův denně dle zapravení mejtovních a maštálních outrat*.“ Roboty na vzdálených statcích byly narozdíl od předchozího patentu v zásadě připuštěny, a to pouze s tou výhradou, že se poddaným mělo dostat náhrady za škody a útraty s tím spojené.³³⁰

Také robotní patent ze dne 27. ledna 1738 byl prakticky pouze doplněným a rozšířeným přepracováním dříve vydaných patentů. Namísto předepsané roboty od východu do západu slunce však (i) potažní robota nesměla za jarních a letních dlouhých dnů trvat déle než 10 hodin včetně jízdy na pole a zpět a (ii) pro trvání ruční neboli pěší roboty nebyla žádná míra stanovena. Podobně jako oba předešlé patenty dovoľoval robotní patent z roku 1738 ukládat poddaným vedle maximální tří denní roboty tzv. „neobyčejné roboty“, konkrétně při zimním a letním setí, žních, sekání a sklizení sena a otavy, výlovu rybníků a při „*jiných nenadálých, nebezpečných a žádné prodlévání netrpicích případnostech*“. Při vymáhání takové roboty však měla vrchnost hledět, aby byla poddanému ponechána možnost opatřit své vlastní hospodářství a platit z něj kontribuci.³³¹

---

³²⁹ AČ 23, č. 317; *Minulost našeho státu v dokumentech* (edd. J. Polišenský a kol.), s. 154 – 158

³³⁰ AČ 24, č. 373

³³¹ AČ 24, č. 416; *Minulost našeho státu v dokumentech* (edd. J. Polišenský a kol.), s. 161 – 180

Zatímco v patentech z let 1680 a 1717 byl účinek ustanovení o robotě mařen připouštěním odchylek, pro které bylo vždy možno najít právní odůvodnění, patent z roku 1738 usnadňoval obcházení řady svých ustanovení odkazem na urbáře, smlouvy nebo na pouze na „starý obyčej“.

Výraznější změny přinesl až robotní patent ze dne 13. srpna 1775, který činil rozdíl mezi uživateli panských pozemků (dominikalisty) a držiteli pravých poddanských gruntů (rustikalisty).³³²

Povinnosti dominikalistů se měly řídit obsahem smluv, které je opravňovaly k držení panských pozemků jako dočasné nájemce nebo jako dědičné „zakoupené“ uživatele. Zakoupeným dominikalistům bylo přiznáno právo, že kdyby se jim jejich robotní povinnosti zdály příliš tíživé, mohli do roka po vyhlášení patentu vrátit své statky vrchnosti, která byla povinna zaplatit jim ve čtyřech ročních lhůtách zákupní sumu.

U **rustikalistů** bylo nejprve obecně stanoveno, že není přípustné zvětšování jejich robotní povinnosti oproti dřívějšímu. Nová úprava robotních povinností se určovala na základě zařazení poddaného do jedné z jedenácti robotních tříd, přičemž měřítkem byla výše řádné kontribuce, placená poddanými v Čechách roku 1773, na Moravě roku 1775.

Každý poddaný, který podle patentu konal méně než tři dny ruční nebo pěší roboty v týdnu, byl dále povinen za jistých okolností na žádost vrchnosti pracovat pro ni za přesně stanovenou mzdu tolik dnů, o něž byla jeho dřívější robotní povinnost snížena, maximálně však v souhrnu do výše tří dnů v týdnu. Druhá část robotního patentu z roku 1775 podrobně upravovala vymáhání a vykonávání roboty: zakazovalo se vymáhat robotu ve dny nedělní a sváteční, délka robotního dne byla vyměřena v zimních měsících na 8 hodin a v letních měsících na 12 hodin (včetně doby na odpočinek, nakrmení dobytka a cesty na pole a zpět) s tím, že o žních mohla být tato doba prodloužena o jednu až dvě hodiny.

Poddaným bylo ponecháno na vůli, aby se do určitého data rozhodli s definitivní platností buď pro staré, nebo pro nové roboty. Podle dvorského dekretu ze dne 18. června 1776 však mohli poddaní bezplatně pást na panských polích (a také sbírat dříví v panských lesích) pouze v případě, že zůstali při staré robotní povinnosti. Pokud se rozhodli robotovat podle patentu z roku 1775, museli za právo užívání panských lesů a pastvin platit poměrně vysoké poplatky nebo si tyto poplatky odpracovat.³³³

Pro panství, na nichž byla v souvislosti s raabizací odstraněna roboty, rozdělil patent ze dne 1. března 1777 pozemky poddaných do čtyř tříd podle jejich výnosu pro

---

³³² AČ 24, s. 488n.

³³³ Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848, s. 43

účely vyměření dávky za zrušení roboty (tzv. robotní reluice), placené v měsíčních nebo čtvrtletních splátkách. Od placení reluice byli osvobozeni mrzáci, všichni lidé starší 60 let, svobodní nebo ženatí synové a provdané dcery, pokud žijí společně, hospodáři a hospodyně, kteří přišli o majetek nikoliv svojí vinou, vysloužilí vojáci v podruží a vdovy s více než jedním dítětem.³³⁴

Podle úřední zprávy z roku 1794 byla v Čechách dosud robota odstraněna zcela na 351 panstvích a částečně na 181 panstvích. Pouze na 117 panstvích, která byla takřka všechna pod státním dozorem, však byla robota odstraněna trvale nahrazením za stálé platy, jinde bylo zrušení roboty jen dočasné.³³⁵ Patent č. 432 JGS ze dne 1. září 1798 vyjádřil zásadu, že výkup z roboty je možný pouze dobrovolnou dohodou poddaných s vrchnostmi.³³⁶ Od tohoto ustanovení se nijak neodchýlil ani dvorský dekret č. 1012 JGS ze dne 18. prosince 1846, který stanovil nová podrobná pravidla pro dobrovolné úmluvy o výkup z robot. Výkup mohl být proveden několika způsoby: poddaný se mohl zavázat k placení stálého ročního platu, odvádění pravidelné obilné dávky, ke složení jednorázové sumy, k postoupení části svého statku vrchnosti nebo k jeho výměně za méně cenné pozemky, mohl se však také zřici některého svého práva (např. brání dříví z panských lesů, pasení dobytka na panských pozemcích apod.).³³⁷

Dvorským dekretem z roku 1829 byla obecně vyhlášena povinnost poddaných při stavbě okresních silnic. Na panstvích, kde se tyto silnice stavěly, byly poddaní povinni konat ruční i potažní roboty (zejména dovážet stavivo), a to v rozsahu podle své daňové povinnosti.³³⁸

Podle císařského patentu ze dne 28. března 1848 měla být robota nejpozději do 31. května 1849 zrušena za přiměřenou náhradu, jejíž velikost a způsob bude co nejdříve určen.³³⁹ Císařským patentem č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 byla výslovně prohlášena za zrušená všechna dosavadní břemena, služby a naturální a peněžní platy, které vyplývaly z poddanského poměru nebo byly spojeny s poddanskou nemovitostí: *„Od nynížska se ruší všechny na poddanské půdě lpící břemena, služby a platy všeho druhu, jež vyplývaly z poddanského poměru, jakož i všechny naturální, pracovní či peněžité povinnosti*

---

³³⁴ AČ 24, s. 524; Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech, s. 141, 204n.; Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 329

³³⁵ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 364

³³⁶ AČ 25, s. 413

³³⁷ AČ 25, č. 1180

³³⁸ AČ 25, č. 1153

³³⁹ AČ 25, s. 702, č. 1190

*pocházející z vrchního vlastnictví půdy...“.*³⁴⁰ Otázku náhrady za zrušená poddanská břemena upravoval císařský patent ze dne 4. března 1849. Roboty a robotní platy podruhů a domkářů usedlých na rustikální půdě se zrušily bez jakékoliv náhrady.³⁴¹

Na smiřickém panství se v 16. a 17. století v urbářích setkáváme například s robotami bartolomějskými a vánočními (odváděny vesměs pouze v penězích), robotami žennými, vornými, furními nebo sečnými. Při postoupení panství Matyáši Gallasovi však bylo v části odhadu panství oceňující práci nevolníků uváděno také štvání a honba zvěře při panských lovech a dále „*forování, vorání, vláčení a jiné roboty, kteréž lidi poddaní z rozkazu vrchnosti volně vykonávají*“ a které v urbářích ani jinde nebyly zmiňovány. Z poddanského řádu smiřického panství z roku 1707 vyplývá, že velcí sedláci neplnili řádně své robotní povinnosti, proto byl rychtář nebo jím pověřený konšel povinen zajistit účast a pokud by se zjistilo, že „*pro svůj vlastní zisk někoho ušetřoval*“, měl být zbaven svého úřadu a zaplatit pokutu. Pokutu musel zaplatit také ten poddaný, který by nevykonal povinnou robotu.³⁴²

Asi roku 1715 vydal hrabě Paar nový robotní řád, v němž požadoval od poddaných nesrovnatelně více, než činila dosavadní praxe. Celé obce tehdy žádaly „milostivou vrchnost“ o ponechání při starém robotním systému, ale hrabě žádosti rozhodně odmítal a vyhrožoval represáliemi, vězením, deportací a zotřováním svých požadavků. Několik sedláků se sice roku 1717 rozhodlo k cestě do Vídně, ale bylo jim řečeno, že vrchnost má oporu v předpisech vydaných státními úřady a císařem, jehož robotní patenty vrchnost ke stupňování požadavků opravňuje.³⁴³ Žádosti o úlevu roboty přicházely od poddaných i ve 30. letech 18. století, ale hraběnka Marie Terezie z Paaru je odbývala krátce například slovy: „*Nenacházím příčiny, proč bych suplikantovi toho čtvrt dne roboty pasírovati měla*“ nebo „*At' ji jen dále jako dosud koná*“. Zamítnutí žádostí doplňovala poučením, aby žadatel „*pilněji než dosud robotil*“. Až roku 1736 vrchnost vyslechla poníženou prosbu podanou všemi robotníky panství. Neúroda byla toho roku tak veliká, že hraběnka nařídila, aby poddaní odváděli místo popruční pšenice ječmen a oves.³⁴⁴

Dekrety týkající se robotní povinnosti se někdy přepisovaly i do pozemkových knih. Přímo z pozemkové knihy Holohlav je tak například zřejmé, že roku 1751 požádal holohlavský kantor Jiřík Matějček smiřickou vrchnost, aby osvobodila jeho chalupu od

---

³⁴⁰ AČ 25, s. 714 – 719

³⁴¹ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 416

³⁴² AČ 24, č. 351

³⁴³ Chalupa, A.: Panství Smiřice a jeho poddaní v polovině 17. století, s. 213

³⁴⁴ Zeman, J.: Z paměti Smiřic nad Labem, s. 83

robotní zátěže v rozsahu tří dnů v týdnu, a to s odůvodněním, že od mládí věrně sloužil hraběnce i jejímu synovi. Hraběnka Marie Terezie z Gastheimu poté, co kantor složil do jejího důchodu v hotovosti 200 zlatých rýnských, rozhodla tak, že „*jemu Jiřímu Matějčkovi i jeho potomkům obojího pohlaví tu milost činí a pravenou chalupu s těmi k ní nyní patřícími případnostmi ode vsí naturální roboty na věčný čas mocí tohoto decretu osvobozuje*“, ovšem pouze v případě, že živnost nebude v budoucnu rozdělena nebo k ní nebudou přikoupeny další polnosti. V čas žní měli dále držitelé chalupy vysílat k holohlavskému dvoru dělníka, který zde musel robotovat po šest dnů v týdnu za chléb a jistý plat.³⁴⁵

Na smiřickém panství byla robota fakticky zrušena už v souvislosti s Raabovou reformou a vystřídána smluvní prací, na což ve své práci upozorňuje B. Mendl (v této souvislosti mimo jiné uvádí výkaz odměn poddaných, vyplacených za smluvní práce roku 1838, nebo výnos šesti smiřických vrchnostenských dvorů).³⁴⁶

3.7. Zabránění a osazení poddanské nemovitosti z vůle vrchnosti

Zatímco odnímání půdy poddaným bez zvláštního právního titulu se děla všude tam, kde vrchnost potřebovala půdu pro své hospodářské účely, konfiskace půdy byla institucí vrchnostenského trestního práva. K vývoji obou těchto institutů se dochovala nesmírně zajímavá kasuistika nejen v pozemkových knihách, ale i v knihách smolných a právních manuálech.

3.7.1. Odnětí pro potřeby vrchnosti a státu

Odnímání za náhradu se týkalo jen zakoupených rolníků; šlo-li naopak o odnímání půdy rolníkům, kteří měli k půdě jen právo poživací (nebyli zakoupeni), provádělo se bez náhrady. Odňatá půda byla většinou užita vrchností pro nově zakládané rybníky nebo vrchnostenské dvory. Podstatou náhrady byla buďto směna (často za půdu horší kvality), nebo zaplacení kupní ceny, která poddanému umožnila nový nákup na rustikálu nebo dominikálu.

---

³⁴⁵ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy, fol. 306

³⁴⁶ Mendl, B.: Z novějších dějin agrárních 1789 – 1848, ČDV 1920, s. 162

Na smiřickém panství došlo k nejrozsáhlejšímu odnímání rustikální půdy vrchností v letech 1605 až 1612 v souvislosti se zakládáním a rozšiřováním vrchnostenského dvora v Libníkovcích. V pozemkové knize rychty librantické, kam Libníkovice náležely, se v této souvislosti setkáváme se zápisy typu, že „*Jeho Mil. P. P. Jan Trčka ráčil poručiti ten statek k zlepšení dvoru jeho od Pavla Černého koupiti za tu sumu, jakž jej sám koupil*“.³⁴⁷ Podobně, i když nikoliv v takovém rozsahu, se dělo i v jiných obcích, kde existovaly vrchnostenské dvory (roku 1609 byl například ve Svinarech koupen statek „*k ruce Jeho Mil. Páně pro zlepšení dvoru od Michala Rambouska*“³⁴⁸). V pozemkových knihách nově založených roku 1689 byla někdy pouze stručná poznámka, že grunt byl v minulosti „*k panskému dvoru obrácen*“.³⁴⁹

Obdobný charakter měly situace, kdy vrchnost kupovala poddanské grunty s odkazem na jejich špatný stav. Zajímavý zápis z roku 1689 včetně odůvodnění takového kroku nacházíme v pozemkové knize: „*Vrchnost milostivá to očitě spatřiti ráčila, že krčma tato ve vsi Libřicích na hlavní silnici ležící na stavení na hlavu spuštěná jest, že Jan Barták, držitel týž krčmy, k vyzdvižení a náležitému jí napravení žádných prostředkův nemá, skrze což (vrchnostenský) důchod nemalou škodu trpěti musí, pročez pro vyvarování další a větší škody ráčila jest se táž vrchnost milostivá resolnírovati a tuž krčmu od Jana Bartáka koupiti*“.³⁵⁰ Ze stejných důvodů odkoupila vrchnost roku 1674 grunt v Černožicích za účelem rozšíření nového dvora s odůvodněním, že „*vědomo panu hejtmanu i celé obci černožské, že držitel statku tohoto Jan Kutychel takový k hrubému spuštění přijíti dopustil a dále hospodářem na něm zůstávati mu možno nebylo*“.³⁵¹

V robotním patentu 1738 se vyslovilo odhodlání zakročit proti vrchnostem, které by se navzdory císařským předpisům dopouštěly bezpráví na poddaných odnětím statků a jejich prohlášením za nezpůsobilé držet jiné statky. Nový kontribuční řád, vyhlášený v září 1748, zabírání poddanských pozemků připouštěl, ovšem s podmínkou, aby každá taková změna byla ohlášena správě zemského katastru.

Podle reskriptu ze dne 23. ledna 1751 se nadále jakákoliv směna poddanských pozemků nebo jejich zabírání k panským dvorům nesměly dít z pouhé vůle vrchností, nýbrž jen se svolením krajských úřadů, které měly pečovat, aby tím poddaní nebyli

³⁴⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4968, Gruntovní kniha rychta librantická (Librantice, Libníkovice, Divec, Svinary)

³⁴⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4968, Gruntovní kniha rychta librantická (Librantice, Libníkovice, Divec, Svinary)

³⁴⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička, fol. 127, 130, 135

³⁵⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4973, Gruntovní kniha Libřice, Výrava, fol. 10

³⁵¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky

zkracování. V září 1769 nařídila Marie Terezie úředníkům všech komorních panství, aby byly poddaným co nejrychleji vráceny pozemky odňaté nebo odkoupené od roku 1738. Podobně bylo také do instrukce z téhož roku uloženo krajským úřadům, aby nejen netrpěly další zabírání poddanské půdy, ale aby pečovaly o vracení a osazování selských pozemků zabraných po roce 1738. Uvedené předpisy byly v prosinci 1769 zpřesněny ustanovením, že selské pozemky, zabrané od roku 1751 vrchnostmi svévolně bez úředního schválení, měly být do roka odevzdány zpět poddaným. Nové nařízení ze září 1770 zašlo ještě dále a přikazovalo vrátit poddaným všechny rustikální pozemky zabrané vrchnostmi (byť s úředním svolením) od doby poslední raktifikace nebo jiného normálního roku (tím byl později stanoven rok 1751).³⁵² Podle nejvyššího rozhodnutí ze dne 12. května 1770 směla o odsazení (nebo přesazení) zakoupeného poddaného rozhodovat pouze vrchnost, nikoliv její úředníci, s možností následné žaloby ke krajskému úřadu.³⁵³

Dvorský dekret ze dne 25. května 1789 s odkazem na tyto předpisy prohlásil, že vrchnostem nelze žádným způsobem povolit koupi poddanských pozemků a že těchto pozemků, určených výhradně poddaným, nemůže vrchnost nabýt jiným způsobem než směnou, učiněnou podle zákonných předpisů.³⁵⁴ Také právo nezakoupených poddaných na jejich statek bylo zlepšeno po vydání dvorského dekretu ze dne 7. ledna 1787, který zakazoval odsadu nezakoupeného rustikalisty z jiných důvodů, než byla připuštěna u nezakoupených.³⁵⁵

Roku 1780 koupil císař Josef II. smiřické panství i s obcí Ples, která tehdy čítala 122 usedlostí. Střední část této vesnice byla kvůli stavbě pevnosti vyvlastněna a obyvatelstvo se muselo vystěhovat. Z původní obce zůstala jen část nejzápadnější (dnes Dolní jinak Vodní Ples) a část nejvýchodnější (dnes Starý jinak Horní Ples). Některým vysídleným poddaným byla určena místa ke stavbě obydlí na vykácených pasekách ve východní části lesa Rasošky. Tak vznikly nové osady Nový Ples a Rasošky. Jiní obyvatelé Plesu byli v letech 1780 – 1781 vysídleni do Rozběřic (celkem 23), Libníkovic (4) a Černožic (12). Mnozí se usadili také v nově založené vsi Jezbinách nebo poblíž zámku u kaple sv. Huberta na východě vsi Plesu. Přesídleným poddaným byly namísto odňatých

---

³⁵² Kadlec, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, s. 342; Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 308, 309 a 333

³⁵³ AČ 24, s. 417

³⁵⁴ AČ 25, s. 202

³⁵⁵ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 375; Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 1, s. 271

gruntů přiděleny pozemky od dvorů v Černožicích, Velkých Dolcích, Všeštarech a Libníkovicích.³⁵⁶

Předchůdcem dnešního vyvlastnění bylo ustanovení § 365 Všeobecného zákoníku občanského, podle kterého „žádalo-li toho obecné dobro, musel člen státu za přiměřené odškodnění i úplné vlastnictví věci postoupiti.“

Podle dvorského dekretu ze dne 2. května 1816 byl poddaný povinen postoupit za náhradu své pozemky potřebné ke stavbě veřejných silnic nebo vodních staveb.³⁵⁷ Dne 8. listopadu 1842 vyšla jako dvorský dekret č. 654 JGS instrukce o vyvlastňování pozemků pro státní dráhy. Na základě vyvlastňovacího práva, poskytnutého státním drahám, se provádělo vyvlastňování pozemků nebo budov. Podle dvorského dekretu č. 904 JGS ze dne 15. října 1845 přestaly být vyvlastněné pozemky předmětem pozemkových knih, zemských desk a katastrů a měly být proto odepsány (odepisování prováděly příslušné krajské úřady). Naproti tomu soukromým drahám nebylo vyvlastňovací právo poskytnuto a pozemky zakoupené pro soukromé dráhy zůstaly nadále předmětem pozemkových knih.³⁵⁸

3.7.2. Zabrání nemovitosti

K zabrání nemovitosti mohla vrchnost přistoupit například v případě úplného předlužení, neplacení ročních splátek po dlouhou dobu, neplacení platů vrchnosti nebo při nezapsání koupené nemovitosti do pozemkových knih, čímž se poddaný vyhýbal povinnosti poplatku za zápis.

V pozemkových knihách smiřického panství se nejčastěji setkáváme se zabráním a následnému prodeji **z důvodu úplného předlužení**. Tak například roku 1714 Pavel Eliáš jako držitel gruntu ve Svinarech „*zlým hospodářem byl, takže grunt k šacuňku přišel.*“ Jeho živnost však byla prošacována nikoliv vrchností, ale od práva librantického, diveckého a svinarského.³⁵⁹

Titulem zabrání představovalo také **uzavření sňatku bez svolení vrchnosti**, kdy byla vrchnost připravena o sňatečnou dávku. Ve Smiřicích svědčí záznam z roku 1592 o

---

³⁵⁶ Uhlíř, J.: Starý Ples (1186 – 1986), s. 57 a 58

³⁵⁷ Randa, A.: Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém, s. 63

³⁵⁸ Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849, s. 164; Pro železnice, určené k veřejné dopravě, se podle zákona č. 70 ř.z. ze dne 19. května 1874 zřizovaly tzv. železniční knihy.

³⁵⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička, fol. 70

tom, že z důvodu uzavření sňatku bez souhlasu vrchnosti docházelo k zabavení dobytka: „*O tu krávu jest spokojeno a náleží Mikolášovi, poněvadž jest se Barbora bez vůle vrchnosti vdala.*“³⁶⁰

Setkáváme se však rovněž se **zabráním z důvodu smilstva a cizoložství**, kde hrála roli křesťanská etika, již však vrchnost zneužívá ke svému obohacení. Pozemkové knihy jsou přitom dokladem, jak se v tomto případě rozmáhalo udavačství, často motivované vyřizováním osobních účtů. Roku 1620 byla například zabrána zahrada Mandě Kroupové z Čáslavek, která se dopustila „*nenáležitého skutku smilného*“.³⁶¹ Postupně docházelo ke zmírňování a odpouštění tohoto trestu (zejména pokud došlo k dodatečnému uzavření sňatku), v případě vdané ženy dala někdy vrchnost na přímluvu manžela nebo alespoň převedla podíl na dítě. Punkta a milosti smiřického panství stanovila, že pokud svobodná žena nebo vdova se svobodným mužem „*k pádu přišla*“ (tj. otěhotnila), připadla jedna třetina z jejího majetku vrchnosti a pouze dvě třetiny zůstaly ženě s dítětem.³⁶²

Zabrání bylo rovněž **trestem majetkoprávní povahy** k trestu za takové trestné činy jako vražda, krádež, vloupání, žhářství, vzbouření proti vrchnosti nebo podvod spočívající například v prodeji poddanské nemovitosti jako svobodné. Ve značném množství případů nebyl trestný čin blíže určen, mluví se o „*zlém chování*“. I zde však postupovala někdy vrchnost mírněji (vrátila majetek pachateli, pokud se napravil, žádala jen zaplacení pokuty, ojediněle docházelo k pouhému nucenému prodeji).

K nepřehlédnutelným osobnostem smiřického panství patřil libřický rychtář a krčmář Duchoslav Dušek (původním jménem Dušek Hejcman), který byl v prosinci 1623 schopen dodat pro koně vojenských posádek v Jaroměři oves ve značné hodnotě 2000 kop míšeňských grošů. Roku 1628 se však zapojil do rozsáhlého selského povstání, které zachvátilo trčkovská panství na Hradecku. Téměř sedmdesátiletého rychtáře Duška tehdy jeho vysoké postavení nezachránilo a pro „*nešlechtné, hrozné a ohavné přečinění a rebelování proti své milostivé vrchnosti*“ byl odsouzen k trestu smrti. Na příkaz regenta trčkovských panství Jindřicha mladšího Kustoše ze Zubří a Lipky byl v dubnu 1628 konfiskován i jeho bohatě vybavený libřický statek v hodnotě 520 kop českých grošů (včetně jednoho valacha, dvou tažných klisen, hříběte, šest dojných krav, pěti jalovic, čtyř telata, čtyř ovcí, tří jehňat, pěti prasat, jedenácti slepic s kapounem a tří hus). Nejtučnější sousto však představovala zmiňovaná pohledávka ve výši 2000 kop gr. míš., které po

³⁶⁰ SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy), fol. 1

³⁶¹ SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky

³⁶² SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, úvodní strany nových knih gruntovních, založených roku 1689

Duškově „*zlé smrti*“ vyzvedla od pánů jaroměřských sama hraběnka Marie Magdalena Trčková.³⁶³

Mírněji smiřická vrchnost potrestala roku 1733 Jiřího Dvořáka za noční krádež ryb na panských sádkách v Holohlavech. Pro toto provinění mu sice „*ku příkladu a vejstraze všem jiným*“ mohl být jeho majetek zkonfiskován, ale „*milostivá vrchnost jeho jmění žádostiva nebyla*“, a tak musel pouze na její poručení prodat svou zahradu v Holohlavech, kde se dopustil krádeže, a poté koupit grunt v takové obci, v níž se nenacházel panský dvůr. Trhová cena za zahradu v Holohlavech měla být do té doby pro Jiřího Dvořáka uložena „*in deposito*“ ve vrchnostenské kanceláři.³⁶⁴

Roku 1737 vrchnost zabrala chalupu Jana Kováře z Lejšovky, který se „*všelikého zlodějství jak na panském, tak na selském dopustil, obzvláště na panské černožskéj špejchar se svou ženou se dobyl a tam 5,5 strychů rozličného obilí pokrásti se opovážil*“. Jan Kovář byl poté spolu s manželkou a dětmi vypovězen z panství.³⁶⁵

V pozemkových knihách smiřického panství se velmi často setkáváme **zabráním nemovitosti z důvodu opuštění panství**. Nemovitý majetek, který poddaný opustil při odchodu z panství, se ve starších dobách nazýval „*odběžné*“, které již Tomáš Štítný ze Štítného roku 1376 přiznával pánům s právem naložit s ním podle své vůle.³⁶⁶

Na sklonku 16. a zejména pak v průběhu 17. století se stávalo, že vrchnostem utíkali pouze otcové, kteří při opuštění své rodiny spoléhali, že jejich majetkový podíl zůstane zachován dětem. Kolem roku 1651 bylo proto na komorních panstvích stanoveno, že v takovém případě propadá celé jmění po zběhlém „*do důchodů J. Mti. císařské po sražení věna neb dílu manželky*“. Podobně propadlo také jmění zběhlých sirotků.³⁶⁷ Obě tato nařízení převzaly později mnohé vrchnostenské řády a jmění po zběhlých se stávalo majetkem vrchností. Na Smiřicku se však postupovalo mírněji a když roku 1651 zběhl ze svého statku Jan Arnošt z Jasenné bez své rodiny, bylo sice jeho manželce umožněno celou živnost prodat, ale trhovou cenu vrchnost rozdělila po odečtení dluhů na tři rovné díly, z nichž jeden připadl manželce zběhlého, jeden jeho synu a poslední vrchnosti.³⁶⁸

---

³⁶³ Knapp, A.: Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem, s. 117; Kareš, M.: Hříšní lidé Černilovska v dobách feudálních, s. 20 a 21; SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4971, Gruntovní kniha rychta libřická (Libřice, Výrava)

³⁶⁴ SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy, fol. 215

³⁶⁵ SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4965, Kniha nová gruntovní Lejšovka, fol. 206

³⁶⁶ Štítný ze Štítného, T.: Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, s. 159; Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století), s. 164

³⁶⁷ AČ 23, s. 279 – 280

³⁶⁸ SOA Zámrsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 104

Punkta a milosti pro poddané smiřického panství stanovila, že po poddaných, kteří „od léta 1618 za času té nešťastné rebelie a na to následující české vojny z panství zběhli a zemřeli“, připadl vrchnosti 3 díly a kostelu, k němuž náleželi, 1/2 dílu jejich majetku. Po tom, kdo „z rozpustilosti neb svévolně z panství zběhl“ a nevrátil se do deseti nebo patnácti let, přišel o všechn majetek. Pouze pokud se zase poté vrátil zpět, mohla vrchnost rozhodnout, zda provinilci všechn nebo část majetku vrátí.³⁶⁹ Praxe navracení statků poddaným, kteří se vrátili, je patrná již z dřívějších zápisů v pozemkových knihách. Tak byla v roce 1638 „prošacována“ pustá živnost v Libranticích ve prospěch Václava Maliny, který dříve toto hospodářství opustil „pro velikou chudobu a nuznost“ způsobenou vojenskými vpády.³⁷⁰ Když roku 1651 Anna Andrllová ze statku na Plese „z uhrputilosti své pro náboženství utekla a ven s panství se dala“ a po ní také její syn Jan Andrle ze stejných důvodů utekl, čekala vrchnost na jejich návrat jeden rok a až když se „nic dočkati nemohla, nařídila ten statek odběhlý prošacovati.“³⁷¹

Podle dobrého zdání, vypracovaného roku 1749 zvláštním delegovaným soudem k otázce dědění poddanských statků v Čechách, neměli zběhlí poddaní právo dědit po svých rodičích, ledaže by do 3 let po jejich smrti vstoupili do vojenských služeb. Podobně osnova dědického poddanského řádu, navržená v letech 1756 – 1762, požadovala, aby dědický nápad dětí po zběhlém poddaném propadl ve prospěch vrchnosti (děti se mohly o svůj dědický podíl ucházet pouze cestou milosti).³⁷² Podle českého čeledního řádu z roku 1765 ztráceli zběhlí poddaní veškeré dědické nároky a jejich jméno mělo být přibito na pranýři.³⁷³

Obdobné důsledky měla pro poddaného i pouhá **nezvěstnost**. Tak punkta a milosti pro poddané smiřického panství stanovila, že jestliže se dal poddaný naverbovat za vojáka a za 12, 15 nebo více let se nevrátil a o svůj grunt přišel, připadl vrchnosti 1 díl a příbuzným 2 díly. Pokud by se však poté zase navrátil, „tehdy taková jeho spravedlnost jemu v celosti propuštěna a připsána býti má.“³⁷⁴

Podle dvorského dekretu ze dne 30. listopadu 1766 mohl být hospodář ze svého statku odsazen, pokud byl tři roky marně napomínán, aby se nedopouštěl zjevné nedbalosti, vedoucí k postupnému **pustnutí jeho gruntu** a s tím spojené neschopnosti

³⁶⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, úvodní strany nových knih gruntovních, založených roku 1689

³⁷⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4968, Gruntovní kniha rychta librantická (Librantice, Libníkovic, Divec, Svinary)

³⁷¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4985, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná, fol. 101

³⁷² AČ 24, s. 280 – 281, 330

³⁷³ AČ 25, s. 355 – 358

³⁷⁴ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, úvodní strany nových knih gruntovních, založených roku 1689

řádne odvádět vrchnostenské a zeměpanské dávky.³⁷⁵ Ve zvláštní zprávě stavovského zemského výboru ze dne 2. listopadu 1770 bylo dokonce uvedeno, že od časů berní raktifikace docházelo k zabírání selských usedlostí jen tam, kde nebylo schopných hospodářů.³⁷⁶

Robotní patent z roku 1775 ve svém závěru stanovil, že odsadou (zhozením z hospodářství, *Abstiftung vom Haus und Hofe*) mohou být potrestáni poddaní, kteří by vedli **bezdůvodné stížnosti proti svým vrchnostem**.³⁷⁷

Patent o poddanosti a vrchnostenské moci ze dne 1. září 1781 připouštěl odsadu pouze po přivolení krajského úřadu nebo na základě rozhodnutí soudu a ve stupnici trestů ji zařadil až na čtvrté místo (po mírném vězení, nucených pracích a zostřeném žaláři s prací v poutech).³⁷⁸ Téhož dne byla vydána instrukce, která uložila krajským úřadům, aby odsadu jako „trest velmi tvrdý a nejkrajnější“ povolovaly jen z důležitých příčin.

Od dob josefínských reforem mohlo dojít k zabránění poddanského gruntu pouze ze čtyř důvodů:

- 1) **odepřel-li poddaný konat povinnosti, vyplývající z poddanského svazku nebo ze smlouvy**, a pokud nebyly účinné mírnější tresty uložené ve stupnici podle uvedeného patentu ze dne 1. září 1781. Tento trest mohl podle dvorského dekretu ze dne 30. května 1783 stihnout i hlavní vůdce poddaných, kteří odpírali robotovat na těch panstvích, kde v rámci raabizace nedošlo k abolici (výkupu) roboty;³⁷⁹
- 2) **dopustil-li se poddaný usazený na hranicích podloudnictví s cizím zbožím** (stanoveno dvorským dekretem ze dne 19. února 1787 a ustanovením § 117 celního patentu ze dne 2. ledna 1788);
- 3) **neplatil-li poddaný své vrchnosti více než tři roky povinné dávky**, ovšem jen pokud mu v tom nebránily jím nezaviněné okolnosti a současně nebylo možné uspokojit se zabavením jeho sklizně.³⁸⁰ V případě nezaviněných okolností měla vrchnost povolit poddanému lhůtu delší (podle dvorských dekretů ze dne 10. září 1789 a ze dne 29. října 1791) a jako provizorního prostředku jí dvorský dekret ze dne 27. března 1789 dovoloval užít sekvestrace,

---

³⁷⁵ Božek, J.: O sehnání poddaného sedláka ze statku čili odsadě v Čechách, s. 156

³⁷⁶ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 334

³⁷⁷ AČ 24, s. 508

³⁷⁸ AČ 25, s. 11

³⁷⁹ Božek, J.: O sehnání poddaného sedláka ze statku čili odsadě v Čechách, s. 155

³⁸⁰ Podle dvorského dekretu ze dne 28. října 1791 nesmělo být poddanému zabaveno tolik, aby nemohl platit daň, aby byl ohrožen jeho fundus instructus a aby se svou rodinou neměl být z čeho živ (AČ 25, s. 575).

- administrace nebo pronájem statku.³⁸¹ Odsadu pro **neplacení daní** umožňovalo dvorské nařízení ze dne 19. srpna 1812, pokud nebylo možné vymoci daň jinak;
- 4) **zadlužil-li se poddaný nad dvě třetiny svého statku**, ačkoliv nebyl postižen živelními pohromami, úhynem dobytka nebo vážnou chorobou, takže nebyla naděje, že by se v budoucnu jeho dluhy zmenšily a kontribuce byla řádně placena.³⁸²

K předpisům o odsadách se dále připojovala ustanovení dvorského dekretu ze dne 11. května 1789, že odsazení z gruntu je vždy jen osobním potrestáním jeho držitele a nijak tím neměly být dotčeny jeho děti a jejich dědický nápad upravený patentem ze dne 3. dubna 1787.³⁸³

3.7.3. Nucený prodej

Už na konci 15. století vydal zemský soud český nález, který byl převzat i do Zemského zřízení z roku 1500 a jeho následných revizí: pokud došlo k nucenému prodeji statku jinému vhodnému hospodáři, mohl být původní hospodář propuštěn z poddanského svazku. Velmi kruté ustanovení bylo vloženo do zemského zřízení z roku 1549 a odtud převzato do zemského zřízení z roku 1564, které platilo až do bělohorského převratu. Z poddanského svazku mohly být totiž spolu s původním hospodářem propuštěny jeho děti pouze do završení devíti let věku, naproti tomu děti starší „*zůstanou při pánu za dědičné lidi*.“ K tomu se pak ještě dodávalo, že vrchnosti měly zůstat všechny děti nezávisle na jejich věku, pokud je pán „*pobral ke své potřebě nebo je rozdal na služby a na řemesla nebo jinam k vychování*.“³⁸⁴

V naučení Mikuláše Černobýleho sepsaném kolem roku 1540 se ukládá purkrabímu povinnost trestat každého, který by „*oulehli ležeti nechal aneb louky sobě zarost'ovati dal a za času neklidil*“ a pokud by nechtěl polepšit, „*necht' prodá a grunt lepším hospodářem osadí, aby podle sebe jiných nekazil*.“³⁸⁵ K nucenému prodeji nemovitosti často docházelo po předchozím napomenutí nebo potrestání a byl prováděn buďto samotným hospodářem, nebo z iniciativy rychtáře a konšelů, kteří za řádné hospodaření vesničanů odpovídali.

---

³⁸¹ AČ 25, s. 196

³⁸² Božek, J.: O sehnání poddaného sedláka ze statku čili odsadě v Čechách, s. 156

³⁸³ AČ 25, s. 201

³⁸⁴ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 106 a 121

³⁸⁵ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, s. 121

V lepším případě se novým nabyvatelem stal nejbližší příbuzný špatně hospodařícího hospodáře. Zvláštním případem byla nucená směna za menší usedlost. V pozemkových knihách se můžeme setkat i s preventivní klauzulí o nuceném prodeji v případě špatného hospodaření.

K nuceným prodejům docházelo i na smiřickém panství. Když v dobách třicetileté války rychta a krčma v Libranticích „*na dokonalou zkázu přišla*“, byl její držitel Mikuláš Matuška „*na kanceláři dosazen, aby tu rychtu zpuštěnou odbyl a na jiného hospodáře přenesl.*“ Tak se také stalo a v roce 1641 byl statek prodán novému hospodáři.³⁸⁶ Roku 1690 vrchnost odňala statek Pavlu Joštovi ze Skalice „*pro veliké nedbanlivé hospodaření*“ a odevzdala statek zpět jeho otci, který měl synovi vrátit jím uhrazený závdavek tržebné ceny.³⁸⁷

Patentem ze dne 17. dubna 1784 bylo nařízeno, že poddaný nesmí nechat své pozemky ležet ladem po dobu delší než tři roky. Po bezvýsledné výzvě správního úřadu měl být takový pozemek prodán ve veřejné dražbě na účet poddaného.³⁸⁸ Obdobně podle dekretu dvorské kanceláře ze dne 1. července 1784 měl být na účet poddaného prodán jeho statek v případě, že statek byl chatrný a poddaný jej řádně neopravoval.³⁸⁹

Také pokud došlo k odsadě poddaného z důvodu předluženosti, měl být grunt prodán v dražbě po předchozím zjištění pohledávek, dluhů a provedení ocenění. Následně měly být poddanému vyplaceny peníze, které zbyly po uhrazení všech jeho dluhů.³⁹⁰ Navzdory všem těmto předpisům docházelo k prodejům statků poddaných bez předchozího odhadu a dražby. Nepodal-li proti takovému postupu poddaný stížnost do 3 let a 18 neděl, jeho právo se promlčeno, ledaže prokázal, že sloužil jako voják ve válce mimo zemi nebo že byl dlouhá léta nemocný. Po jeho smrti se mohla domáhat navrácení statku vdova nebo děti podle dvorského dekretu ze dne 1. září 1787.

Podle ustanovení § 1130 a 1136 OZO³⁹¹ mohl vrchní vlastník požadovat, aby vlastník užitkový pečoval o udržování a vzdělávání pozemků. Nedbal-li této povinnosti, přestože mu byla dána výstraha, nebo pokud nebyl schopen nést břemena váznoucí na gruntě, mohl se vrchní vlastník domáhat přenechání gruntu jinému dědičnému pachtýři

---

³⁸⁶ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4968, Gruntovní kniha rychta librantická (Librantice, Libníkovic, Divec, Svinary)

³⁸⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4952, Gruntovní kniha Čibuz, Bukovina, Hubiles, Skalice, fol. 160

³⁸⁸ AČ 25, s. 88 (Randa, A.: Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém, s. 68)

³⁸⁹ Randa, A.: Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém, s. 108

³⁹⁰ Provedení odsady z důvodu předlužení stanovil dvorský dekret ze dne 18. dubna 1785 (blíže viz Božek, J.: O sehnání poddaného sedláka ze statku čili odsadě v Čechách, s. 157n.).

³⁹¹ AČ 25, s. 485 – 486

nebo úročníkovi. V případě prodlení užitkového vlastníka s placným úroku delším než jeden rok se mohl dědičný propachtovatel (*Erbpachtherr*) rozhodnout, zda bude požadovat zabavení požitků nebo soudní dražbu statku, aby se domohl nedoplatků.

3.7.4. Nucená koupě

Neobhospodařované, pusté usedlosti obsazovala vrchnost pomocí místních lidských zdrojů, nezřídka však silou a proti vůli poddaných. Tuto povinnost vrchnost ukládala nejčastěji neobhospodařícím synům nebo jiným příbuzným dřívějšího hospodáře.

V roce 1649 byl na grunt ve Výravě dosazen Jan Skrovný, protože jeho švagr „nedobře hospodařil a jak v koňském dobytku, tak i jinak sirotkům by na škodu spíše než k zisku byl.“³⁹² Roku 1687 musel Jiřík Kvasnička „přinuceně ujmouti a koupiti“ zcela zpustošený grunt po Petru Rozvařilovi ve Smiřičkách. Na jeho pokornou žádost se z toho důvodu celá obec zavázala hradit v následujících třech letech část kontribuce, kterou byl tento grunt zatížen, ovšem s podmínkou, že „po vyjití těch let bude povinen Jiřík Kvasnička zase k předešlé kontribuci přistoupiti a od takového ulevení upustiti“.³⁹³

O podmínkách, za nichž na smiřickém panství docházelo k osazování gruntů, svědčí však nejlépe případ z obce Bukoviny. Roku 1689 vrchnostenští úředníci shledali, že sedlák Jan Januš, „jsouce na tom gruntu přes devět let, na takovém nic dokonce nezlepšil, nýbrž jej ještě více spustil, pročez jest z něho propuštěn.“ Nikdo další se však hospodářství s polorozpadlým stavením ujmout nechtěl, a to navzdory rozlehlým polnostem a snížené kupní ceně. Za nového hospodáře tedy smiřický hejtman určil Jana Červeného, jednatřicetiletého rodáka z Librantic. Když kladl odpor, byl dva týdny vězněn a následně ponechán devět hodin v kozelci bez kousku chleba. Nakonec se sice statku ujal, ale po dvou letech ho chudoba a nouze přivedly k osudnému rozhodnutí – o půlnoci se vloupal do kostela v Jeníkovcích a z truhly v sakristii ukradl kalich, který později nabídl ke koupi židovi v Jaroměři. Ten však podezřelého obchodníka udal, Jan Červený skončil v dobrušské šatlavě a jeho statek v Bukovině vrchnost zabavila v dubnu 1691.³⁹⁴

---

³⁹² SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 4971, Gruntovní kniha rychta libřická (Libřice, Výrava)

³⁹³ SOkA Hradec Králové, Archiv města Smiřice, inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva a Porovnání přátelská městečka Smiřic, fol. 268

³⁹⁴ Kareš, M.: Hříšní lidé Černilovska před soudem v Dobrušce, s. 24; SOkA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, kn. 6, fol. 22; SOA Zámorsk, Velkostatek Smiřice, inv. č. 308, Kniha nová gruntovní vsi Bukoviny, fol. 157

Podle dvorského dekretu ze dne 1. října 1788 měly být pusté nevzdělané pozemky považovány za opuštěný statek a jako takové měly být „*dány v majetek uchazečům*“.³⁹⁵

Závěr

Právní postavení poddaných smiřického panství ovlivňovaly ve sledovaném období let 1590 až 1848 rody Trčků z Lípy, Gallasů, Šternberků, Paarů a Habsburků, a to včetně oblasti právních vztahů souvisejících s poddanskými nemovitostmi. Faktický vliv na provádění jednotlivých vrchnostenských nařízení a instrukcí však měli vrchnostenští úředníci (zejména hejtmané) a představitelé obecní samosprávy (rychtáři a konšelé, ve Smiřicích pak primas a obecní starší). Nejen na vrchnostenské kanceláři, ale také ve Smiřicích a Černilově byly vedeny pozemkové knihy, poskytující obraz o hospodářské, finanční, daňové, sociologické i právní stránce poddaných. Z právního hlediska mají tyto knihy nezastupitelnou úlohu, protože zavedly jistý pořádek do nemovitého majetku a jistotu pro jeho držitele a osvětlují řadu institutů zejména závazkového, dědického nebo rodinného práva.

Někteří autoři sice upozorňují na skutečnost, že až do tereziánské doby bychom v pozemkových knihách marně hledali uniformitu po stránce formální, obsahové i po stránce jejich správy. Tomuto stavu napomáhala i skutečnost, že hospodářské instrukce byly úředním tajemstvím, utajovaným před úředníky jiné vrchnosti.³⁹⁶ Stát zasahoval do života poddaných významněji prakticky jen v oblasti omezování stěhování poddaných, ve stanovení přípustné výše jejich zadlužování nebo v otázce robotních povinností. Proto je překvapivé, že určité principy poddanského zvykového práva a právní instituty se uplatňovaly na různých panstvích na velmi obdobném základě a v poměrně značném stupni vyspělosti. V pozemkových knihách se setkáváme se snahou o zajištění práv bývalých hospodářů (včetně podrobně upravené instituce výměnku) nebo nároků sirotků a věřitelů. Právně propracovaná byla také instituce zástavního práva a práva k věci cizí.

Smiřické panství je specifické tím, že již poměrně záhy (roku 1613) se zde vrchnost vzdala svého odúmrtního práva. To vedlo k vytvoření prostoru pro poddané pořizovat o svém majetku pro případ smrti i k rozvoji principů intestátní posloupnosti. Pozemkové knihy jsou nám dokladem toho, že až do dob tereziánských přebíral poddanskou

---

³⁹⁵ Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848, s. 188

³⁹⁶ Černý, V.: Hospodářské instrukce, s. 16

nemovitost po odstupujícím nebo zemřelém hospodáři zásadně jeho nejmladší syn, pokud nedošlo k jiné úpravě například z důvodu jeho nezpůsobilosti statek převzít.

Je třeba rovněž zdůraznit, že pokud vrchnostenští úředníci nebo příslušníci obecní samosprávy hledali oporu pro řešení problematických situací, nacházeli ji často v Koldínových Právech městských království českého z roku 1579. Tento zákoník byl zřejmě obecně uznávaný (v archivu nedalekých Třebechovic pod Orebem se dokonce zachovalo několik jeho opisů) a s výslovnými odkazy na jeho jednotlivá ustanovení se někdy můžeme setkat přímo v pozemkových knihách.

V pozemkových knihách jsme dále sledovali vývoj právního poměru poddaného k jeho statku – byla to vrchnost, která udělovala souhlas s dispozicemi s poddanskou nemovitostí a dohlížela na to, aby nedocházelo k jejímu dělení. Vrchnost také v případě potřeby odkupovala poddanské usedlosti pro své účely nebo je v případě prohřešků poddaného (nejčastěji při jeho zběhnutí) zabírala a dosazovala na ně nové hospodáře. Z pozemkových knih je zároveň zřejmé, že do těchto praktik vrchnosti zasáhly právní předpisy, vydávané od dob Marie Terezie, které podrobněji vymezily důvody zabírání poddanských nemovitostí.

Résumé

The thesis is divided into three main parts. The first one briefly looks into land and administrative development of the Smirice Estate in the concerned period of 1590 to 1848; the second part deals with the institute of Land Books. It describes the core of theoretical debates on Land Books, which are the books where the propriety changes concerning purchased serfs' homesteads and lately propriety changes of any realties have been recorded. It further points out different reasons for establishing Land Books and compares it with similar public books, in particular with Land Desks and Books on Surfs' Duties. The Land Books of the Smirice Estate are put into the context of the general overview of the development of Land Books on the territory of Bohemia. A substantial part of the thesis is devoted to individual types of the Land Books and running of their agenda and deals with the content and legal principles gradually applied in the Land Books (principle of compulsoriness of the record, principle of legality, principle of record, principle of priority and principle of publicity). There is also included the impact of legal rules, issued mostly since the time of reign of Marie Terezie, which regulate the content of Land Books and their keeping.

In the last and most extensive part of the thesis, the author scrutinizes in detail legal relations connected with surfs' realty, with emphasis on the way the very relations are reflected in the Land Books of the Smirice Estate. The starting point of this part of the thesis is the general explanation of individual types of land, on which a surf could have a realty. In connection with the abovementioned the reader is being acquainted with the legal regulations of general grazing lands and Raab's reform. The latter affected the Smirice Estate after 1780. There follows the description of the evolution of the concept of ownership to real estate, types and nature of using rights and their restriction (e.g. by pledge, servitude or neighbour rights). The author also analyses family proprietary community, including the specific status of widows.

A purchase agreement, including the right of first refusal or the right of backward purchase, which were often stipulated in the mentioned agreement, was the most significant institute of disposition with a surf's estate. The development of the right of heritage (including the status of orphans), the right to abandon or to divide the estate and the intervention of the manor lords and the state was specific with regard to the surfs. Various labour and paying duties, e.g. regular payments paid to the manor lords, the state or church, payments connected with the acquisition of estate or corvee duty, were all connected with a surf's estate. Seizing of estates and forced placement of surfs on particular lands by the will of the minor lords is a very interesting, but rather neglected issue in literature. The Land Books of the Smirice Estate were chosen in order to explain all these spheres of a surf's legal status, the thesis however was outlined to be also used for a general purpose.

Seznam zkratek

- AČ – Archiv český
- AM – Archiv města
- ANM – Archiv Národního muzea
- FA – Farní archiv
- JGS – Justizgesetzsammlung (Sbírka zákonů soudních, Sb. z. s.), vydávaná v letech 1780 až 2. 12. 1848
- KNM – Knihovna Národního muzea
- NA – Národní archiv
- OZO – Všeobecný zákoník občanský (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) z roku 1811
- RA – Rodinný archiv
- ř. z. – říšský zákoník (Reichsgesetzblatt, RGBl.), vydávaný v letech 1849 až 1918
- SOA – Státní oblastní archiv
- SOkA – Státní okresní archiv

Prameny a literatura

Archivní prameny

Státní oblastní archiv Zámorsk:

fond Velkostatek Smiřice (1588 – 1918):

- inv. č. 2, Urbář smiřického panství z roku 1655, č. knihy 2
- inv. č. 299, Dominikální gruntovní kniha (1786 – 1854), č. knihy 299
- inv. č. 300, Dominikální gruntovní kniha Hubiles, Skalice a Skalička (1793 – 1850), č. knihy 300
- inv. č. 301, Dominikální gruntovní kniha Výrava (1807 – 1853), č. knihy 301
- inv. č. 302, Dominikální gruntovní kniha Číbuz, Rusek, Rozběřice a Piletice (1804 – 1854), č. knihy 302
- inv. č. 303, Dominikální gruntovní kniha Svinary, Bukovina, Újezd (1801 – 1855), č. knihy 303
- inv. č. 304, Dominikální gruntovní kniha Librantice, Divec, Libníkovice (1805 – 1855), č. knihy 304
- inv. č. 305, Dominikální gruntovní kniha Černilov (1810 – 1854), č. knihy 305
- inv. č. 306, Dominikální kniha listin Smržov, Hubiles, Velká a Malá Skalice, Číbuz, Rusek, Piletice, Rozběřice (1804 – 1853), č. knihy 306
- inv. č. 307, Dominikální gruntovní kniha Svinary, Bukovina, Újezd, Librantice, Divec, Libníkovice, Černilov (1805 – 1853), č. knihy 307
- inv. č. 308, Kniha nová gruntovní vsi Bukoviny (1689 – 1848), č. knihy 308
- inv. č. 309, Rustikální gruntovní kniha obce Bukoviny (1848 – 1855), č. knihy 309
- inv. č. 310, Hlavní kniha aktiv a pasiv Bukovina (1804 – 1880), č. knihy 310
- inv. č. 311, První díl knihy nové gruntovní vsi Černilov (1689 – 1845), č. knihy 311
- inv. č. 312, Kniha nová gruntovní vsi Černilov, II. díl (1890 – 1849), č. knihy 312
- inv. č. 313, Rustikální gruntovní kniha Černilov (1847 – 1855), č. knihy 313
- inv. č. 314, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1804 – 1881), č. knihy 314
- inv. č. 315, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1804 – 1881), č. knihy 315
- inv. č. 316, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1807 – 1881), č. knihy 316
- inv. č. 317, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1804 – 1881), č. knihy 317
- inv. č. 318, Rustikální kniha listin Černilov (1834 – 1845), č. knihy 318
- inv. č. 319, Rustikální gruntovní kniha Černilov (1845 – 1862), č. knihy 319
- inv. č. 320, Kniha nová gruntovní vsi Číbuz (1689 – 1849), č. knihy 320
- inv. č. 321, Kniha gruntovní obce Čistěves (1795 – 1850), č. knihy 321
- inv. č. 322, Hlavní kniha aktiv a pasiv Čistěves (1804 – 1877), č. knihy 322

- inv. č. 323, Kniha nová gruntovní vsi Divec (1689 – 1849), č. knihy 323
- inv. č. 324, Rustikální gruntovní kniha obce Divec (1848 – 1854), č. knihy 324
- inv. č. 325, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1804 – 1875), č. knihy 325
- inv. č. 326, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černilov (1804 – 1879), č. knihy 326
- inv. č. 327, Kniha nová gruntovní vesnice Piletice a Libníkovice (1690 – 1847), č. knihy 327
- inv. č. 328, Rustikální gruntovní kniha Piletice a Libníkovice (1849 – 1854), č. knihy 328
- inv. č. 329, Hlavní kniha aktiv a pasiv Libníkovice (1804 – 1878), č. knihy 329
- inv. č. 330, Hlavní kniha aktiv a pasiv Piletice (1804 – 1878), č. knihy 330
- inv. č. 331, Kniha nová gruntovní vsi Librantice (1690 – 1848), č. knihy 331
- inv. č. 332, Rustikální gruntovní kniha Librantice (1847 – 1854), č. knihy 332
- inv. č. 333, Hlavní kniha aktiv a pasiv Librantice (1804 – 1879), č. knihy 333
- inv. č. 334, Hlavní kniha aktiv a pasiv Librantice (1804 – 1880), č. knihy 334
- inv. č. 335, Kniha gruntovní obce Lípy (1795 – 1850), č. knihy 335
- inv. č. 336, Hlavní kniha aktiv a pasiv Lípa (1804 – 1878), č. knihy 336
- inv. č. 337, Kniha gruntovní obce Neděliště (1795 – 1844), č. knihy 337
- inv. č. 338, Hlavní kniha aktiv a pasiv Neděliště (1804 – 1878), č. knihy 338
- inv. č. 339, Kniha nová gruntovní vsi Rozběřice (1690 – 1845), č. knihy 339
- inv. č. 340, Rustikální gruntovní kniha Rozběřice (1848 – 1855), č. knihy 340
- inv. č. 341, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rozběřice (1804 – 1877), č. knihy 341
- inv. č. 342, Kniha nová gruntovní Rusek (1690 – 1848), č. knihy 342
- inv. č. 343, Rustikální gruntovní kniha Rusek (1848 – 1854), č. knihy 343
- inv. č. 344, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rusek (1804 – 1877)
- inv. č. 345, Kniha nová gruntovní Skaličky (1689 – 1850), č. knihy 345
- inv. č. 346, Hlavní kniha aktiv a pasiv Skalička a Číbuz (1804 – 1877), č. knihy 346
- inv. č. 347, Kniha nová gruntovní vsi Skalice (1690 – 1848), č. knihy 347
- inv. č. 348, Rustikální gruntovní kniha obce Skalice (1849 – 1855), č. knihy 348
- inv. č. 349, Hlavní kniha aktiv a pasiv Skalice (1804 – 1879), č. knihy 349
- inv. č. 350, Kniha gruntovní obce Světí (1795 – 1850), č. knihy 350
- inv. č. 351, Hlavní kniha aktiv a pasiv Světí (1804 – 1878), č. knihy 351
- inv. č. 352, Kniha nová gruntovní vesnice Svinary (1690 – 1848), č. knihy 352
- inv. č. 353, Rustikální gruntovní kniha Svinary (1849 – 1853), č. knihy 353
- inv. č. 354, Hlavní kniha aktiv a pasiv Svinary (1804 – 1878), č. knihy 354
- inv. č. 355, Kniha nová gruntovní vsi Újezd (1764 – 1847), č. knihy 355

- inv. č. 356, Hlavní kniha aktiv a pasiv Újezd (1804 – 1880), č. knihy 356
- inv. č. 357, Kniha nová gruntovní vsi Výravy (1690 – 1846), kniha č. 357
- inv. č. 358, Rustikální gruntovní kniha Výravy (1835 – 1854), kniha č. 358
- inv. č. 359, hlavní kniha aktiv a pasiv Výrava (1804 – 1879), č. knihy 359
- inv. č. 360, Hlavní kniha aktiv a pasiv Výrava (1804 – 1879), č. knihy 360
- inv. č. 361, Hlavní kniha aktiv a pasiv Výrava (1804 – 1879), č. knihy 361
- inv. č. 362, Rustikální kniha listin Černilov (1804 – 1833), kniha č. 362
- inv. č. 363, Rustikální kniha listin Nedělišťe, Lípa, Čistěves, Máslojedy, Brzice, Běluň (1806 – 1838), kniha č. 363
- inv. č. 364, Rustikální kniha listin Nedělišťe, Lípa, Čistěves, Máslojedy, Brzice, Běluň (1839 – 1850), kniha č. 364
- inv. č. 365, Rustikální kniha listin Piletice, Svinary, Újezd, Librantice, Divec, Libníkovice (1804 – 1836), kniha č. 365
- inv. č. 366, Rustikální kniha listin Piletice, Svinary, Bukovina, Újezd, Librantice, Libníkovice, Divec (1839 – 1851), kniha č. 366
- inv. č. 367, Rustikální kniha listin Výrava, Divec, Hubiles, Skalice, Skalička, Rusek (1804 – 1836), č. knihy 367
- inv. č. 368, Rustikální kniha listin Výrava, Divec, Hubiles, Skalice, Skalička, Číbuz, Rusek (1836 – 1848), č. knihy 368
- inv. č. 369, Rustikální kniha listin Výrava, Divec, Hubiles, Skalice, Skalička, Číbuz, Rusek (1848 – 1873), č. knihy 369
- inv. č. 4926, Dominikální gruntovní kniha panství Hořiněves (1699 – 1803), č. knihy 3052
- inv. č. 4927, Dominikální gruntovní kniha – Hustířany, Lužany, Habřina, Libníkovice, Horní a Dolní Černilov, Borovice (skupina domů u Libníkovice), Rusek, Rasošky, Újezd, Starý a Nový Ples, Číbuz, Skalička, Piletice (1786 – 1803), č. knihy 3053
- inv. č. 4928, Dominikální gruntovní knihy Smiřice (1806 – 1851), č. knihy 3054
- inv. č. 4929, Dominikální gruntovní kniha – Holohlavy, Černožice, Čáslavky, Vlkov, Nový a Starý Ples (1804 – 1851), č. knihy 3055
- inv. č. 4930, Dominikální gruntovní kniha Rasošky (1804 – 1851), č. knihy 3056
- inv. č. 4931, Dominikální gruntovní kniha – Jasenná, Libřice, Lejšovka (1811 – 1851), č. knihy 3057
- inv. č. 4932, Dominikální gruntovní knihy pro všechny vsi hořiněveské části panství (1804 – 1850), č. knihy 3058
- inv. č. 4933, Dominikální gruntovní kniha – Sendražice, Světí, Nedělišťe, Lípa, Čistěves, Lužany, Trotina, Neznášov (1804 – 1851), č. knihy 3059
- inv. č. 4934, Dominikální gruntovní kniha listin pro Smiřice (1804 – 1848), č. knihy 3060

- inv. č. 4935, Dominikální kniha listin Holohlavy, Černožice, Čáslavky, Vlkov, Nový a Starý Ples, Rasošky (1804 – 1851), č. knihy 3061
- inv. č. 4936, Dominikální kniha listin Jasenná, Libřice, Lejšovka, Výrava (1807 – 1846), č. knihy 3062
- inv. č. 4937, Dominikální kniha listin Černilov, Mezilečí, Benátky, Proruby, Maršov, Hořiněves, Žiželeves, Jeřičky, Velký a Malý Vřešťov (1805 – 1849), č. knihy 3063
- inv. č. 4938, Dominikální kniha listin Boháňka, Vilantice, Chotěborky, Hustiřany, Lužany, Lhota, Rožnov, Neznášov, Rtyně, Semonice, Habřina, Račice nad Trotinou, Rodov, Trotina, Sendražice, Světí, Nedělišťe, Lípa, Čistěves, Máslojedy, Brzice, Běluň (1804 – 1851), č. knihy 3064
- inv. č. 4939, Gruntovní kniha Benátky (1677 – 1795), č. knihy 3065
- inv. č. 4940, Gruntovní kniha Benátky (1795 – 1851), č. knihy 3066
- inv. č. 4941, Gruntovní kniha Boháňka (1795 – 1865), č. knihy 3067
- inv. č. 4942, Gruntovní kniha rychta brzická (Brzice, Mezilečí, Proruby, Maršov) (1590 – 1633), č. knihy 3068
- inv. č. 4943, Gruntovní kniha Brzice (1677 – 1795), č. knihy 3069
- inv. č. 4944, Gruntovní kniha Brzice a Běluň (1795 – 1851), č. knihy 3070
- inv. č. 4945, Gruntovní kniha Černilov (1590 – 1649), č. knihy 3071
- inv. č. 4946, Gruntovní kniha Černilov (1689 – 1728), č. knihy 3072
- inv. č. 4947, Gruntovní kniha rychta černožická (Černožice, Čáslavky, Semonice) (1590 – 1655), č. knihy 3073
- inv. č. 4948, Gruntovní kniha Černožice, Čáslavky (1590 – 1688), č. knihy 3074
- inv. č. 4949, Kniha nová gruntovní Černožice, Čáslavky (1689 – 1851), č. knihy 3075
- inv. č. 4950, Gruntovní kniha rychta číbuská (Číbuz, Skalice, Hubíles, Újezd, Bukovina) (1590 – 1651), č. knihy 3076
- inv. č. 4951, Gruntovní kniha rychta číbuská (Číbuz, Skalice, Hubíles) (1590 – 1688), č. knihy 3077
- inv. č. 4952, Gruntovní kniha Číbuz, Bukovina, Hubíles, Skalice (1689 – 1728), č. knihy 3078
- inv. č. 4953, Gruntovní kniha Čistěves (1677 – 1795), č. knihy 3079
- inv. č. 4954, Gruntovní kniha Habřina (1677 – 1795), č. knihy 3080
- inv. č. 4955, Gruntovní kniha Habřina (1795 – 1851), č. knihy 3081
- inv. č. 4956, Kniha nová gruntovní Holohlavy (1689 – 1851), č. knihy 3082
- inv. č. 4957, Gruntovní kniha Hořiněves (1677 – 1795), č. knihy 3083
- inv. č. 4958, Gruntovní kniha Hořiněves (1795 – 1851), č. knihy 3084
- inv. č. 4959, Kniha nová gruntovní Hubíles (1689 – 1848), č. knihy 3085
- inv. č. 4960, Rustikální gruntovní kniha Hubíles (1849 – 1850), č. knihy 3086

- inv. č. 4961, Gruntovní kniha Hustiřany (1677 – 1795), č. knihy 3087
- inv. č. 4962, Gruntovní kniha Hustiřany (1795 – 1850), č. knihy 3088
- inv. č. 4963, Kniha gruntovní statku pleského – Jasenná, 1. díl (1732 – 1850), č. knihy 3089
- inv. č. 4964, Kniha gruntovní statku pleského – Jasenná, 2. díl (1732 – 1850), č. knihy 3090
- inv. č. 4965, Kniha nová gruntovní Lejšovka (1689 – 1850), č. knihy 3091
- inv. č. 4966, Rustikální gruntovní kniha Lejšovka (1848 – 1851), č. knihy 3092
- inv. č. 4967, Gruntovní kniha rychta librantická (1590 – 1654), č. knihy 3093
- inv. č. 4968, Gruntovní kniha rychta librantická (Librantice, Libníkovic, Divec, Svinary) (1590 – 1688), č. knihy 3094
- inv. č. 4969, Gruntovní kniha Librantice (1689 – 1728), č. knihy 3095
- inv. č. 4970, Gruntovní kniha rychta libřická (Libřice, Výrava) (1590 – 1645), č. knihy 3096
- inv. č. 4971, Gruntovní kniha rychta libřická (Libřice, Výrava) (1590 – 1688), č. knihy 3097
- inv. č. 4972, Kniha nová gruntovní Libřice (1689 – 1850), č. knihy 3098
- inv. č. 4973, Gruntovní kniha Libřice, Výrava (1689 – 1728), č. knihy 3099
- inv. č. 4974, Gruntovní kniha Lípa (1677 – 1795), č. knihy 3100
- inv. č. 4975, Gruntovní kniha Lužany, Lhota (1677 – 1795), č. knihy 3101
- inv. č. 4976, Gruntovní kniha Lužany a Lhota (1795 – 1849), č. knihy 3102
- inv. č. 4977, Gruntovní kniha Máslojedy (1677 – 1795), č. knihy 3103
- inv. č. 4978, Gruntovní kniha Máslojedy (1795 – 1849), č. knihy 3104
- inv. č. 4979, Gruntovní kniha Mezilečí, Proruby, Maršov (1590 – 1688), č. knihy 3105
- inv. č. 4980, Gruntovní kniha Mezilečí, Proruby, Maršov (1689 – 1728), č. knihy 3106
- inv. č. 4981, Kniha nová gruntovní Mezilečí (1689 – 1850), č. knihy 3107
- inv. č. 4982, Gruntovní kniha Nedělišť, Světí (1677 – 1795), č. knihy 3108
- inv. č. 4983, Gruntovní kniha Neznášov (1677 – 1795), č. knihy 3109
- inv. č. 4984, Gruntovní kniha Neznášov (1795 – 1851), č. knihy 3110
- inv. č. 4985, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná (1590 – 1676), č. knihy 3111
- inv. č. 4986, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples), Jasenná (1590 – 1676), č. knihy 3112
- inv. č. 4987, Gruntovní kniha Ples (dnes Starý a Nový Ples) (1677 – 1732), č. knihy 3113

- inv. č. 4988, Kniha gruntovní statku pleského – Ples (Starý a Dolní Ples), 1. díl (1732 – 1851), č. knihy 3114
- inv. č. 4989, Kniha gruntovní statku pleského – Ples (Starý, Dolní a Vodní Ples), Rozběřice, Černožice, Libníkovice, 2. díl (1732 – 1850), č. knihy 3115
- inv. č. 4990, Rustikální gruntovní kniha Proruby (1848 – 1851), č. knihy 3116
- inv. č. 4991, Gruntovní kniha Račice nad Trotinou (1677 – 1795), č. knihy 3117
- inv. č. 4992, Gruntovní kniha Račice nad Trotinou (1795 – 1851), č. knihy 3118
- inv. č. 4993, Gruntovní kniha Rodov, Trotina (1677 – 1795), č. knihy 3119
- inv. č. 4994, Gruntovní kniha Rodov, Trotina (1795 – 1851), č. knihy 3120
- inv. č. 4995, Gruntovní kniha Rožnov (1677 – 1795), č. knihy 3121
- inv. č. 4996, Gruntovní kniha Rožnov (1795 – 1851), č. knihy 3122
- inv. č. 4997, Gruntovní kniha Rtyně (1677 – 1795), č. knihy 3123
- inv. č. 4998, Gruntovní kniha Rtyně (1795 – 1851), č. knihy 3124
- inv. č. 4999, Gruntovní kniha Rusek, Piletice, Svinary, Rozběřice, Skalička (1689 – 1728), č. knihy 3125
- inv. č. 5000, Gruntovní kniha Semonice (1677 – 1796), č. knihy 3126
- inv. č. 5001, Gruntovní kniha Semonice (1795 – 1850), č. knihy 3127
- inv. č. 5002, Gruntovní kniha Sendražice (1677 – 1795), č. knihy 3128
- inv. č. 5003, Gruntovní kniha Sendražice (1795 – 1851), č. knihy 3129
- inv. č. 5004, Gruntovní kniha – rychta smiřická (Smiřice, Holohlavy) (1590 – 1651), č. knihy 3130
- inv. č. 5005, Gruntovní kniha Smiřice, Smiřičky (1689 – 1728), č. knihy 3131
- inv. č. 5006, Kniha nová gruntovní Smiřičky (1689 – 1848), č. knihy 3132
- inv. č. 5007, Rustikální gruntovní kniha Smiřice (1848 – 1851), č. knihy 3133
- inv. č. 5008, Kniha nová gruntovní Smiřice I. (1689 – 1849), č. knihy 3134
- inv. č. 5009, Kniha nová gruntovní Smiřice II. (1689 – 1849), č. knihy 3135
- inv. č. 5010, Gruntovní kniha Smiřice, Horní a Dolní Černilov (1754 – 1847), č. knihy 3136
- inv. č. 5011, Kniha nová gruntovní Smržov (1689 – 1850), č. knihy 3137
- inv. č. 5012, Rustikální gruntovní kniha Smržov (1849 – 1851), č. knihy 3138
- inv. č. 5013, Gruntovní kniha Újezd (1698 – 1763), č. knihy 3139
- inv. č. 5014, Gruntovní kniha Vilantice (1690 – 1788), č. knihy 3140
- inv. č. 5015, Gruntovní kniha Vilantice, Chotěborky, Lhota (1789 – 1851), č. knihy 3141
- inv. č. 5016, Gruntovní kniha – rychta vlkovská (Vlkov, Lejšovka) (1590 – 1641), č. knihy 3142
- inv. č. 5017, Gruntovní kniha Vlkov, Smržov, Lejšovka (1689 – 1728), č. knihy 3143

- inv. č. 5018, Kniha nová gruntovní Vlkov (1689 – 1850), č. knihy 3144
- inv. č. 5019, Gruntovní kniha Vřešťov (Malý a Velký) (1690 – 1795), č. knihy 3145
- inv. č. 5020, Gruntovní kniha Vřešťov (Malý a Velký) (1795 – 1865), č. knihy 3146
- inv. č. 5021, Gruntovní kniha Žiželevce, Boháňka (1678 – 1795), č. knihy 3147
- inv. č. 5022, Gruntovní kniha Žiželevce, Malé Jeřičky (1795 – 1851), č. knihy 3148
- inv. č. 5023, Hlavní kniha aktiv a pasiv Benátky (1804 – 1878), č. knihy 3149
- inv. č. 5024, Hlavní kniha aktiv a pasiv Boháňka (1804 – 1881), č. knihy 3150
- inv. č. 5025, Hlavní kniha aktiv a pasiv Brzice a Běluň (1804 – 1879), č. knihy 3151
- inv. č. 5026, Hlavní kniha aktiv a pasiv Brzice a Běluň (1804 – 1878), č. knihy 3152
- inv. č. 5027, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černožice a Čáslavky (1804 – 1880), č. knihy 3153
- inv. č. 5028, Hlavní kniha aktiv a pasiv Černožice a Čáslavky (1804 – 1880), č. knihy 3154
- inv. č. 5029, Hlavní kniha aktiv a pasiv Habřina (1804 – 1884), č. knihy 3155
- inv. č. 5030, Hlavní kniha aktiv a pasiv Habřina (1804 – 1884), č. knihy 3156
- inv. č. 5031, Hlavní kniha aktiv a pasiv Holohlavy (1804 – 1880), č. knihy 3157
- inv. č. 5032, Hlavní kniha aktiv a pasiv Hořiněves (1804 – 1878), č. knihy 3158
- inv. č. 5033, Hlavní kniha aktiv a pasiv Hořiněves (1804 – 1878), č. knihy 3159
- inv. č. 5034, Hlavní kniha aktiv a pasiv Hubíles (1804 – 1884), č. knihy 3160
- inv. č. 5035, Hlavní kniha aktiv a pasiv Hustiřany I. (1804 – 1884), č. knihy 3161
- inv. č. 5036, Hlavní kniha aktiv a pasiv Hustiřany II. (1804 – 1884), č. knihy 3162
- inv. č. 5037, Hlavní kniha aktiv a pasiv Jasenná I. (1804 – 1884), č. knihy 3163
- inv. č. 5038, Hlavní kniha aktiv a pasiv Jasenná II. (1804 – 1884), č. knihy 3164
- inv. č. 5039, Hlavní kniha aktiv a pasiv Jasenná III. (1804 – 1885), č. knihy 3165
- inv. č. 5040, Hlavní kniha aktiv a pasiv Lejšovka (1804 – 1883), č. knihy 3166
- inv. č. 5041, Hlavní kniha aktiv a pasiv Libřice I. (1804 – 1883), č. knihy 3167
- inv. č. 5042, Hlavní kniha aktiv a pasiv Libřice II. (1804 – 1883), č. knihy 3168
- inv. č. 5043, Hlavní kniha aktiv a pasiv Lužany a Lhota (1804 – 1884), č. knihy 3169
- inv. č. 5044, Hlavní kniha aktiv a pasiv Máslojedy (1804 – 1877), č. knihy 3170
- inv. č. 5045, Hlavní kniha aktiv a pasiv Máslojedy (1804 – 1877), č. knihy 3171
- inv. č. 5046, Hlavní kniha aktiv a pasiv Mezilečí (1804 – 1878), č. knihy 3172
- inv. č. 5047, Hlavní kniha aktiv a pasiv Neznášov (1804 – 1884), č. knihy 3173

- inv. č. 5048, Hlavní kniha aktiv a pasiv Starý Ples (1804 – 1885), č. knihy 3174
- inv. č. 5049, Hlavní kniha aktiv a pasiv Nový Ples (1804 – 1885), č. knihy 3175
- inv. č. 5050, Hlavní kniha aktiv a pasiv Račice nad Trotinou (1804 – 1884), č. knihy 3176
- inv. č. 5051, Hlavní kniha aktiv a pasiv Račice nad Trotinou (1804 – 1883), č. knihy 3177
- inv. č. 5052, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rasošky (1804 – 1885), č. knihy 3178
- inv. č. 5053, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rasošky (1804 – 1885), č. knihy 3179
- inv. č. 5054, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rodov a Trotina (1804 – 1877), č. knihy 3180
- inv. č. 5055, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rožnov (1804 – 1884), č. knihy 3181
- inv. č. 5056, Hlavní kniha aktiv a pasiv Rtyně (1804 – 1878), č. knihy 3182
- inv. č. 5057, Hlavní kniha aktiv a pasiv Semonice (1804 – 1880), č. knihy 3183
- inv. č. 5057a, Hlavní kniha aktiv a pasiv Semonice (1804 – 1880), č. knihy 3183A
- inv. č. 5058, Hlavní kniha aktiv a pasiv Sendražice (1804 – 1878), č. knihy 3184
- inv. č. 5059, Hlavní kniha aktiv a pasiv Sendražice (1804 – 1878), č. knihy 3185
- inv. č. 5060, Hlavní kniha aktiv a pasiv Smiřice I. (1804 – 1880), č. knihy 3186
- inv. č. 5061, Hlavní kniha aktiv a pasiv Smiřice II. (1804 – 1879), č. knihy 3187
- inv. č. 5062, Hlavní kniha aktiv a pasiv Smiřice III. (1804 – 1879), č. knihy 3188
- inv. č. 5063, Hlavní kniha aktiv a pasiv Smržov (1804 – 1883), č. knihy 3189
- inv. č. 5064, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vilantice (1804 – 1884), č. knihy 3190
- inv. č. 5065, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vilantice (1804 – 1884), č. knihy 3191
- inv. č. 5066, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vlkov (1804 – 1880), č. knihy 3192
- inv. č. 5067, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vlkov (1804 – 1885), č. knihy 3193
- inv. č. 5068, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vřešťov (1804 – 1880), č. knihy 3194
- inv. č. 5069, Hlavní kniha aktiv a pasiv Vřešťov (1804 – 1881), č. knihy 3195
- inv. č. 5070, Hlavní kniha aktiv a pasiv Žiželevy a Jeřičky (1804 – 1884), č. knihy 3196
- inv. č. 5071, Rustikální kniha listin Smiřice (1804 – 1821), č. knihy 3197
- inv. č. 5072, Rustikální kniha listin Smiřice (1822 – 1833), č. knihy 3198
- inv. č. 5073, Rustikální kniha listin Smiřice (1834 – 1843), č. knihy 3199
- inv. č. 5074, Rustikální kniha listin Smiřice (1844 – 1851), č. knihy 3200
- inv. č. 5075, Rustikální kniha listin Boháňka, Vilantice, Chotěborky, Hustiřany, Lužany, Lhota (1804 – 1840), č. knihy 3201
- inv. č. 5092, Urbář smiřického panství z roku 1619, č. knihy 3219
- inv. č. 5093, Urbář smiřického panství z roku 1588, č. knihy 3218

fond Velkostatek Pardubice (1494 – 1952):

- inv. č. 4102, Urbář pardubického panství z roku 1506 (obce Benátky, Habřinka, Máslojedy a Račice), č. knihy 1511
- inv. č. 4103, Urbář pardubického panství z roku 1521 (obce Benátky, Habřinka, Máslojedy a Račice), č. knihy 1512

Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín:

fond Historická sbírka (rodinný archiv) Clam-Gallasů (1238/1529 – 1947):

- inv. č. 1104, Smiřice, sign. XII/18, karton č. 269
- inv. č. 1399, Převzetí a vedení poručenské správy Dorotheou Gallasovou a V. Michnou von Weizenhofen (1647 – 1651), kart. 393
- inv. č. 1800, Ferdinand II. daruje Matyáši Gallasovi panství Smiřice (12. 4. 1636), kart. 504

Státní okresní archiv Hradec Králové:

fond Archiv obce Černilov (1589 – 1945):

- inv. č. 56, Kniha zápisů úřadu rychtářského a konšelského (1589 – 1738), kart. 1

fond Archiv města Hradec Králové (1225 - 1945):

- Koncept dopisu knížete z Lichtenštejna, který prodává vesnice ke městu patřící: Skaličku, Piletice a Rusek, hraběnce Magdaleně Trčkové roz. Lobkovicové (24.6.1634), kr 108

fond Archiv města Smiřice (1611 - 1945):

- inv. č. 14, Gruntovní kniha zápisů koupě a prodeje měšťanského práva (od 1642) a Porovnání přátelská městečka Smiřic (od 1644), kniha 1

Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou:

fond Archiv města Dobruška (1320 – 1945):

- Právní manuál města Dobrušky Nro. I. (od 1625), kn. 6

Národní archiv Praha:

fond Desky zemské – deskové listiny (1351 – 1801):

- inv. č. 74, Dělení gallasovského panství (2. 11. 1661), F 25
- inv. č. 112, Poručenství Doroty Gallasové (11. 9. 1647), C 37
- inv. č. 145, Darování panství Matyáši Gallasovi (12. 4. 1636), D 24 – 27
- inv. č. 168, Převod smiřického panství na syna Jaroslava Trčky z Lípy (1590), N 9 a 14

fond Desky zemské – Úřad desk zemských (1542 – 1851):

- inv. č. 1027, Smlouva Jana Rudolfa Trčky z Lípy s Václavem Zárubou z Hustířan o koupi Plesu (1601), kart. 40

Archiv Národního muzea Praha:

sbírka G – Eichlerova topografická sbírka (1825 – 1832):

- Smiřice, Hradecko, kart. 26

sbírka F – Topografická sbírka (1325 – 1948):

- inv. č. 216, Smiřice – listiny (1556 – 1802), kart. 172

Farní archiv v Černilově:

- Mach, J.: Z dějin farnosti černilovské (přepsané listiny z farního archivu), strojopis z roku 1981

Knihovna Národního muzea:

- Dunder, J. A.: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních kněh v městech i na panstvích, rukopis z roku 1839, sign. IV D 48

Vydané prameny

(citované zkráceným názvem)

- Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské (vyd. F. Palacký, J. Kalousek, G. Friedrich), 1 – 37. Praha 1840 – 1944
- Codex iuris bohemicus (edd. H. a J. Jirečkovi), I – V, Praha 1867 – 1898
- Minulost našeho státu v dokumentech (edd. J. Polišenský a kol.). Praha 1971
- Nová redakce zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním (ed. J. Glücklich). Brno 1936
- Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (vyd. Královský český archiv zemský). Díl II. (1546 – 1557). Praha 1880
- Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (vyd. Královský český archiv zemský). Díl VI. (1581 – 1585). Praha 1890
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko 1 – 4 (edd. L. Matušíková, Z. Kukánová, M. Zahradníková). Praha 2000

Literatura

(citovaná zkráceným názvem)

- Adamová, K.: Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století). Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 1–2, 1972, s. 127 – 155
- Beckovský, J. F.: Poselkyně starých příběhů českých. Díl 2 (Od r. 1526 – 1715), sv. 3 (L. 1625 – 1715 i s dodatky). Praha 1880

- Beran, J.: O pronájmu půdy v Čechách ve druhé polovině 18. století. Sborník historický 8, 1961, s. 235 – 279
- Biener von Bienenberg, K. J.: Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen, II. díl (Hradec Králové). 1778
- Bílek, T. V.: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Praha 1882 – 1883
- Bouza, E.: Popisy zběhlých poddaných z r. 1775. Acta musei Reginalhradecensis, 3, 1959, s. 209 - 216
- Božek, J.: Čeští sedláci a jejich vrchnosti od r. 1626 do konce 17. století. Osvěta 36, díl II., Praha 1906, s. 879 – 892, 957 – 969, 1071 – 1080
- Božek, J.: O sehnání poddaného sedláka ze statku čili odsadě v Čechách. Agrární archiv 2, 1915, s. 95 – 112, 149 – 160
- Burian, V.: Vrubovky čili rabuše. Český lid 46, 1959, s. 1 – 7
- Cerman, M. – Maur, E.: Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750. Český časopis historický 98, 2000, č. 4, s. 737 – 774
- Čadková, I. – Zahradníková, M.: Berní rula 14 (Kraj Hradecký III). Praha 2009
- Čechová, G. – Hladík, Č. – Holla, I. – Radimský, J. – Volf, M.: Soupis starých pozemkových knih. Archivní časopis 11, 1961, s. 6 – 16
- Čechura, J.: Člověčenství. Právněhistorické studie 33, 1993, s. 33 – 52
- Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848. Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 210 – 227; 12, 1925, s. 40 – 48, 104 – 111, 173 – 189
- Černý, V.: Hospodářské instrukce (Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15. – 19. století). Praha 1930
- Černý, V.: Pozemková reforma v 18. století. Časopis pro dějiny venkova 14, 1928, s. 17 – 48, 106 – 137, 197 – 220, 286 – 309
- Červínek, F.: Jak rozumět platebnímu systému v registrech purkrechtních. Vlastivědný věstník moravský 1, Brno 1946, s. 111 – 121
- Černý, V.: Slovníček archivní terminologie II. Názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy. Praha 1955
- Domečka, L. – Vích, F.: Královéhradecko. Díl 1. část 1 - 3, Hradec Králové 1928-35
- Domečka, L.: Z pamětí Frant. Mart. Uhlíře, děkana holohlavského. Hradec Králové 1902
- Dostál, J.: Poslední boj (Příspěvek k dějinám trčkovských konfiskací). Sborník archivu ministerstva vnitra 9, Praha 1936, s. 55 – 124
- Florián, Č.: O výměnku na panství chrudimském okolo roku 1700, Časopis pro dějiny venkova 10, 1923, s. 109 – 112
- Gruber, J.: Agrární zřízení. Právní a hmotné postavení selského lidu v českých zemích v minulosti a přítomnosti. 1914
- Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien, sv. 1, 2. Leipzig 1893 – 1894
- Grünberg, K.: Studien zur österreichischen Agrargeschichteg. Leipzig 1901

- Grünwald, V.: Právo dědické podle obecného zákoníku občanského. Praha 1853
- Haas, A.: Velvarské vesnice a jejich správa. Český lid 3, 1948, s. 63 – 65
- Hanzal, J.: Písemnosti českých patrimonií 16. a počátku 17. století. Praha 1964
- Hanzal, J.: Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. – 17. století. Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16. – 18. století. Praha 1963, s. 39 – 48
- Hanzal, J.: Předbělohorské poddanské inventáře. Český lid 50, 1963, s. 169 – 174
- Hanzal, J.: Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih. Sborník archivních prací 14, 1964, s. 39 – 56
- Hanzal, J.: Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století, Právněhistorické studie 10, 1964, s. 135 – 147
- Hanzal, J.: Vývoj a význam poddanské odúmrtní v předbělohorských Čechách. Sborník archivních prací 10/1, Praha 1960, s. 146 – 180
- Hipšr, D.: Poddanské právo v pozemkových knihách 16. a 17. století. Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě 15/2000, 2001, s. 10 – 35
- Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R.: Vademecum pomocných věd historických. Praha 2002
- Hofmann, G.: Dobříšské panství v letech 1570 – 1630. Středočeský sborník historický 2. Praha 1958, s. 161 – 199
- Horáková, L.: Vesnické konšelské knihy libereckého a frýdlantského panství. Archivní časopis 19, 1969, s. 210 – 220
- Hraše, J. K.: Popis poddaných z kraje Královéhradeckého, kteří se povstání selského r. 1775 byli zúčastnili a do ciziny utekli. Památky archeologické a místopisné 18, 1898/99, s. 517
- Hrubý, F.: Selské a panské inventáře v době předbělohorské. Český časopis historický 33, 1927, s. 21 – 59, 263 – 306
- Chalupa, A.: Panství Smiřice a jeho poddaní v polovině 17. století. Hradecký kraj, sv. 2, Hradec Králové 1958, s. 197 – 214
- Chalupa, A.: Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrofách (1700–1750). Sborník Národního muzea 1969, řada A – Historie, s. 197 – 378
- Chocholáč, B.: O studiu pozemkových knih. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 40 (řada historická), 1993, s. 51 – 61
- Chocholáč, B.: Pozemkové knihy – neprávem opomíjený pramen. Historie a současnost veřejné správy, Brno 1993, s. 8 – 11
- Chocholáč, B.: Selské peníze (Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století). Brno 1999
- Janiš, D. – Šenkýřová, J.: Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech. In: Archaeologia historica 29/04, Brno 2003, s. 193 – 202
- Jireček, J.: Železné krávy. Památky archeologické a místopisné 11, 1878 – 1881, s. 233 – 236

- Josek, O.: Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám. Agrární archiv 3, 1916, s. 216 – 234
- Kadlec, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Praha 1921
- Kalousek, J.: O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtím na statcích svobodných. Praha 1894
- Kapras, J.: K dějinám českého zástavního práva. Knihovna Sborníku věd právních a státních, řada A (právníká), č. 4, Praha 1903
- Kapras, J.: Manželské právo majtkové dle českého práva zemského. Věstník královské české společnosti nauk, třída filos.-hist.-jazykozpytecká, Praha 1908
- Kapras, J.: Poručenství nad sirotky v českém právu. Praha 1904
- Kareš, M.: Černilovští živnostníci v 17. a 18. Století. Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, říjen 2003, s. 16 – 17
- Kareš, M.: Hříšní lidé Černilovska v dobách feudálních. Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, říjen 2004, s. 20 – 22
- Kareš, M.: Hříšní lidé Černilovska před soudem v Dobrušce. Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, říjen 2006, s. 22 – 24
- Kareš, M.: Po stopách černilovské krčmy (část první, 1392 – 1825). Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, březen 2005, s. 17 – 19
- Kareš, M.: Po stopách černilovské krčmy (část druhá, 1825 – 1893). Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, prosinec 2005, s. 18 – 20
- Kareš, M.: Tradice řemesla kovářského v Černilově. Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, březen 2004, s. 12 – 14
- Kareš, M.: Zapomenutá historie černilovského školství (část první, 1570 – 1713). Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, červen 2007, s. 20 – 23
- Kareš, M.: Zapomenutá historie černilovského školství (část druhá, 1713 – 1790). Zpravodaj obcí mikroregionu Černilovsko, prosinec 2007, s. 18 – 21
- Kazimour, J.: K dějinám dělení velkostatků v 18. století. Praha 1921
- Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti. Praha 1962
- Knapp, A.: Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem, Polička 1887
- Kořán, I. a kol.: Smiřice. Hradec Králové 1975
- Kosinová, V.: Pozemkové a jiné úřední knihy panství rychmburského. Časopis pro dějiny venkova 14, 1927, s. 49 – 61, 94 – 105
- Kostetzky, D.: System der politischen Gesetze Böhmens, sv. III. (Praktisches Handbuch der Gesetze in Unterthanssachen). Praha 1819
- Kostlán, A.: K rozsahu poddanských povinností od poloviny 15. do první poloviny 17. století ve světle odhadů a cen feudální držby, Folia historica bohemia 10, 1986, s. 205 – 248
- Krčmář, J.: Právo občanské, díl II. (Práva věcná). Praha 1928
- Krofta, K.: Dějiny selského stavu. Praha 1949
- Kropatschek, J.: Sammlungen der Gesetze. Vídeň 1792

- Křivka, J.: Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovici 18. století. Historie a musejnictví (Sborník Československé Akademie zemědělských věd), sv. 2, Praha 1957, s. 79 – 94, 301 – 320
- Kuba, J – Šimek, T. – Zahrádka, F.: Soupis východočeských urbářů. 2. polovina 13. století – 1776. Zámrsk 1997
- Kulířová, K. – Sander, R.: Patenty. Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1956
- Kutnar, F.: K otázce názoru na robotu a na selské vlastnictví v době pojosefinské. Český časopis historický 38, 1932, s. 561 – 564
- Ledvinka, V.: Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období, Folia historica bohämica 11, 1987, s. 103 – 132
- Leonier, M.: Velké ortele za rok 1732, 1733, 1735 a 1736. Archiv, 1904 (r. 1), č. 3, s. 44. č. 4, s. 59 – 60. č. 6, s. 85 – 86
- Linhart, K.: Dědické řády poddanské na panství mšeckém z roku 1709. Časopis společnosti přátel starožitností 46, 1938, s. 138 – 150, 194 – 209
- Macháček, F.: Vrchnosti a poddaní (Studie k novějším dějinám poddanství v plzeňském kraji). Časopis společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 168 – 185
- Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha 1999
- Malý, T.: Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace. Časopis Matice moravské 126, 2007, s. 251 – 266
- Matějka, F.: Cesta poddaného lidu na Moravě ke znevolnění. Brno 2000
- Matějka, F.: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přílehlému území Slezska a Polska (Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v 2. pol. 15. a v 1. pol. 16. století). Praha 1959
- Matějka, F.: Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období. Rodné zemi. Brno 1958, s. 64 – 72
- Matějka, J.: Dějiny Semonice. Semonice 2006
- Matějka, J.: Kapitoly z dějin Černožic (1197 – 1997). 1997
- Matějka, J.: Vývoj domů v Černožicích v historické době 1197 – 1997. Černožice 2009
- Matlas, P.: Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? (Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. - 18. století). Praha 2011
- Maur, E.: Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, 1976, s. 229 – 256
- Maur, E.: Ke způsobu tvoření a splácení cen poddanských nemovitostí v 17. a počátkem 18. století. Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16. – 18. století. Praha 1963, s. 71 – 84
- Maur, E.: Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století (Příspěvek k využití katastrů, soupisů obyvatelstva a pozemkových knih pro studium

- hospodářského a sociálního postavení venkovského lidu). Sborník archivních prací 14, 1964, s. 57 – 87
- Maur, E.: Poddanská otázka v předbělohorských Čechách. Folia historica bohemica 11, 1987, s. 133 – 159
  - Maur, E.: Vrchnosti a poddaní za třicetileté války. Folia historica bohemica 8, 1985, s. 241 – 264
  - Mendl, B.: Z novějších dějin agrárních 1789 – 1848. Časopis pro dějiny venkova 6, 1919, s. 30 – 36, 95 – 105, 145 – 156; 7, 1920, s. 75 – 85, 156 – 166
  - Míka, A.: Feudální velkostatek v jižních Čechách. Praha 1951
  - Míka, A.: Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století. Praha 1960
  - Mikulec, J.: Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let. Český časopis historický 88, 1990, s. 119 – 130
  - Mikulec, J.: Poddanská otázka v barokních Čechách. Praha 1993
  - Morávek, A.: O železných kravách. Sborník musejního spolku v Jičíně 5, 1939
  - Němec, I.: K historii vrubovek neboli rabuší. Český lid 49, 1962, s. 187
  - Novák, V.: Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech. Časopis pro dějiny venkova 8, 1921, s. 137 – 163, 203 – 212
  - Novotný, J.: Poddanská půda na Moravě v 16. a 17. století. Sborník archivních prací 9/1, Praha 1959, s. 162 – 237
  - Nožička, J.: Katastry a pozemkové knihy na panství kumburském. Časopis Společnosti přátel starožitností 39, 1931, s. 154 – 163
  - Ogilvie, S.: Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách, Český časopis historický 107, 2009, s. 46 – 93
  - Oliva, O.: O několika gruntovních knihách ze 16. a 17. století. Časopis pro dějiny venkova 10, 1923, s. 103 – 109
  - Oliva, O.: O podílech při prodeji gruntů a některých vrchnostenských příjmech ke konci 16. a v 1. polovině 17. století (Podle gruntovní knihy rychty kobylské z dominia českodubského). Časopis pro dějiny venkova 10, 1923, s. 165 – 167
  - Ottův slovník naučný, díl 14 (Kartel-kraj). Praha 1899
  - Palacký, F.: Popis království Českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých w zemi České, s udáním jejich obywatelstwa dle popisu r. MDCCCXLIII wykonaného. Praha 1848
  - Paul, V.: Městské muzeum v Jaroměři (Soupis gruntovních knih při okresním soudu v Jaroměři – po předání). Hradecký Kraj 4, 1908, s. 38n.
  - Paul, V.: Staré úřední knihy města Jaroměře (Soupis knih jaroměřského archivu). Hradecký Kraj 4, 1908, s. 90n., 152n.
  - Pekař, J.: České katastry 1654 – 1789. Praha 1932
  - Pekař, J.: K českým dějinám agrárním ve středověku. Český časopis historický 7, 1901, s. 326 – 363

- Petráň, J.: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války. Praha 1964
- Petráň, J.: Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobně-právní vztahy v Čechách v době předbělohorské. Československý časopis historický 5, 1957, s. 26 – 58, 399 – 447
- Polák, S.: Knihy pozemkové a knihy městské (Poznámka k diplomatické terminologii). In: Archivní časopis 16, č. 4, 1966, s. 208 – 215
- Polák, S.: Několik poznámek k „Několika poznámkám...“. Archivní časopis 17, č. 4, 1967, s. 218 – 219
- Pospíšil, B.: Právní aspekty a problémy evidence nemovitostí. Studie ČSAV 1975, č. 14
- Procházka, J.: Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách. Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze, č. 10, Praha 1925
- Procházka, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století. Praha 1963
- Procházka, V.: Nejstarší česká vesnická pozemková kniha. Časopis společnosti přátel starožitností 68, 1960, s. 81 – 83
- Procházka, V.: Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550 – 1700. Právněhistorické studie 5, 1959, s. 105 – 134
- Procházka, V.: Právní poměry poddaných v 16. – 19. století ve světle nejnovějšího bádání v Československu a Polsku. Právněhistorické studie 3, 1957, s. 263 – 274
- Procházka, V.: Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do roku 1848. Praha 1959
- Procházka, V.: Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století. Sborník historický 10, 1962, s. 93 – 144
- Procházka, V.: Typy poddanských usedlostí v labské kotlině v 16. a 17. století. Právněhistorické studie 9, 1963, s. 169 – 200
- Procházka, V.: Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století. Český lid 49, 1962, s. 55 – 63
- Procházka, V.: Zabráni majetku poddaného vrchností pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 10, 1961-62, řada C, č. 8, s. 191 – 204
- Prokop, J.: Robotní patent z roku 1738 v Čechách, Sborník archivních prací 18, 1968, s. 377 – 411
- Radimský, J.: Vývoj pozemkové držby na Moravě v 17. až 19. století. Slezský sborník 55, 1957, s. 481 – 496
- Randa, A.: Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém. Praha 1922
- Rieger, B.: Poměry poddanské a urbární. Drobné spisy, sv. 1, Praha 1914, s. 485 – 513
- Rieger, B.: Pozemková vrchnost. Drobné spisy, sv. 1, Praha 1914, s. 466 – 484
- Roth, J. W. – Blasek, J.: Auszug aller in Königr. Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze. Praha 1817

- Roubík, F.: Na českém venkově roku 1848. Časopis pro dějiny venkova 15, 1928, s. 161 – 231
- Rouček, F. – Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl 1 – 6, Praha 1998
- Salaba, J.: Doplnky ke kritice českých urbářů. Věstník Královské české společnosti nauk, tř. filos.-hist.-jaz. Praha 1929, s. 1 – 69
- Salaba, J.: O neznámé agrární reformě a sespolečnění půdy v staročeském státě. Sborník věd právních a státních 24, 1924, s. 20 – 79
- Salaba, J.: Poznámky k zákonodárství o věcech poddanských. Časopis pro dějiny venkova 25, 1938, s. 211 – 213
- Salaba, J.: Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století. Český časopis historický 12, 1906, s. 191 – 197
- Salaba, J.: Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových aj. knih, katastrů, map, starých účtů atd. Selský archiv 14, 1921, s. 1 – 31; 15, 1922, s. 1 – 16; 16, 1923, s. 1 – 44
- Sallač, K.: Svobodná dělitelnost pozemků jest záhubou stavu rolnického. Praha 1887
- Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl 2. (Hradecko). Praha 1998
- Sedláček, J.: Vývoj právních předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice 18. století. Právní prakse 9, 1945, s. 126 – 135
- Schaller, J.: Topographie des Königreichs Böhmen, XV, Königgrazer Kreis. Praha a Vídeň 1790
- Schneider, J.: Zrušení roboty a vznik familií v 18. století. Ročenka města Kolína a okresu. Kolín 1941, s. 83 – 106
- Sommer, J. G.: Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, IV, Königgrätzer Kreis. Praha 1836
- Soukup, L.: Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách, in: Malý, K. - Pánek, J. (edd.): Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619), Praha 2001, s. 239 – 248
- Stieber, M.: Vývoj a právní povaha vlastníkovy hypotéky. Sborník věd právních a státních 20 – 21, Praha 1920 – 1921
- Šindelář, B.: K otázce zběhlých poddaných u nás (Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. do 18. století). Časopis společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 163 – 175, 214 – 227
- Šindelář, B.: Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce. Praha 1985
- Šindelář, B.: Útěk poddaných z Moravy koncem 17. století do Uher. Časopis Matice moravské 98, 1979, s. 70 – 103
- Šindelář, B.: Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce. Časopis Matice moravské 100, 1981, č. 1-2, s. 101 – 126

- Šolle, V.: Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích. Sborník archivních prací 10/1, Praha 1960, s. 111 – 145
- Štěříková, E.: Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století. Praha 1999
- Štěříková, E.: Exulantská útočiště v Lužici a Sasku. Praha 2004
- Štěříková, E.: Pozváni do Slezska (vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku). Praha 2001
- Štěříková, E.: Stručně o pobělohorských exulantech. Praha 2005
- Štěříková, E.: Z nouze o spasení (Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska). Praha 1992
- Štítný ze Štítného, T.: Knížky šestery o obecných věcech křesťanských. Praha 1852
- Šůla, J.: Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590 – 1680. Hradec Králové 1971
- Teplý, F.: K ochraně poddaných v době tereziánské (Stížnosti chudenické r. 1750). Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 160 – 167
- Tikovský, O.: Panství Smiřice za vlády rodu Gallasů. Východočeské listy historické 21 – 22. Hradec Králové 2004
- Tikovský, O.: Územní a správní vývoj panství Smiřice (diplomová práce obhájená na Univerzitě Hradec Králové, Ústav historických věd). Hradec Králové 2001
- Tilsch, E.: Občanské právo rakouské, část všeobecná. Praha 1913
- Tilsch, E.: Rakouské právo knihovní. Praha 1908
- Tlapák, J.: K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století. Právněhistorické studie 19, 1975, s. 177 – 209
- Tlapák, J.: K otázce skladby poddanského zatížení v zorném úhlu východočeských pramenů ze 16. a z první poloviny 17. století. Folia historica bohemia 20, 2003, s. 107 – 121
- Tlapák, J.: Purkrecht a odúmrť na tloskovském panství v době předbělohorské. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 2, Praha 1958, s. 41 – 59
- Tlapák, J.: Raabisace na Zbraslavi. Sborník Československé akademie zemědělských věd Historie a muzejnictví 2 (XXI) 1957, č. 4, s. 247 – 300
- Tlapák, J.: Vývoj poddanského purkrechtu v předbělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelem k otázce vzniku a rozšíření nezákupní držby. Vědecké práce Čs. zemědělského muzea 11, 1971, s. 107 – 182
- Tlapák, J.: Zákup. Naučný slovník zemědělský, díl 13. Praha 1990
- Toegel, M.: Zbílání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století. Sborník historický 7, 1959, s. 191 – 226
- Tomíček, A.: Něco o postupu selských gruntů. Časopis společnosti přátel starožitností 12, 1904, s. 24
- Tomíček, A.: Otázka zákupu v Čechách. Časopis pro dějiny venkova 10, 1923, s. 23 – 26

- Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do r. 1849. Sborník archivních prací 10, 1960, č. 2, s. 105 – 181
- Turčín, O.: Několik poznámek k článku „Knihy pozemkové a knihy městské“. Archivní časopis 17, č. 2, 1967, s. 98 – 101
- Uhlíř, J.: Jasenná okres Náchod (K 700 letům existence obce Jasenná u Jaroměře). Jasenná 1994
- Uhlíř, J.: Jasenná 1298-1305-2007 (dodatek k vlastivědě obce Jasenná). Jasenná 2007
- Uhlíř, J.: Starý Ples (1186 – 1986). Jaroměř 1988
- Uhlíř, J.: Vlkov (1229 – 1999). Vlkov 2000
- Vacek, F.: K dějinám selské roboty v Čechách do roku 1680. Časopis pro dějiny venkova 23, 1936, s. 57 – 69
- Vacek, F.: Selský stav v Čechách v letech 1419 – 1620. Časopis pro dějiny venkova 14, 1927, s. 5 – 16, 81 – 93, 153 – 168, 241 – 256; 15, 1928, s. 1 – 24, 112 – 128, 247 – 286; 16, 1929, s. 1 – 24, 81 – 103, 169 – 194, 249 – 278; 17, 1930, s. 1 – 22, 81 – 109, 145 – 163
- Vacek, F.: Urbáře a pozemkové knihy. Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 8 – 31
- Válka, J.: K otázce práva v postavení poddaných, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university C 9 (řada historická), 1962, s. 51 – 66
- Válka, J.: K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století. Ceny, mzdy a měna 2, 1963, s. 22n
- Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha 1975
- Vaněček, V.: Prameny k dějinám státu a práva v ČSR, I. část (do husitského revolučního hnutí). Praha 1957
- Vaněček, V.: Selské poddanství ve starém českém právu (Nástin právního vývoje stol. 12. – 16.). Český lid 3, 1948, s. 149 – 152
- Velková, A.: Proměny venkovské společnosti v letech 1700 – 1850, Český časopis historický 105, 1997, s. 809 – 857
- Vocel, J. E.: O staročeském dědickém právu. Praha 1861
- Volf, M.: Pozemková kniha na sklonku doby patrimoniální. Časopis pro dějiny venkova 26, 1939, s. 113 – 127
- Volf, M.: Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji. Sborník archivních prací 16, 1966, s. 50 – 127
- Volf, M.: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí. Zprávy českého zemského archivu 8, 1939, s. 41 – 109
- Výběr základních tištěných sbírek státních zákonů a nařízení z období 1775 – 1791. Počátky národního obrození. Praha 1990
- Zeman, J.: Archivní památky města Smiřice nad Labem. Časopis společnosti přátel starožitností 8, 1900, s. 84 – 86

- Zeman, J.: Spor o dvůr Libníkovice na Opočensku. Památky archeologické a místopisné 19, 1900 – 1901, s. 333 – 336
- Zeman, J.: Z pamětí Smiřic nad Labem. Smiřice 1904
- Zilynská, B.: Záduší. Facta probant homines (Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové). Praha 1998, s. 535 – 548

Seznam příloh

Úvodní strana nové gruntovní knihy založené roku 1689

Příloha č. 1: Statek s údaji o postupných splátkách kupní ceny sirotkům po předchozím hospodáři (léta 1584 – 1607)

Příloha č. 2: Přátelské porovnání mezi držitelem zahrady a jeho otčímem z roku 1649

Příloha č. 3: Vložka nazvaná „Hojnýho zahrada“ při zakládání nové pozemkové knihy roku 1689 s údaji o velikosti polí, platu vrchnosti a desátku farářů

Příloha č. 4: Postoupení statku zeti z roku 1772 s údaji o celkové ceně, výši závdavku, závazcích na nemovitosti, rozvrhu splácení a úpravy výměnku

KNIEZYSTWO SWINTOWNI
PANSTWA PRZICKIEHO

ZALOZIENA LETHA PANIE
M DC LXXIX

908.

Příloha č. 1

Samel Goying

4. 11. 1800
v. 1800

1800 Samel Goying
od Dvrb. N. Urbana Goyingova Jan Dum:

1801 Zaru daty pro p. p. l. i. p. l. u. h. i. ma Goying
V. 1801 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1802 V. 1802 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
Dvrb. N. Urbana Goyingova Jan Dum:

1803 Zaru daty pro p. p. l. i. p. l. u. h. i. ma Goying
1803 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1804 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
1804 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1805 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
1805 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1806 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
1806 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1807 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
1807 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

1808 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.
1808 Zaru daty do l. p. f. a. z. l. e. z. a. m. d. u. r. o. b. e. m.

Příloha č. 2

Příloha č. 3

Příloha č. 4

Grijimův šarlatový a křišťalový prášek 3 fl. 40 gr.
 křišťalový šarlatový . . . . . 6. 25. 3 fl.
 Grijimův šarlatový šarlatový a křišťalový
 šarlatový prášek . . . . . 23. . . . .
 Zlatý a stříbrný prášek . . . . . 142. 59. 5 fl.
 šarlatový . . . . . 176. 16. 5 fl. 15 gr.

Zlatý prášek a šarlatový prášek šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový

Zlatý prášek a šarlatový prášek šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový
 šarlatový šarlatový šarlatový šarlatový

A. 1774. Grijimův šarlatový a křišťalový
 prášek . . . . . 3 fl. 40 gr. . . . . Rest.
 1776. šarlatový šarlatový a křišťalový
 šarlatový šarlatový . . . . . 6. 25. 3 fl. . . . .
 1778. šarlatový šarlatový . . . . . 128. 59.

1777. šarlatový
 1778. šarlatový
 1779. šarlatový
 1780. šarlatový
 1781. šarlatový
 1790. šarlatový
 1791. šarlatový
 1792. šarlatový
 1793. šarlatový
 1794. šarlatový
 1795. šarlatový
 1796. šarlatový
 1797. šarlatový
 1798. šarlatový
 1799. šarlatový

Abstrakt

Za pozemkové knihy se považují knihy, do kterých se zaznamenávaly zápisy týkající se majetkoprávních změn především zakoupených poddanských usedlostí. Od 80. let 18. století postupně zachycovaly jakékoliv nemovitosti a změny v jejich majetkoprávním držení, což nabylo úplné platnosti vydáním zákona o pozemkových knihách z roku 1871. Byly vedeny nejprve v kancelářích majitele panství (popřípadě městskými nebo obecními úřady) a po roce 1850 u okresních soudů. Předmětem pozemkových knih byly nemovité věci a případně také s nimi neoddělitelně spojená živnostenská práva (např. právo vařit pivo, provozovat mlýn, kovárnu nebo řeznictví).

Pro zcizení, zatížení nebo rozdělení nemovitosti byl vyžadován souhlas vrchnosti. Poddanská nemovitost mohla být zatížena zástavním právem nebo výměnkem a jinými věcnými břemeny aktivní nebo pasivní povahy. Při jejím užívání musel poddaný respektovat také rychtáře (ve Smiřicích primase) nebo sousedská práva. S poddanskou nemovitostí byla spojena povinnost řádného hospodaření, zákaz jejího opuštění nebo zadlužení nad stanovenou hranici. Při porušení těchto povinností byl poddaný stíhán sankcí spočívající v nuceném prodeji nebo zabrání statku.

Legal Status of Serfs at the Smirice Estate in the Light of Land Books in the Period 1590 – 1848

Abstrakt

Land Books are the books, where the propriety changes primarily concerning purchased serfs' homesteads have been recorded. Since the 80s of the 18th century it has been recorded in the Land Books, item-by-item, any realty and changes in its propriety keeping. The factual situation was given its validity by passing the Act on Land Books in 1871. The Land Books were firstly kept at offices of the manor's owner (or as the case may be, by city or municipal office) and by county courts after 1850. The subject-matter of the Land Books were the immovables and the trade rights inseparably connected with them (e.g. the right to brew beer, to run a mill, a smithy or a butcher's shop).

A permission from the manorial lords was necessary to alien, burden or divide a realty. A surf's realty could be burdened with a pledge or stipulated rights of a former holder of the homestead and other encumbrances both active or passive in nature. While using them a surf was obliged to respect a head of village (the magistrate in Smirice) or the neighbor rights. The obligations connected with a surf's estate were the duty of due care, prohibition to abandon it or to burden it with debt under some level. Violation of these obligations caused that the surf was sanctioned either that he was forced to sell the estate or it was seized.

Klíčová slova: poddaný – pozemková kniha – panství Smiřice

Key words: surf – land books – Smirice Estate